

До 120-річчя
газети “Свобода”

та 80-річчя
“The Ukrainian Weekly”

СВОВОДА

2013

Альманах
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ

АЛЬМАНАХ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ

2013

РІЧНИК 101-ий

ВИДАВНИЦТВО „СВОБОДА“
Парсипані, Нью-Джерзі

W

**ALMANAC
OF THE
UKRAINIAN NATIONAL
ASSOCIATION**

2013

SVOBODA PRESS
Parsippany, New Jersey

Стефан Качарай – Президент Українського Народного Союзу
Рома Гадзевич – Головний редактор „The Ukrainian Weekly”
і „Свободи”

Редактор Альманаху-2013 – Петро Часто
Обкладинка – Степана Слущького

Svoboda–P.O. Box 280, 2200 Route 10, Parsippany, NJ, 07054

www.svoboda-news.com

Printed in United States of America

СІЧЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

григоріянський (новий стиль)

юліянський (старий стиль)

г. ю.

1	19	В	Наймен. Хр., Вас. Вел.		Боніфатія, мч.	
2	20	С	Сильвестра Папи, свт.		Ігнатія Богоносця, свт.	
3	21	Ч	Малахії, прор.		Юліяни, мч.	
4	22	П	Собор 70 Апостолів		Анастасії, вмч.	
5	23	С	Навечір'я Богоявління		10 мучеників у Криті	
6	24	Н	БОГОЯВЛІННЯ ГОСПОДНЄ		ПЕРЕД РІЗДВОМ, ОТЦІВ	Гл. 6
					Навечір'я Різдва, Євгенії, мч.	Єв. 9
7	25	П	Собор Івана Христителя		РІЗДВО ХРИСТОВЕ	
8	26	В	Юрія, Омеляна, пр.		Собор Пресв. Богор.	
9	27	С	Полієвкта, мч.		Стефана, первомученика	
10	28	Ч	Григорія Нис., Дометіяна, пр.		Мучеників у Нікомидії	
11	29	П	+ Теодосія Вел., пр.		Дітей убитих у Вифлеємі	
12	30	С	Татіяни, мч.		Анасії, мч., Зотика, пр.	
13	31	Н	ПО ПРОСВІЧЕННІ	Гл. 8	ПО РІЗДВІ	Гл. 7
			Єрмила і Стратоніка, мч.	Єв. 11	Меланії Римлянки, пр.	Єв. 10
14	1	П	Отців із Синаю, прмч.		Наймен. Хр., Вас. Вел.	
15	2	В	Павла і Івана, пр.		Сильвестра Папи, свт.	
16	3	С	Поклін кайданам ап. Петра		Малахії, прор.	
17	4	Ч	+ Антонія Вел., пр.		Собор 70 Апостолів	
18	5	П	Атанасія і Кирила, свт.		Навечір'я Бог., Теопемта	
19	6	С	Макарія, пр.		БОГОЯВЛІННЯ ГОСПОДНЄ	
20	7	Н	МИТАРЯ І ФАРИСЕЯ	Гл. 1	ПО ПРОСВІЧЕННІ	Гл. 8
			+ Євтимія Великого, пр.	Єв. 1	Собор Івана Христителя	Єв. 11
21	8	П	Максима, ісп.		Юрія, Омеляна, Домініки, пр.	
22	9	В	Тимотея, ап.		Полієвкта, мч.	
23	10	С	Климентя, свмч.		Григорія з Нісси, Дометіяна	
24	11	Ч	Ксені Римлянки, пр.		+ Теодосія Вел., пр.	
25	12	П	+ Григорія Богослова, свт.		Татіяни, мч.	
26	13	С	Ксенофонта і Марії, пр.		Єрмила і Стратоніка, мч.	
27	14	Н	БЛУДНОГО СИНА	Гл. 2	29 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 1
			+ Перен. мощей Івана Зол.	Єв. 2	Отців із Синаю, прмч.	Єв. 1
28	15	П	Єфрема Сирійця, пр.		Павла і Івана, пр.	
29	16	В	Пер. мощей Ігнатія Бого.		Поклін кайд. Ап. Петра	
30	17	С	+ Трьох Святителів		+ Антонія Великого, пр.	
31	18	Ч	Кира й Івана, чуд.		Атанасія і Кирила, свт.	

ЛҮТІЙ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

григоріянський (новий стиль)

юліянський (старий стиль)

г. ю.

1	19	П	Навечір'я Стріт., Трифона, мч.		Макарія, пр.	
2	20	С	Стрітєння Господнє		+ Євтимія Великого, пр.	
3	21	Н	М'ЯСОПУСНА Симеона й Анни, прор.	Гл. 3 Єв. 3	30 п. ЗІСЛАННЯ Максима, ісп., Неофіта, мч.	Гл. 2 Єв. 2
4	22	П	Ісидора, пр.		Тимотея, ап.	
5	23	В	Агафії, мч.		Климентія, свмч.	
6	24	С	Вукола, пр.		Ксені Римлянки, пр.	
7	25	Ч	Партенія, свт.		+ Григорія, Богосл., свт.	
8	26	П	Теодора Стратилата, вч.		Ксенофонта і Марії, пр.	
9	27	С	Никифора, мч.		+ Перен. мощів Івана Зол.	
10	28	Н	СИРОПУСНА Харалампія, мч.	Гл. 4 Єв. 4	31 п. ЗІСЛАННЯ Єфрема Сирійця, пр.	Гл. 3 Єв. 3
11	29	П	Власія, свмч. (1 день в.п.)		Пер. мощів Ігнатія Богоносця	
12	30	В	Мелетія з Антіохії, свт.		+ Трьох Святителів	
13	31	С	Мартиніяна, пр.		Кира й Івана, чуд.	
14	1	Ч	+ Кирила, ап., Авксентія, пр.		Навечір'я Стріт., Трифона, мч.	
15	2	П	Онисима, ап.		Стрітєння Господнє	
16	3	С	Памфіла і Порфірія, мч.		Симеона й Анни, прор.	
17	4	Н	1 ПОСТУ Теодора Тирона, вч.	Гл. 5 Єв. 5	32 п. ЗІСЛАННЯ Ісидора, пр.	Гл. 4 Єв. 4
18	5	П	Льва, папи Рим. свт.		Агафії, мч.	
19	6	В	Архипа, ап.		Вукола, свт.	
20	7	С	Льва Катанського, пр.		Партенія, свт.	
21	8	Ч	Тимотея, пр.		Теодора, страт., вч.	
22	9	П	Відн. мощ. у Євгенії		Никифора, мч.	
23	10	С	Полікарпа, свмч.		Харалампія, мч.	
24	11	Н	2 ПОСТУ + 1 і 2 Знайд. гол. Ів. Христ.	Гл. 6 Єв. 6	МИТАРЯ І ФАРИСЕЯ Власія, свмч.	Гл. 5 Єв. 5
25	12	П	Тарасія, свт.		Мелетія з Антіохії, свт.	
26	13	В	Порфірія з Гази, свт.		Мартиніяна, пр.	
27	14	С	Прокопія, ісп.		+ Кирила, ап.	
28	15	Ч	Василія, ісп.		Онисима, ап.	

БЕРЕЗЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

григоріянський (новий стиль)

юліянський (старий стиль)

г. ю.

1	17	П	Євдокії, прмч.		Памфіла і Порфірія, мч.	
2	18	С	Теодота, свмч.		Теодора Тирона, вмч.	
3	19	Н	ХРЕСТОПООКЛІННА Євтропія, Клеоніка, мч.	Гл. 7 Єв. 7	БЛУДНОГО СИНА Льва, папи Рим. свт.	Гл. 6 Єв. 6
4	20	П	Герасима, пр.		Архипа, ап.	
5	21	В	Конона, мч.		Льва Катанського, пр.	
6	22	С	42 мучеників в Аморії		Тимотея, пр.	
7	23	Ч	Василія, Єфрема, свмч.		Відн. мощ. у Євгенії	
8	24	П	Теофілакта, свт.		Полікарпа, свмч.	
9	25	С	+ 40 мучеників із Севасти		1 і 2 Найд. гол. Ів. Христ.	
10	26	Н	4 ПОСТУ Кондрата, Кипріяна, мч.	Гл. 8 Єв. 8	М'ЯСОПУСНА Тарасія, свт.	Гл. 7 Єв. 7
11	27	П	Софронія, свт.		Порфірія з Гази, свт.	
12	28	В	Теофана, ісп.		Прокопія Декаполіта, ісп.	
13	29	С	Перен. мощ. Никидора, свт.		Василія, ісп.	
14	1	Ч	Венедикта, пр.		Євдокія, прмч.	
15	2	П	Агапія й інших мч.		Теодота, свмч.	
16	3	С	Савина і Папи, мч. (Акаф. Суб.)		Євтропія, Клеоніка, мч.	
17	4	Н	5 ПОСТУ Олексія, пр.	Гл. 1 Єв. 9	СИРОПУСНА Герасима, пр.	Гл. 8 Єв. 8
18	5	П	Кирила з Єрусалиму, свт.		Конона, мч. (1 день в.п.)	
19	6	В	Хризанта й Дарії, мч.		42 мучеників в Аморії	
20	7	С	Оо. вбитих у м. св. Сави		Василія, Єфрема, свмч.	
21	8	Ч	Якова, ісп.		Теофілакта, ісп.	
22	9	П	Василія, свмч.		+ 40 мучеників із Севасти	
23	10	С	Нікона та його уч., прмч. (Лаз. Суб.)		Кондрата, Кипріяна, мч.	
24	11	Н	КВІТНА (Вербна) Захарії, пр.		1 ПОСТУ Софронія, свт.	Гл. 1 Єв. 9
25	12	П	БЛАГОВІЩ. ПР. БОГОРОДИЦІ		Теофана, ісп.	
26	13	В	Собор Арх. Гавріїла		Перен. мощ. Никифора, свт.	
27	14	С	Матрони, мч.		Венедикта, пр.	
28	15	Ч	ВЕЛ. ЧЕТВЕР (Страсті)		Агапія й інших мч.	
29	16	П	ВЕЛИКА П'ЯТНИЦЯ		Савина і Папи, мч.	
30	17	С	ВЕЛИКА СУБОТА		Олексія, пр.	
31	18	Н	ВОСКРЕСІННЯ ХРИСТОВЕ		2 ПОСТУ Кирила з Єрусалиму, свт.	Гл. 2 Єв. 10

КВІТЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

григоріянський (новий стиль)

юліянський (старий стиль)

Г. Ю.

1	19	П	СВІТЛИЙ ПОНЕДІЛОК	Хризанта і Дарії, мч.
2	20	В	СВІТЛИЙ ВІВТОРОК	Оо. вбитих у мон. св. Сави
3	21	С	Микити, пр.	Якова, ісп.
4	22	Ч	Йосифа і Юрія, пр.	Василія, свмч.
5	23	П	Теодула, мч.	Нікона та його уч., прмч.
6	24	С	+ Методія, свт.	Захарії, пр.
7	25	Н	ТОМИНА Юрія, свт.	ХРЕСТОПОКЛІННА Гл. 3 БЛАГОВІЩ. ПР. БОГОРОДИЦІ Єв. 11
8	26	П	Іродіона й інших апос.	Собор Арх. Гавриїла
9	27	В	Євсихія, мч.	Матрони, мч.
10	28	С	Терентія, Помплія, мч.	Іларіона, пр.
11	29	Ч	Антипа, свмч.	Марка і Кирила, свмч.
12	30	П	Василія, ісп.	Івана Ліст., пр.
13	31	С	Артемона, свмч.	Артемона, свмч.
14	1	Н	МИРОНОСИЦЬ Мартина, папи, ісп.	Гл. 2 2 ПОСТУ Гл. 4 Єв. 3 Марії Єгиптянки, пр. Єв. 1
15	2	П	Аристраха, Пуда, ап.	Тита, пр.
16	3	В	Агапії, Ірини і Хіонії, мч.	Микити, пр.
17	4	С	Симеона, пр.	Йосифа і Юрія, пр. (Поклони)
18	5	Ч	Івана, учня Григорія, пр.	Теодула, мч.
19	6	П	Івана Печерника	+ Методія, свт.
20	7	С	Теодора Трихіни, пр.	Юрія, пр. (Акаф. Суб.)
21	8	Н	РОЗСЛАБЛЕНОГО Януарія й інших свмч.	Гл. 3 5 ПОСТУ Гл. 5 Єв. 4 Іродіона й інших апост. Єв. 2
22	9	П	Теодора, Віталія, пр.	Євсихія, мч.
23	10	В	+ Юрія Переможця, вмч.	Терентія, Помплія, мч.
24	11	С	Сави Стратилата, мч.	Антипа, свмч.
25	12	Ч	+ Марка, ап. і еван.	Василія, ісп.
26	13	П	Василія, свмч.	Артемона, свмч.
27	14	С	Симеона, свмч., Стефана, свт.	Мартина, папи, ісп. (Лаз. Суб.)
28	15	Н	САМАРЯНКИ Ясона і Сосіпатра, ап.	Гл. 4 КВІТНА (Вербна) Єв. 7 Аристраха, Пуда, ап.
29	16	П	9 мучеників у Кизиці	Агапії, Ірини і Хіонії, мч.
30	17	В	+ Якова, ап., брата Ів. Бог.	Симеона, пр.

ТРАВЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

григоріянський (новий стиль)

юліянський (старий стиль)

Г. Ю.

1	18	С	Єремії, прор.	Івана, учня Григорія, пр.
2	19	Ч	Атанасія Великого, пр.	ВЕЛ. ЧЕТВЕР (Страсті)
3	20	П	+ Теодосія Печер., пр.	ВЕЛИКА П'ЯТНИЦЯ
4	21	С	Пелагії, мч.	ВЕЛИКА СУБОТА
5	22	Н	СЛІПОНАРОДЖЕНОГО Ірини, мч., Никифора, пр.	Гл. 5 Єв. 8 ВОСКРЕСІННЯ ХРИСТОВЕ
6	23	П	Йова многотраждального	СВІТЛИЙ ПОНЕДІЛОК
7	24	В	Акакія, мч.	СВІТЛИЙ ВІВТОРОК
8	25	С	+ Івана Богослова, ап. і еван.	+ Марка, ап. і євангелиста
9	26	Ч	ВОЗНЕСІННЯ ХРИСТОВЕ	Василія, свц.
10	27	П	+ Симеона Зилоти, ап.	Симеона, свц., Стефана, свт.
11	28	С	+ Кирила і Methodія, ап. Слов.	Ясона і Сосипатра, ап., Максима
12	29	Н	ОТЦІВ Єпіфанія і Германа, свт.	Гл. 6 Єв. 10 ТОМИНА 9 мучеників в Кизиці
13	30	П	Глікерії, мч.	+ Якова, ап., брата Ів. Бого.
14	1	В	Ісидора, мч.	Єремії, прор.
15	2	С	Пахомія Вел., пр.	Атанасія Великого, свт.
16	3	Ч	Теодора, пр., Віта, Модеста, мч.	+ Теодосія Печер., пр., мч.
17	4	П	Андроніка й інших Апостолів	Пелагії, мч.
18	5	С	Теодота, Петра, Діонісія, мч.	Ірини, мч., Никифора, пр.
19	6	Н	ЗІСЛАННЯ СВЯТОГО ДУХА	МИРОНОСИЦЬ Гл. 2 Йова многотраждального Єв. 3
20	7	П	ПРЕСВЯТОЇ ТРОЙЦІ	Поява Чес. Хреста, Акакія, мч.
21	8	В	+ Константина й Олени, ап.	+ Івана Богосл., ап. і еван.
22	9	С	Василіска, мч.	Пер. мощ. св. Миколая
23	10	Ч	Михаїла, свт.	+ Симеона Зилоти, ап.
24	11	П	Симеона, Микити пр.	+ Кирила і Methodія, ап. Слов.
25	12	С	+ 3 увіднай. Голови Ів. Хрест.	Єпіфанія і Германа, свт.
26	13	Н	ВСІХ СВЯТИХ Карпа, ап.	Гл. 8 Єв. 1 РОЗСЛАБЛЕНОГО Гл. 3 Глікерії, мч. Єв. 4
27	14	П	Терапонта, свмч.	Ісидора, мч.
28	15	В	Микити, свт.	Пахомія Вел., пр.
29	16	С	Теодосії, прмч.	Теодора, пр., Віта, Модеста, мч.
30	17	Ч	ПРЕСВЯТОЇ ЄВХАРИСТІЇ	Андроніка й ін. Ап.
31	18	П	Єрмія, ап., Єрмея, мч.	Теодота, Петра, Діонісія, мч.

ЧЕРВЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

григоріянський (новий стиль)

юліянський (старий стиль)

г. ю.

1	19	С	Юстина Філософа, мч.		Патрикія, свмч.	
2	20	Н	2 п. ЗІСЛАННЯ Никифора, свт.	Гл. 1 Єв. 2	САМАРЯНКИ Талалея, мч.	Гл. 4 Єв. 7
3	21	П	Лукиліяна й ін. мч.		+ Константина й Олени, ап.	
4	22	В	Митрофана, свт.		Василіска, мч.	
5	23	С	Доротея, свмч.		Михаїла, свт.	
6	24	Ч	Висаріона, Іларіона, пр.		Симеона, Микити пр.	
7	25	П	ХРИСТА ЧОЛОВІКОЛЮБЦЯ		+ 3 увіднай. Голови Ів. Хр.	
8	26	С	Співстражд. Пр. Богородиці		Карпа, ап.	
9	27	Н	3 п. ЗІСЛАННЯ Кирила Олек., свт.	Гл. 2 Єв. 3	СЛІПОНАРОДЖЕНОГО Терапонта, свмч.	Гл. 5 Єв. 8
10	28	П	Тимотея, свмч.		Микити, свт.	
11	29	В	+ Вартоломея і Варнави		Теодосії, прмч.	
12	30	С	Онуфрія Великого, пр.		Ісаакія Далматського, пр.	
13	31	Ч	Акилини, мч.		ВОЗНЕСІННЯ ХРИСТОВЕ	
14	1	П	Єлисея, прор., Методія, свт.		Юстина Філософа, мч.	
15	2	С	Амоса, прор., Єроніма, пр.		Никифора, свт.	
16	3	Н	СВЯТИМ УКР. НАРОДУ Тихона з Аматуни, свт.	Гл. 3 Єв. 4	ОТЦІВ Лукиліяна й ін. мч.	Гл. 6 Єв. 10
17	4	П	Мануїла, Савела, Ізмаїла, мч.		Митрофана, свт.	
18	5	В	Леонтія, мч.		Доротея, свмч.	
19	6	С	Юди Тадея, ап.		Висаріона, Іларіона, пр.	
20	7	Ч	Методія, свмч.		Теодота, свмч.	
21	8	П	Юліяна, мч.		Перен. мощей Теодора Тир.	
22	9	С	Євсевія, свмч.		Кирила Олек., свт.	
23	10	Н	5 п. ЗІСЛАННЯ Агрипини, мч.	Гл. 4 Єв. 5	ЗІСЛАННЯ СВЯТОГО ДУХА	
24	11	П	Різдво Івана Хрестителя		Пресвятої Тройці	
25	12	В	Февронії, прмч.		Онуфрія Великого, пр.	
26	13	С	Давида, пр.		Акилини, мч.	
27	14	Ч	Самсона, пр. <i>Бл. Єп. Миколи і 27 укр. мчч.</i>		Єлисея, прор., Методія, свт. <i>Бл. Єп. Миколи і 27 укр. мчч.</i>	
28	15	П	Перен. мощ. Кира й Івана		Амоса, прор., Єроніма, пр.	
29	16	С	Петра і Павла, Апп.		Тихона з Аматуни, свт.	
30	17	Н	6 п. ЗІСЛАННЯ + Собор 12 Апостолів	Гл. 5 Єв. 6	ВСІХ СВЯТИХ Мануїла, Савела, Ізмаїла, мч.	Гл. 8 Єв. 1

ЛИПЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

григоріянський (новий стиль)

юліянський (старий стиль)

Г. Ю.

1	18	П	Косми і Дам'яна, чуд.		Леонтія, мч.	
2	19	В	+ Полож. Ризи Пр. Богородиці		+ Юди Тадея, ап.	
3	20	С	Якinta, мч., Анатолія, свт.		Методія, свмч.	
4	21	Ч	Андрія Критського, свт.		ПРЕСВЯТОЇ ЄВХАРИСТІЇ	
5	22	П	+ Атанасія Атонського, пр.		Євсевія, свмч. пр.	
6	23	С	Сісоє Вел., пр.		Агрипини, мч.	
7	24	Н	7 п. ЗІСЛАННЯ Томи й Акакія, пр.	Гл. 6 Єв. 7	2 п. ЗІСЛАННЯ Різдво Івана Хрестителя	Гл. 1 Єв. 2
8	25	П	Прокопія, вмч.		Февронії, прмч.	
9	26	В	Панкратія, свмч.		Давида, пр.	
10	27	С	+ Антонія Печерського, пр.		Самсона, пр.	
11	28	Ч	Ольги, кн. Київської		Перен. мощей Кира й Івана	
12	29	П	Прокла й Іларія, мч.		Хр. ЧОЛОВІКОЛЮБЦЯ, Петра і Павла	
13	30	С	Собор Арх. Гавриїла		Співстражд. Пр. Богородиці	
14	1	Н	8 п. ЗІСЛАННЯ Акили, ап.	Гл. 7 Єв. 8	3 п. ЗІСЛАННЯ Косми і Дам'яна, чуд.	Гл. 2 Єв. 3
15	2	П	+ Володимира, Великого		+ Полож. Ризи Пр. Богородиці	
16	3	В	Атеногена, свмч.		Якinta, мч., Анатолія, свт.	
17	4	С	Маріни, вмч.		Андрія Критського, свт.	
18	5	Ч	Якinta, Еміліяна, мч.		+ Атанасія Атонського, пр.	
19	6	П	Макрини, пр.		Сісоє Вел., пр.	
20	7	С	+ Іллі пророка		Томи й Акакія, пр.	
21	8	Н	9 п. ЗІСЛАННЯ Симеона і Єзекиїла, прор.	Гл. 8 Єв. 9	СВЯТИМ УКР. НАРОДУ Прокопія, вмч.	Гл. 3 Єв. 4
22	9	П	Марії Магдалини, рівноап.		Панкратія, свмч.	
23	10	В	Трохима, Теофіла, мч.		+ Антонія Печерського, пр.	
24	11	С	+ Бориса і Гліба, мч.		Ольги, кн. Київської	
25	12	Ч	+ Успіння св. Анни		Прокла й Іларія, мч.	
26	13	П	Єрмолая, Параскевії, мч.		Собор Арх. Гавриїла	
27	14	С	+ Пантелеймона, вмч.		Акили, ап.	
28	15	Н	10 п. ЗІСЛАННЯ Прохора, Ніканора, ап.	Гл. 1 Єв. 10	5 п. ЗІСЛАННЯ + Володимира, Великого	Гл. 4 Єв. 5
29	16	П	Калиніка, мч.		Атеногена, свмч.	
30	17	В	Сили, Силуана, ап.		Маріни, вмч.	
31	18	С	Євдокима, пр.		Якinta, Еміліяна, мч.	

СЕРПЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

григоріянський (новий стиль)

юліянський (старий стиль)

г. ю.

1	19	Ч	7 Макавейських мучеників	Макрини, пр.	
2	20	П	Перен. мощей Стефана, пермч.	+ Іллі пророка	
3	21	С	Ісаакія, Далмата й Фавста, пр.	Симеона, Єзикиїла, прор.	
4	22	Н	11 п. ЗІСЛАННЯ 7 молодців з Ефезу, мч.	6 п. ЗІСЛАННЯ Марії Магдалини, рівноап.	Гл. 5 Єв. 6
5	23	П	Євсигнія, мч.	Трохима, Теофіла, мч.	
6	24	В	Преображення Господнє	+ Бориса і Гліба, мч.	
7	25	С	Дометія, прмч.	+ Успіння св. Анни	
8	26	Ч	Еміліяна, ісп.	Єрмолая, Параскевії, мч.	
9	27	П	+ Матія, ар.	+ Пантелеймона, вмч.	
10	28	С	Лаврентія, архидиякона, мч.	Прохора, Ніканора, ап.	
11	29	Н	12 п. ЗІСЛАННЯ Євпла, мч.	7 п. ЗІСЛАННЯ Калиніка, мч.	Гл. 6 Єв. 7
12	30	П	Фотія й Аникити, мч.	Сили, Силуана, Андріоніка, ап.	
13	31	В	Максима, ісп.	Євдокима, пр.	
14	1	С	Перен. мощ. Теодосія, Печ.	7 Макавейських мучеників	
15	2	Ч	УСПІННЯ ПР. БОГОРОДИЦІ	Перен. мощ. Стефана, Первомуч.	
16	3	П	Діюмида, мч.	Ісаакія, Далмата, пр.	
17	4	С	Мирона, мч.	7 молодців з Ефезу, мч.	
18	5	Н	13 п. ЗІСЛАННЯ Флора й Лавра, мч.	8 п. ЗІСЛАННЯ Євсигія, мч.	Гл. 7 Єв. 8
19	6	П	Андрія Страт., мч.	Преображення Господнє	
20	7	В	Самуїла, прор.	Дометія, прмч.	
21	8	С	Тадея, ап., Васси, мч.	Еміліяна, ісп.	
22	9	Ч	Агатоніка, мч.	+ Матія, ап.	
23	10	П	Луппа, мч., Іриней, свмч.	Лаврентія, архидиякона, мч.	
24	11	С	Євтиха, свмч.	Євпла, мч.	
25	12	Н	14 п. ЗІСЛАННЯ Тита й Вартоломея, ап.	9 п. ЗІСЛАННЯ Фотія й Аникити, мч.	Гл. 8 Єв. 9
26	13	П	Адріана й Наталії, мч.	Максима, ісп.	
27	14	В	Пімена, пр.	Перен. мощ. Теодосія, Печ.	
28	15	С	Мойсея, пр., Августина, свт.	УСПІННЯ ПР. БОГОРОДИЦІ	
29	16	Ч	+ Усік. Гол. Івана Христителя	Діюмида, мч.	
30	17	П	Олександра, Івана, свт.	Мирона, мч.	
31	18	С	+ Пол. Пояса Пр. Богородиці	Флора й Лавра, мч.	

ВЕРЕСЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

григоріянський (новий стиль)

юліянський (старий стиль)

г. ю.

1	19	Н	15 п. ЗІСЛАННЯ + Початок Церковного Року	Гл. 6 Єв. 4	10 п. ЗІСЛАННЯ Андрія, Страт., мч.	Гл. 1 Єв. 10
2	20	П	Маманта, мч., Івана Посн.		Самуїла, прор.	
3	21	В	Антима, свмч.		Тадея, ап., Васси, мч.	
4	22	С	Вавили, свмч., Мойсея, прор.		Агатоніка, мч.	
5	23	Ч	Захарії, прор.		Луппа, мч., Іриней, свмч.	
6	24	П	Чудо Арх. Михаїла		Євтиха, свмч.	
7	25	С	Созонта, мч.		Тита й Вартоломея, ап.	
8	26	Н	16 п. ЗІСЛАННЯ Різдво Пресв. Богородиці	Гл. 7 Єв. 5	11 п. ЗІСЛАННЯ Адріана й Наталії, мч.	Гл. 2 Єв. 11
9	27	П	Йоакима й Анни, прав.		Пімена, пр.	
10	28	В	Минодори, мч.		Мойсея, пр., Августина	
11	29	С	Теодори, пр.		+ Усік. Гол. Івана Христителя	
12	30	Ч	Автонома, свмч.		Олександра, Івана, свт.	
13	31	П	Корнилія Сотника, свмч.		+ Пол. Пояса Пр. Богородиці	
14	1	С	Воздвиження Чесного Хреста		+ Початок Церковного Року	
15	2	Н	17 п. ЗІСЛАННЯ Микити, вмч.	Гл. 8 Єв. 6	12 п. ЗІСЛАННЯ Маманта, мч., Івана Посника	Гл. 3 Єв. 1
16	3	П	Євфимії, вмч.		Антима, свмч.	
17	4	В	Софії, Віри, Надії, мч.		Вавили, свмч.	
18	5	С	Євменія, пр.		Захарії, прор.	
19	6	Ч	Трохима, Саватія, мч.		Чудо Арх. Михаїла	
20	7	П	Євстахія, мч.		Созонта, мч.	
21	8	С	Кондрата, ап.		Різдво Пресв. Богородиці	
22	9	Н	18 п. ЗІСЛАННЯ Фоки, свщ., Йона, прор.	Гл. 1 Єв. 7	13 п. ЗІСЛАННЯ Йоакима й Анни, прав.	Гл. 4 Єв. 2
23	10	П	Зачаття Івана Христителя		Минодори, мч.	
24	11	В	Теклі, Первомучениці		Теодори, пр.	
25	12	С	Євфросимії, пр.		Автонома, свмч.	
26	13	Ч	+ Івана Богослова, ап.		Корнилія Сотника, свмч.	
27	14	П	Каллістрата, мч.		Воздвиження Чесного Хреста	
28	15	С	+ Харитона, ісп.		Микити, вмч.	
29	16	Н	19 п. ЗІСЛАННЯ Киріяка, пр.	Гл. 2 Єв. 8	14 п. ЗІСЛАННЯ Євфимії, вмч.	Гл. 5 Єв. 3
30	17	П	Григорія, Вірменського, свмч.		Софії, Віри, Надії і Любови, мч.	

ЖОВТЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

григоріянський (новий стиль)

юліянський (старий стиль)

г. ю.

1 18 В	Покров Пр. Богородиці	Євменія, пр.
2 19 С	Кипріяна, свмч., Юстина, мч.	Трохима, Саватія, мч.
3 20 Ч	Діонісія, свмч.	Євстатія (Остапа), мч.
4 21 П	Єротія, свмч., Франціска Асж.	Кондрата, ап.
5 22 С	Харитини, мч.	Фоки, свмч., Йони, прор.
6 23 Н	20 п. ЗІСЛАННЯ + Томи, ап.	Гл. 3 15 п. ЗІСЛАННЯ Єв. 9 Зачаття Івана Христителя Гл. 6 Єв. 4
7 24 П	Сергія і Вакха, мч.	Теклі, Первомучениці
8 25 В	Пелагії, пр.	Євфросимії, пр.
9 26 С	+ Якова Алфеева, ап.	+ Івана Богослова, ап.
10 27 Ч	Євлампія й Євламπίї, мч.	Каллістрата, мч.
11 28 П	Филипа, ап. диякона	+ Харитона, ісп.
12 29 С	Прова й інших мч., Косми, пр.	Киріяка, пр.
13 30 Н	21 п. ЗІСЛАННЯ Карпа, Папіли, мч.	Гл. 4 16 п. ЗІСЛАННЯ Єв. 10 Григорія, Вірменсь., свмч. Гл. 7 Єв. 5
14 1 П	Параскеви, пр., Назарія, мч.	Покров Пресв. Богородиці
15 2 В	Євтимія, пр.	Кипріяна, свмч.
16 3 С	Лонгіна Сотника, мч.	Діонісія, свмч.
17 4 Ч	Осії, прор., Андрія Крит., прмч.	Єротія, свмч., Франціска
18 5 П	+ Луки, ап. й єван.	Харитини, мч.
19 6 С	Йоїла, прор., Уара, мч.	+ Томи, ап.
20 7 Н	22 п. ЗІСЛАННЯ Артемія, вмч.	Гл. 5 17 п. ЗІСЛАННЯ Єв. 11 Сергія і Вакха, мч. Гл. 8 Єв. 6
21 8 П	Іларіона Вел., пр.	Пелагії, пр.
22 9 В	Аверкія, свт.	+ Якова Алфеева, ап.
23 10 С	Якова, ап.	Євлампія й Євламπίї, мч.
24 11 Ч	Арети й ін. мч.	Филипа, ап. диякона
25 12 П	Маркіяна й Мартирія, мч.	Прова й ін. мч., Косми, пр.
26 13 С	+ Дмитрія Великомученика	Карпа, Папіли, мч.
27 14 Н	ЦАРЯ ХРИСТА Нестора, Капітолїни, мч.	ЦАРЯ ХРИСТА Параскеви, пр., Назарія, мч.
28 15 П	Терентія й Неонїли, мч.	Євтимія, пр., Лукіяна, прмч.
29 16 В	Анастасії, прмч.	Лонгіна Сотника, мч.
30 17 С	Зиновія й Зиновії, мч.	Осії, прор., Андрія Крит., прмч.
31 18 Ч	Стахія, Амплія, ап.	+ Луки, ап. й єван.

ДИСТОПАД

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

григоріянський (новий стиль)

юліянський (старий стиль)

г. ю.

1	19	П	Косми і Дам'яна, чуд.		Йоїла, прор., Уара, мч.	
2	20	С	Акиндіна, Пигасія й інших мч.		Артемія, вмч.	
3	21	Н	24 п. ЗІСЛАННЯ Акипсима, Йосифа, мч.	Гл. 7 Єв. 2	19 п. ЗІСЛАННЯ Іларіона Великого, пр.	Гл. 2 Єв. 8
4	22	П	Йоанікія, пр., Єрмея, мч.		Аверкія, свт.	
5	23	В	Галактіона й Епістими		Якова, ап.	
6	24	С	Павла, ісп.		Арети й ін. мч.	
7	25	Ч	33 мучеників, Лазаря, пр.		Маркіяна й Мартирія, мч.	
8	26	П	Собор Арх. Михаїла		+ Дмитрія Великомученика	
9	27	С	Матрони, Теоктисти, пр.		Нестора, Капітоліни, мч.	
10	28	Н	25 п. ЗІСЛАННЯ Ераста, Оліпмія й інших ап.	Гл. 8 Єв. 3	20 п. ЗІСЛАННЯ Терентія, Неоніли, мч.	Гл. 3 Єв. 9
11	29	П	Теодора Студ., Віктора, мч.		Анастасії, Аврамія, пр.	
12	30	В	+ Йосафата, свмч.		Зиновія й Зиновії, мч.	
13	31	С	+ Івана Золотоустого, свт.		Стахія, Амплія, ап.	
14	1	Ч	+ Филипа, ап.		Косми і Дам'яна, чуд.	
15	2	П	Гурія, Самона, ісп. (Пилипівка)		Акиндіна, Пигасія й інших мч.	
16	3	С	+ Матея, ап. й еван.		Акипсима, Йосифа, мч.	
17	4	Н	26 п. ЗІСЛАННЯ Григорія Неокесарії, свт.	Гл. 1 Єв. 4	21 п. ЗІСЛАННЯ Йоанікія, пр., Єрмея, мч.	Гл. 4 Єв. 10
18	5	П	Платона й Романа, мч.		Галактіона й Епістими, мч.	
19	6	В	Авдія, прор.		Павла, ісп.	
20	7	С	Григорія, пр., Прокла, свт. <i>бл. Йосафати Гордашевської, пр.</i>		33 мучеників, Лазаря, пр. <i>бл. Йосафати Гордашевської, пр.</i>	
21	8	Ч	Вхід у храм Пресв. Богор.		Собор Арх. Михаїла	
22	9	П	Филимона й інших ап.		Матрони, Теоктисти, пр.	
23	10	С	Амфілохія і Григорія, свт.		Ераста, Олімпія й інших ап.	
24	11	Н	27 п. ЗІСЛАННЯ Катерини, Меркурія, вмч.	Гл. 2 Єв. 5	22 п. ЗІСЛАННЯ Теодора Студ., Віктора, мч.	Гл. 5 Єв. 11
25	12	П	Климента, папи, свмч.		+ Йосафата, свмч.	
26	13	В	Аліпія, пр.		+ Івана Золотоустого, свт.	
27	14	С	Якова Перс., вмч.		+ Филипа, ап.	
28	15	Ч	Стефана Нового, прмч.		Гурія, Самона, ісп. (Пилипівка)	
29	16	П	Парамона, Філумена, мч.		+ Матея, ап. й еван.	
30	17	С	+ Андрія Первозваного, ап.		Григорія Неокесарії, свт.	

ГРУДЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

григоріянський (новий стиль)

юліянський (старий стиль)

г. ю.

1	18	Н	28 п. ЗІСЛАННЯ Наума, прор.	Гл. 3 Єв. 6	23 п. ЗІСЛАННЯ Платона і Романа, мч.	Гл. 6 Єв. 1
2	19	П	Авакума, прор.		Авдія, прор.	
3	20	В	Софонії, прор.		Григорія, пр.	
4	21	С	Варвари, вмч., Ів. Дамаск., пр.		Вхід у храм Пресв. Богородиви	
5	22	Ч	+ Сави Освященного, пр.		Филимона й інших ап.	
6	23	П	Миколая Чудотворця, свт.		Амфілохія і Григорія, свт.	
7	24	С	Амвросія, свт.		Катерини, Меркурія, вмч.	
8	25	Н	29 п. ЗІСЛАННЯ Патапія, пр.	Гл. 4 Єв. 7	24 п. ЗІСЛАННЯ Климентя, папи, свмч.	Гл. 7 Єв. 2
9	26	П	Непорочне Зачаття		Аліпія, пр.	
10	27	В	Мини, Єрмогена, мч.		Якова Перс., вмч.	
11	28	С	Даниїла стовпника, пр.		Стефана Нового, прмч.	
12	29	Ч	Спиридона, свт.		Парамона, Філумена, мч.	
13	30	П	+ Євстратія, Ореста, мч.		+ Андрія Первозваного, ап.	
14	1	С	Тирса, Левкія й інших мч.		Наума, прор.	
15	2	Н	ПРАОТЦІВ Елевтерія, свмч., Павла, пр.	Гл. 5 Єв. 8	25 п. ЗІСЛАННЯ Авакума, прор.	Гл. 8 Єв. 3
16	3	П	Агея, прор.		Софонії, прор.	
17	4	В	Даниїла й Ананії, прор.		Варвари, вмч., Ів. Дамаск.	
18	5	С	Севастіяна і вояків, мч.		+ Сави Освященного, пр.	
19	6	Ч	Боніфатія, мч.		Миколая Чудотворця, свт.	
20	7	П	Ігнатія Богоносця, свмч.		Амвросія, свт.	
21	8	С	Юліяни, мч.		Патапія, пр.	
22	9	Н	ПЕРЕД РІЗДВОМ, ОТЦІВ Анастасії, вмч.	Гл. 6 Єв. 9	26 п. ЗІСЛАННЯ Непорочне Зачаття	Гл. 1 Єв. 4
23	10	П	10 мучеників у Криті		Мини, Єрмогена, мч.	
24	11	В	Навечір'я Різдва, Євгенії, прмч.		Даниїла й Ананії, прор.	
25	12	С	РІЗДВО ХРИСТОВЕ		Спиридона, свт.	
26	13	Ч	Собор Пресв. Богородиці		+ Євстратія, Ореста, мч.	
27	14	П	Стефана, первомуч.		Тирса, Левкія й інших мч.	
28	15	С	Мучеників у Нікомидії		Елевтерія, свмч., Павла, пр.	
29	16	Н	ПО РІЗДВІ Дітей убитих у Вифлеємі	Гл. 7 Єв. 10	ПРАОТЦІВ Агея, прор.	Гл. 2 Єв. 5
30	17	П	Анісії, мч., Зотика, пр.		Даниїла й Ананії, прор.	
31	18	В	Меланії Римлянки, пр.		Севастіяна і вояків, мч.	

ЮВІЛЕЇ, КОТРИМИ МОЖЕ ПИЩАТИСЯ ВСЕ УКРАЇНСТВО

1

15 вересня цього року виповнюється 120 років „Свободі“ – на сьогоднішній день найстаршій україномовній газеті у світі, і вже навіть одна ця беконкурентність ювілею засвідчує, що тут ідеться про політичний і культурний капітал усієї української нації – незалежно від того, чи вона – в особі сьогоднішньої держави – усвідомлює важливість і значення цієї переваги, здобутої українською людиною далеко від рідної землі, за морями-океанами.

120-річчя – це нагода вести одночасну мову про подвійну тяглість – творчу історію самої газети, котра, навіть у порівнянні з найвідомішими, найбільш почитаними виданнями, мала особливо високі інтелектуальні злети, а також особливі, в силу своєї вірності українській національній справі, труднощі і перешкоди на своєму шляху; друга лінія, властиво – фундаментальна і визначальна, котра й покликала „Свободу“ до життя – це функція пу-

блічної трибуни, з якої почався рух українських імігрантів до організованого громадського життя, і функція дзеркала, яке нині дає рідкісну можливість побачити всі етапи цього руху, всі проблеми організаційного зцементування американської України, всі перипетії переростання сірої етнічної маси в національно свідомий організм, всі труднощі – матеріальні, культурно-психологічні, політичні – входження в американський світ, всі духовні муки вічного боргу перед Україною.

Для наших діаспорних громад „Свобода“, маючи таку довгу й таку унікальну історію, все ще залишається явищем сьогоднішнього дня, явищем близьким і тому добре відомим. Окрім цього, багатьом окремим темам з її діяльності присвячені десятки ґрунтовних і навіть вичерпних статей у щорічних альманахах Українського Народного Союзу. А відколи Україна відновилася як незалежна держава, то „Свобода“, певна річ, викликає зацікавлення вже й там – серед істориків, політологів, мовознавців, серед студентської молоді.

З огляду на це, ми лише в найкоротший спосіб повторимо головні віхи на 120-річному шляху „Свободи“, підкресливши, що перший її головний редактор о. Григорій Грушка розумів газету, як засіб об'єднання громади в загальноукраїнську допомогово-братську організацію, тому саме з творчого середовища о. Г. Грушки вийшла ідея заснування Українського Народного Союзу, історія якого розпочалася 22 лютого 1894 року, в день народження Джорджа Вашингтона.

Другим історичним кроком „Свободи“ було створення в 1916 році Української Ради, з ініціативи котрої Конґрес США 24 січня 1917 року схвалив, а Президент Вільсон 2 березня того року проголосив день 21 квітня „Українським Днем“ в Америці.

В період між Першою і Другою світовими війнами „Свобода“ ініціювала і віддзеркалювала загальногромадські акції проти польської „пацифікації“ в Західній Україні і проти організованого комуністичною Москвою голоду на Східній, підрадянській Україні.

Під час і після Другої світової війни „Свобода“ стояла на захисті українського національного імені, яке вороги України намагалися знеславити у зв'язку з визвольною

боротьбою Української Повстанської Армії та інших збройних формацій Українського Опору, а також активно сприяла переселенню українських скитальців з Європи до Америки.

Серед пізніших проєктів „Свободи“ – побудова пам'ятника Тарасові Шевченкові у Вашингтоні; створення Фонду для започаткування українських студій у Гарвардському університеті; активна підтримка руху шістдесятників і дисидентів в Україні, різні проєкти і фонди, спрямовані на підтримку незалежної України.

У 1997 році щоденна „Свобода“ стала тижневиком, продовжуючи видавати альманахи УНСоюзу (цьогорічний – вже 103-й з черги).

Отож далі головним засобом висвітлення особливого значення „Свободи“ в житті американської України ми хочемо зробити не перелік відомих фактів і процесів, а безпосередні погляди на „Свободу“ наших людей, які дивилися на газету з багатьох точок зору – як провідники й активні діячі Українського Народного Союзу, як діяпорні вчені, й не тільки гуманітарії, котрі користувалися цією трибуною для пропаганди своїх ідей та проєктів, на решті – як постійні автори „Свободи“, тобто іншими словами, як сама вона дивилася на себе і як оцінювала свою працю і свої творчі досягнення та проблеми.

Також у цьому році виповнюється 80 літ другому за-служеному виданню Українського Народного Союзу – „The Ukrainian Weekly“.

Англомовний тижневик був надзвичайно дієвою і впливовою трибуною фундаментальних українських ініціатив в Америці, саме тут дістала активну підтримку і розголошення ідея Ігоря Ольшанівського щодо заснування в Конгресі США Комісії з українського Голодомору; велика заслуга „The Ukrainian Weekly“ – у відкритті пам'ятника Тарасові Шевченкові в американській столиці, а вже особлива – в ознайомленні англомовного світу з дисидентським рухом в Україні.

В редакції тижневика дістала професійний та національно-патріотичний гарт ціла низка американців українського походження: Марта Коломиєць, Наталка Федущак, Юрій Зарицький, Роман Воронович, Христина Липичак, Христина Лев, Андрій Винницький, Андрій Нинка,

Іка Кознарська. Довгі роки постійну політичну колонку у „The Ukrainian Weekly” вів колишній дорадник Президента Джеральда Форда д-р Мирон Куропась.

Головний редактор „Свободи” і „The Ukrainian Weekly” Рома Гадзевич є редактором декількох важливих книжок, зокрема – „Великий голод в Україні: незначний голокост” (1983 рік, друге видання – 1988 рік, у співредакторстві з Юрієм Зарицьким і Мартою Коломиєць); „The Ukrainian Weekly–2000” – том 1, 1933-1969 роки (2000 рік, у співредакторстві з Іреною Ярославич), і том 2, 1970-1999 роки (2001 рік) та „Україна живе!” (2002 рік).

„СВОБОДА“ – ОЧИМА ПРОВІДНИКІВ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ І ВИДАТНИХ СОЮЗОВЦІВ

Дмитро Галичин,
президент УНСоюзу в 1950–1961 роках:

Чи Український Народний Союз міг існувати без свого власного органу, без „Свободи“, а зокрема чи міг би він без „Свободи“ успішно розвиватися, зростати в силу та сповняти ці завдання, які наклали і накладають на нього його статут і кожночасні вимоги організаційного життя нашої української спільноти та українського народу взагалі?

...Для одних членів „Свобода“ була таким важливим і конечно потрібним щоденним душевним кормом, без якого, як це вони не раз публічно на зборах чи в самій „Свободі“

заявляли, вони не можуть жити. Наприклад, поодинокі члени, посилаючи свої датки на видавництво „Свобода“, висловлювали при цьому свої думки, чим „Свобода“ для них була і чому її треба підтримувати. Для П. С. з Трентону, Нью-Джерзі, „Свобода“ була „школою життя“, для О. С. з Нью-маркету, Нью-Гейвен, „вона була нерозлучним товаришем, з котрим вона розмовляє кожного дня своєю рідною мовою. Що це значить, зрозуміє той, хто живе там, де нема українців. Знову ж для Ю. В. з Мекіс-Раксу, Пенсильванія, „Свобода“ була завжди „великою розрадою в тяжких хвилинах життя“, а для В. А. з Нью-Йорку, – „одиноким українським щодинником у світі, що дбає про загальне добро, а не про добро одної партії чи групи“, та що, „будучи вірною американським ідеалам, вона завзято боронить прав українського народу на вільне й самостійне життя“. А С. М. з Янгстауну, Огайо, писав: „Від першого дня побуту на американській землі мав я в руках „Свободу“, і першою є вона для мене до нинішнього дня. Як не перечитаю „Свободи“, не можу братися до іншої роботи. І так воно є вже 36 років, що ясний промінь в моїй хаті починається кожного дня від духу, якого назбираю зі „Свободи“.

...До питання, чи УНСоюз міг би існувати та розвиватися без „Свободи“, треба підходити ще й з іншого боку. Факт, що „Свобода“ відігравала серед української іміграції важливу виховну роль. На ній виховувалися поодинокі союзові провідники, сотні, а то й тисячі урядників по відділах УНСоюзу за час його існування. І урядники, виховані на ідеях „Свободи“, були якраз головною опорою існування Союзу. Вони організовували в ряди УНСоюзу і держали опісля при членстві не тільки грамотних, але й таких, що були цілком неграмотні і тому не читали „Свободи“ та не могли бути під її впливом.....

...УНСоюз без „Свободи“ ніколи не міг би був сповнити цього важливого завдання, яке він взяв на себе ще в самих початках свого існування, а саме – не тільки давати своїм членам забезпечення, але також ширити між ними просвіту, дбати про їхній духовний добробут, розбуджувати наше громадське життя і не забувати про той нарід, з якого ці чле-

ни вийшли, про український нарід, та допомагати йому морально і матеріально в його визвольних змаганнях до здобуття волі і незалежної Української держави...”

(„Ювілейний альманах „Свободи“, 1893-1953)

Йосип Лисогір,

президент Українського Народного Союзу в 1961–1978 роках:

„...Отець Григорій Грушка, коли він як редактор „Свободи“ починав 1893 року кампанію за заснування „народної організації для українців, розсіяних по всій країні“, найбільше бажав, щоб його українські земляки і співгородяни-імігранти об’єдналися в своїх організаціях, щоб відкрили свої серця для українських людей, щоб обмінювалися думками і розв’язували разом проблеми, що їх не може подолати одна людина, але ж коли візьметься кілька людей, то вони легко допоможуть одній людині. Отець Г. Грушка весь час повторював у „Свободі“ засаду, що „в єдності – сила“ і що „одна людина не може піднести важкого каменя, але коли за це візьметься трьох чи чотирьох, то камінь вони піднесуть...”

(Альманах УНСоюзу на 1969 рік)

Роман Слободян,

головний скарбник УНСоюзу в 1933-1966 роках:

„... Український Народний Союз і його орган „Свобода“ були немов українським парламентом. Разом творили українські громадські установи, давали напрям політиці... створили Український Конгресовий Комітет, а також дуже важливу гуманітарну організацію, визнану Урядом ЗСА й іншими державами – Злучений Українсько-Американський Допомоговий Комітет.

Український Народний Союз і його щоденник „Свобода“ виховували ідейних борців за громадянські права в цій новій батьківщині... УНСоюз і „Свобода“ створили союз нових, свідомих громадян, помогли в організуванні рідних церков, шкіл, народних домів, громадських клубів...

УНСоюз і „Свобода“ створили з імігранта свідомого громадянина, рівного між рівними, вільного між вільними... “.

(Ювілейний альманах УНСоюзу на 1969 рік).

Володимир Сохан,

Головний секретар УНСоюзу, один з засновників Світового Конгресу Вільних Українців:

„...Коли 75 років тому назрівала в наших піонерів думка створити Український Народний Союз, вони проголосили в „Свободі“, яка випередила заснування УНСоюзу на 5 місяців, що треба заснувати і розбудувати „таке всенародне об'єднання, до якого належав би кожен українець, де б він не був і як далеко він не жив би“. На сторінках „Свободи“ вони закликали земляків ставати в ряди рідної організації, „подати руки до праці брат братові, бо прийде хвилина, коли браття наші з рідного краю крикнуть до нас: приходьте, українські козаки з вільної землі, з-за моря, битися за свободу прадідної землі. Поможіть нам!“.

(Ювілейний альманах УНСоюзу на 1969 рік).

Уляна Дячук,

президент Українського Народного Союзу в 1990-2004 роках:

„...Саме тому, що „Свобода“ завжди твердо спиралася на свого видавця, Український Народний Союз, вона могла встоятися і тоді, коли життєві іспити впродовж століття час

від часу загрожували її існуванню. „Свобода“ є і була органом Українського Народного Союзу, але стала репрезентантом всього українства і тим самим загальногромадською газетою. „Свобода“ завжди стояла на сторожі свого видавця і обороняла його інтереси, але керувалася, як і її видавець, одним головним кредо: боротися за незалежність України“.

(„Свобода“, 15 вересня 1993 року)

Стефан Качарай,

президент Українського Народного Союзу (від 2004 року):

„...Від першого свого дня „Свобода“ стала осередком об'єднувальних зусиль, трибуною ідей, котрі невдовзі лягли в основу створення Українського Народного Союзу. Найглибшої нашої ошани і вдячності заслуговують піонери української громадської праці на Північно-американському континенті, які розуміли вагу і перспективу організованого життя, усвідомлювали потребу і значення взаємодопомоги. Такої самої поваги і вдячності заслуговують десятки і сотні тисяч перших українських емігрантів, які виказали такий здоровий інстинкт до об'єднання сил. Вже у третьому числі „Свободи“ її засновник і редактор о. Григорій Грушка писав: „Наш голос не був голосом вопіючого в пустині, наші слова не були горохом, киненим об стіну, наша відозва одбилась сильним відгомоном широко і далеко в душу кожного русина, наші труди і мозолі вже частинно увінчані добрим успіхом...“. У „Свободі“, мов у найчистішому дзеркалі, відобразилася вся історія української іміграції до США і Канади, вся діяльність Українського Народного Союзу, все багатогранне життя наших громад, а також наші глибокі і непорушні зв'язки з Україною...“

(„Свобода“, 12 вересня 2003 року)

Степан Куропась,

заступник президента УНСоюзу в 1950-их роках

„...Перша наша імміграція, політично невироблена, не-свідома, малообразована, мусіла ясно сказати, хто вона є і який Український Народний Союз (тоді ще – Руський) вона буде. При допомозі тодішніх її провідників, патріотів-священиків, вона виробила статут організації, що проіснував довгі роки... Не було тоді в Америці українських політичних партій, що хотіли б перенести до статуту свої доктрини, отже, не було суперечок про те, чи треба над „і“ поставити крапку чи ні. Статут був короткий і ясний. У ньому вперше видвигнуто гасло „Свобода народам і людині“. Цю тезу боронили всі конвенції УНСоюзу, а між конвенціями боронила її „Свобода“, аж досьогодні...

В часі, коли рідний край ще думав про цісаря і молився на нього, „Свобода“ вважала Австрію і Росію окупантами. Про це свідчать пожовклі сторінки „Свободи“.

(Календар „Свободи“ на 1956 рік.)

ПРО „СВОБОДУ“ – ЇЇ РЕДАКТОРИ Й АВТОРИ

Володимир Лотоцький,

головний редактор „Свободи“ в 1921–1926 роках:

„Коли пригадати минуле, самі початки, коли „Свобода“ видавалася для свідоміших сотень з-поміж 65,000 несвідомих або малосвідомих лемків і східніх галичан, і прирівняти до теперішніх часів, коли „Свобода“ найбільш поширена з усіх українських національних газет у світі, і коли українська іміграція досягла 500,000 (других 500,000 zostалися „карпаторусами“, „руснаками“, або й „русскімі“ і досьогдні, живуть цілком відокремленим життям, не маючи з українським громадянством нічого спільного, і тому зарахування їх до українців суперечить дійсності та чинить велику кривду українцям), свідомої патріотичної національної групи, то можна уяви собі важкий, тернистий пройдений шлях, по якому „Свобода“ несла 60 років палаючий смолоскип просвіти....“

(„Ювілейний альманах „Свободи“, 1893-1953)

Д-р Лука Мишуга,

головний редактор „Свободи“ в 1933-1955 роках:

„...З малого союзового почину виростає організація з десятками тисяч членів, що стає водночас піонеркою в інших галузях організованого життя американських українців. Подібне можна сказати і про „Свободу“ та її вплив як першого народного часопису. Несміливі виступи з українською назвою і з „Україною“ з-перед 50 років згодом стають природними та переростають у величні багатотисячні політичні маніфестації, з протестами проти гноблення українського народу окупантами України та з домаганнями державної незалежності для неї, а українська назва з'являється в конгресовій Резолюції і Проклямачії Президента Вілсона в справі Українського Дня у Злучених Державах Америки...“

(„Ювілейний альманах УНСоюзу, 1894-1944“)

Антін Драган,

головний редактор „Свободи“ від 1955 до 1979 року:

„...Це не випадково, що ще й сьогодні деякі з наших піонерів, як і пізніших поселенців, членів Українського Народного Союзу, кажуть, що вони „належать до „Свободи“, яка через свої постійні організаційні кампанії стала синонімом свого видавця, Українського Народного Союзу. І вона ним справді є, бо годі було б собі сьогодні уявити УНСоюз без „Свободи“, як і „Свобода“ без УНСоюзу була б, уже, мабуть, давно опинилася на великому цвинтаріщі американських етнічних газет“.

(Альманах Українського Народного Союзу на 1973 рік.)

Зенон Снилик,

головний редактор „Свободи“ в 1980-1998 роках:

„...Вже у першому числі „Свободи“, 15 вересня 1893 року, тобто рівно сто років тому було промовисто висловлене завдання часопису, що згодом стало і завданням Українського Народного Союзу: „Нашою задачею єсть просвіщати український (руський) народ, боронити його честь од ворожих нападів, вказати дорогу до поступу, до цивілізації, до добробуту. Дальше – святим буде обов’язком сохранили межи народом його сокровища, то-єсть віру, обряд і мову“. Тож ідеологічною базою і підставою цієї організації було, є і буде: провадити, охороняти, а часом і насварити, але завжди запалювати вірою в слушність нашої справи, надихати до корисної дії на благо наших обох батьківщин“.

(„Свобода“, 15 вересня 1993 року)

Ірена Яросевич,

головний редактор „Свободи“ в 2000 –2005 роках:

„...Ще за редакторства о.Григорія Грушки „Свобода“ заснувала традицію ознайомлення читачів з українською художньою класикою і творами тогочасних письменників – Івана Франка, Івана Нечуя-Левицького, Василя Щурата, Осипа Федьковича, Андрія Чайківського, Михайла Старицького, Миколи Вороного, Олени Пчілки, Михайла Коцюбинського, Панаса Мирного, Бориса Грінченка та інших.

І все ж найбільше місця „Свобода“ віддавала найголовнішому – служінню в ім’я свободи і незалежності українського народу. „Свобода“, samozрозуміло, докладно інформувала громаду про події в Україні у доленосні роки по Першій світовій війні – про українську національну революцію і постанови Української Народної Республіки, про об’єднання усіх українських земель в єдиній національній державі, відтак – про поразку визвольних змагань, при цьо-

му не впадала у фаталізм, а розумно аналізувала об'єктивні і суб'єктивні причини цієї поразки. Очевидно, що саме ця обставина і виникнення масової політичної еміграції спонукали Український Народний Союз перевести „Свободу“ з тижневого на щоденне видання...”

(Альманах Українського Народного Союзу на 2003 рік)

Професор Володимир Жила:

„...Бурхливий розвиток української літератури в Америці почався після Другої світової війни завдяки працівникам пера з третьої хвилі української еміграції. Тоді прибуло до Північної Америки понад сто українських літераторів: деякі з них – відомі поети, прозаїки й літературознавці в Україні, інші – висококваліфіковані кандидати на письменників, а ще інші тільки-що починали розгортати свої літературно-мистецькі крила. Український Народний Союз вирішив тоді видавати недільне видання „Свободи“, присвячене науково-популярним справам і літературі, під редакцією письменника й філолога Василя Чапленка. І так від 25 березня 1952 року до 22 лютого 1953 року появилось в цьому виданні 90 віршованих творів, 73 балетристичні твори (оповідання, новелі, гуморески), 32 нариси і спогади, та 2775 наукових статей і більших рецензій. Тут містилися добрі критичні статті й рецензії проф. Святослава Гординського, Василя Чапленка, Анатолія Юриняка, Романа Смаль-Стоцького, Володимира Барагури, Богдана Кравцева, Луки Луцева, Миколи Степаненка та багатьох інших.. Крім того, в кожному числі поміщувалися короткі рецензії, хроніка культурного життя та бібліографії. Це було напрочуд цінне видання“.

(„Свобода“, 15 вересня 1993 року)

Ред. Іван Кедрин:

„...„Свобода“ ніколи не займала становища по стороні якоїсь одної партії і одверто ні одної партії не поборювала, не сходячи з принципової ідеологічної позиції – патріотизму й демократії. Нема рецепти на патріотизм і нема монополію на патріотизм. „Свобода“ була завжди і є проти обох політичних крайностей – лівої і правої. Вона, виконуючи найперше завдання інформувати і коментувати, у своїх коментарях завжди пригадує, що політику треба робити на базі сьогоденної ситуації, з прієкцією на день завтрашній, та керуватися тільки розумом, а не сентиментом“.

(„Свобода“, 15 вересня 1993 року)

Редактор Леонід Полтава:

„...Важко знайти річник „Свободи“, в якому не було б вісток і статей про рідне шкільництво, про покращення тієї справи, про необхідність витворювати свою національну інтелігенцію. Шкільництво, хоч і яке бідне, все-таки поволі відчиняло очі тисячам дітей на рідну книжку, зацікавлювало Україною, рідною історією, культурою. В 1904 році в Нью-Йорку відкрилася навіть Українська Бурса для прїзджжих дітей з різних міст Америки. Школи працювали при багатьох парафіях, подекуди – при жіночих гуртках, а з прибуттям до ЗСА Сотера Ортинського, першого Єпископа УГКЦ, українське шкільництво пішло вперед упевненими кроками...“

(Ювілейний альманах УНСоюзу на 1969 рік.)

Редактор Микола Руденко:

„...Земній людині не дано розуміти те, чим завершаться буцімто непримітні для великої історії події – скажімо, такі, як діяльність о. Агапія Гончаренка та о. Івана Волянського. А насправді це був вихід гнобленої, упослідженої нації у широкий світ, вкорінення її поміж передових народів світу.

Сьогодні це робить ціла Україна – стогне від неймовірних труднощів так само, як стогнали піонери-першопрохідці, та все ж видирається з мороку невідомости на світ Божий. Але ж уявімо, наскільки їй, Україні нашій, було б нині важче, коли б не існувало діаспори зі своїми столітніми традиціями і великим досвідом. І тільки добре усвідомлюючи це, ми зрозуміємо і значення часопису „Свобода“, й історичну роль Українського Народного Союзу. Я бачу його, УНСоюз, в образі могутнього запорозького дуба, а розсіяні по світі українці діаспори – налиті святими соками жолуді цього вікового дерева. Січ на Гадсоні – ось що таке УНСоюз. А „Свобода“ – його речник, його живе слово...“.

(„Свобода“, 15 вересня 1993 року)

Редактор Володимир Левенець:

„...Як знаємо з історії української еміграції, постав Український Народний Союз, і „Свобода“ під редагуванням її засновника о. Григорія Грушки стала його органом або, краще сказати, – народною газетою, хоч у тодішніх твердих обставинах життя не було це легкою справою. Не було достатньої кількості свідомих народних працівників, але натомість було чимало ворогів, запеклих ворогів, що безоглядно боролися проти організованих форм українського люду поза океаном. Не було також ще тоді з'ясованих форм національної свідомости, бракувало виявів патріотизму, і треба було боротися дослівно за кожну найдрібнішу народну справу, а особливо – за вияв українськості. І цю боротьбу, гігантську

освідомлюючи працю серед українського поселення, перебрала тоді „Свобода“, орган Українського Народного Союзу, сповняючи це нелегке завдання протягом ось уже ста років...”

(„Альманах УНСоюзу на 1993 рік)

Редактор Любов Коленська:

„...Першу еміграцію з материка, переважно з Карпат і передгір'я, виштовхнули злидні. Піонери, перші українські поселенці, як вони називали, „в Гамериці“ – це були селяни, які прибули сюди із Закарпаття і Гуцульщини в 1870 і 1914 роках. Здебільшого вони були неписьменні, національно малосвідомі. Їх на початках ледве цікавили громадська праця і культурні розваги, але всі вони були ревні вірні рідної Церкви. Понад силу доводилося їм вкорінюватися у чужий ґрунт. Скрізь чужа мова, надзвичайно важкі обставини праці і гірка осамітненість серед моря різних національностей. А там – робота в копальнях Пенсильванії, згодом – на фармах і фабриках. Їхали вони в Америку, щоб, запрацювавши, повернутися в Україну і купити рідний клаптик землі.

І тоді поруч із рідною Церквою їх вирятувала „Свобода“, вирятувала з темної, злиденної безодні. Закликами, статтями, повідомленнями, порадами вона гуртувала їх разом, скріплювала на душі, обтерла не одну сльозу, у неписьменних збуджувала охоту навчитись грамоти, спонукала прокидатись з національної летаргії, боронила їх від кривди, давала їм правні вказівки. Словом своїм, що входило з хати до хати вона стала виразником їхнього національного „вірую“, захисником їхніх особистих та національних інтересів спочатку в Америці, а згодом і поза нею, чи то інтервеніючи в справі контрактних робітників на Гаїті, Філіппінах, чи в Канаді або в Бразилії....“.

(„Альманах УНСоюзу на 1993 рік).

Редактор Христина Волицька-Ференцевич:

„...„Свобода“, віддаючи всі свої духовні й інтелектуальні сили українській справі, водночас переконливо закликала на своїх сторінках до лояльності своїй прибраній батьківщині – Америці. В одному з чисел 1917 року читаємо: „Українські імігранти! Пам’ятайте про свої обов’язки супроти вільної землі Вашингтона, на якій ви знайшли захист і добробут. Пам’ятайте, що ми мусимо бути лояльними супроти нашої прибраної Свобідної Вітчизни! Пам’ятайте, що Америка не була для нас мачухою, а навпаки, заопікувалася нами, наче рідними дітьми. Українці! Пам’ятайте, що вашим святим обов’язком є любити свободну Америку й боронити слави американського прапору!“

(„Свобода“, 15 вересня 1993 року)

Редактор Петро Часто:

„...Нехай ще якась національна „медія“ похвалиться таким явищем: дев’яностошестирічний Іван Кедрин пише для „Свободи“ щоденні редакційні статі. Вражає, однак, не самий вік, хоч довголіття, погодьмося, є ознакою відповідального ставлення до себе і до світу, – вражає, що з віком знаменитий редактор не втратив свіжості у сприйнятті життя, не розгубив віри на тернистих дорогах, не спинив думки на прописних істинах, не виснажив ні вродженого українського гумору, ні полемічної пристраси, що має опору в його небуденній ерудиції. Кедринські редакційні – це талановите поєднання розуму і почуття, світла і тіні, ствердження і заперечення, і цією єдністю трактування буття створив світоглядну домінанту „Свободи“ – газети незалежної, але певної себе, непартійної, але патріотичної, сторічної, а все молодой. Хто з нас це забуде: щоранку акурат об одинадцятій годині відчиняються двері, входить всіма нами нетерпляче очкуваний Кедрин з редакційною під пахвою, і

поки головний редактор відбивається від десятків телефонних дзвінків, корифей української журналістики з європейською ґалантністю обходить

наших „свободянок“, обдаровуючи кожну легко, спонтанно зімпровізованим дотепом, а всіх нас – черговим політичним анекдотом. Коли він прощається і відходить, хіба можна не подумати, що людська душа, людський дух – не підвладні ніяким рокам?...“.

(Альманах УНСоюзу на 1993 рік)

Редактор Левко Хмельковський:

„...3 року в рік тема просвітництва була провідною на сторінках „Свободи“, і рік 1902-ий, числа якого я перегорнув для написання цієї статті, не становив винятку. Загалом у висвітленні теми освіти в газеті можна виділити чотири напрями. „Свобода“ заохочувала земляків до навчання, розповідала про конкретні досягнення науки у світі, інформувала про розвиток української (тоді писали – русинської, а мову називал – руською) освіти в Галичині і в Америці, а також вела збір грошей на цю важливу справу.

Як свідчили у своїх листах читачі „Свободи“, її публікації вигідно відрізнялися щодо ставлення до просвітництва від нечисленних на той час інших українських газет. „Я ніколи не сподівався почути руського слова, коли приїхав 10 літ тому до Америки, а про руську газету й не думав. Але тепер руську мову можна всюди почути, і руська газета просвічує свій народ. Тож стіймо за свою руську газету „Свобода“, читаймо її і тішмося нею...“.

(Альманах Українського Народного Союхзу на 2003 рік).

Д-р Степан Баран:

„....Якщо львівське „Діло“ від початку свого існування мало фахові редакційні сили, то інакше було зі „Свободою“, яку близько тридцяти літ редагували нефахові сили, між ними і священники, як, наприклад, о. Іван Ардан і о. Нестор Дмитрів, що часто змінювалися. Але, як і „Діло“ мала і „Свобода“ знаний гурт, зокрема у повоєнних часах, а ще більше – по Другій світовій війні, співробітників поза редакцією, що надсилали їй свої статті. Зразу зі скромним змістом і невеликим засягом своїх безпосередніх впливів, „Свобода“ з львівського імігрантського часопису перетворилася в український пресовий орган з ширшими горизонтами і загальноукраїнською тематикою. Попри інформаційні статті, що торкалися американського життя і подій у світі, „Свобода“ багато місця присвячувала висвітленню проблем цілоти українського життя на рідних землях й чимало місця – українській державницькій справі, нашим визвольним змаганням і нашій боротьбі за відзискання державної суверенності українських земель. Взагалі, оборона інтересів українського народу як цілоти була одним з головних завдань „Свободи“ і в час Першої світової війни, і після неї, і під час Другої світової війни, між іншим, – на терені Сан-Франциско 1945 року при відкритті там Організації Об'єднаних Націй. Ця оборона наших загальноукраїнських, національних і державницьких інтересів на сторінках „Свободи“ була не меншою і по закінченні Другої світової війни, коли усі українські землі опинилися під московською більшовицькою окупацією. Велику пресову прислугу дала „Свобода“ і кільком десяткам тисяч українських скитальців при їх переселенні за океан до США та при їх організаційній праці на новому місці...”

(„Ювілейний альманах „Свободи“, 1893-1953)

Володимир Барагура:

„...„Свобода“ сповняла подвійну роль: з одного боку, зсереджувалася на втіленні народних потреб, з другого – розсівала, мов життєдайні промені, нові дмки, ідеї, погляди, пляни та стимулювала їх здійснення. Вона була одночасно компасом, який вказував іміграції шлях, що ним вона повинна прямувати. Не дивниця, що „Свобода“ здобула собі негайно велику популярність серед імігрантів. Як згадував один з сучасників, Денис Пирч, „наші люди не могли дочекатися „Свободи“, так її полюбили“.

(Альманах УНСоюзу на 1983 рік.)

Д-р Володимир Ґалан:

„...З Англії, Франції, Бельгії, Італії – з усіх усюдів, де опинились внаслідок воєнних дій українці, приходили прохання за живим українським словом. Розуміється, ми (Тобто Злучений Українсько-Амерканський Допомоговий Комітет) за допомогою редакції розсилали „Свободу“. Навіть у далкій Індії був попит на „Свободу“. Один з наших американських вояків, який перебував там, доніс, що бачив, як у „Свободу“ загортають товар у крамниці. Він поцікавився справою і переконався, що в таборі Валівейд біля Бомбаю управа не допускає української преси для українських таборовиків, і так українська газета потрапляє для іншої цілі до крамниць. Ми запротестували і навіть отримали запевнення від польського духівника в тому таборі, що газету будуть доставляти.

(„Ювілейний альманах „Свободи“, 1893-1953)

Омелян Твардовський:

„...Поміж іншими важливими ділянками українського організованого життя в діаспорі, „Свобода“ не тільки нарівні трактувала фізичне виховання і спорт, але часто була їх промотором.

Свідчать про це численні трофеї, медалі й грамоти, що їх протягом багатьох десятиків років уфундував щоденник для переможців в різних великих турнірах і змаганнях з копаного м'яча, тенісу, плавання й інших ділянок спорту, в яких змагалася українська спортова молодь“.

(Альманах УНСоюзу на 1993 рік.)

Д-р Роман Барановський**„Свободі“ з нагоди її 110-річчя**

*У сто десяту річницю „Свободи“
Найперше помінімо тих, що відійшли,
Що в кожному пору, добру чи негоди,
„Свободі“ служили усім, чим могли.
Вони не тільки нас інформували
Про події в світі, в нашому житті,
Але ввічливо також навчали,
Маючи постійно добро на меті.
Життя було для них не забава,
Але постійна битва й боротьба,
Тож їм доземний наш поклін і слава,
Бо різною була їх доля і судьба.
Колись читали ми щодня „Свободу“
Як цінне джерело новин,
На жаль, „Свобода“, на велику шкоду
Тижневику стала з різних причин.
Щоб колись назад ті часи наспіли
І „Свобода“ збільшила свій вантаж,*

*Щоб тут українці не червоніли
Зі встиду за куценький її тираж.
Тепер дуже тяжко цей стан змінити,
Для нас „Свобода“ все ще дорога,
Й такою лишиться, а її скріпити –
священний обов'язок наш і пора.
Тож у славу річницю „Свободи“
Бажаємо снаги і успішних дій,
Оминати й далі усякі колоди
І нам відкривати сенс різних подій.*

(„Свобода“, 12 вересня 2003 року)

Д-р Осип Кравченко:

„В історії української журналістики часопис „Свобода“ є унікальним феноменом і займає одне з чільних місць. Крім „Свободи“, ні один з наших часописів в Україні чи в діаспорі не постав серед більш несприятливих обставин, ні один не мав перед собою тяжчого завдання бути просвітителем і дійсним провідником своїх читачів, ні один не охоплював різноманітністю своїх співробітників та своєю тематикою дослівно всі закутки землі, де жили українці, і нарешті, ні один не залишився при житті сто років.

Сто років – великий шмат часу! На місце священиків-піонерів, перших редакторів „Свободи“, приходили світські люди, інколи різних світоглядів, на місце безпросвітних і не-свідомих своєї національності читачів прийшли нові, з високим інтелектуальним рівнем українці, а матеріялам, пристосованим на початках виключно до повсякденних потреб давніх іммігрантів, прийшли на зміну матеріяли високоякісні, пристосовані до модерних часів та до модерної освіченої читацької публіки. Не змінилася за весь час головна мета „Свободи“ – всебічне служіння інтересам українства...”

(„Свобода“, 15 вересня 1933 року)

Адольф Гладилевич:

„...Передплачую „Свободу“ 45 років. По-перше, я член УНСоюзу, по-друге – мені подобається її зміст, по-третє, усі ми зобов’язані підтримувати україномовні газети. „Свободу“ хочу бачити все кращою і кращою. Найбільше подобаються статті, автори яких пишуть про сучасну Україну позитивно. Варто далі висвітлювати допомогу діаспори для України. На мою думку, коли в Україні буде прийнято остаточий варіант українського правопису, „Свобода“ також повинна перейти на нього“,

(„Свобода“, 30 листопада 2001 року)

В ОЦІНКАХ ЧИТАЧІВ

Євгенія Бойко-Дімер

Перша зустріч зі „Свободою“

*Здригався весь Нью-Йорк ранковий,
Нью-Йорк від гуркоту шалів,
Довкола чулися розмови –
Потік незрозумілих слів.*

*А хмаросяги скрізь тягнулись
До неба в синю височінь,
На паралельні ґрати вулиць
Кидаючи гробату тінь.*

*Тут всім були відкриті двері
Для праці, щастя і забав,*

*Лиш я одна сиділа в сквері –
Ніхто на мене не чекав.*

*Весь „скарб“ мій в латаній валізі,
Я – наче кругла сирота.
В перенаселеному місті
Ніхто мене не привітав.*

*А так було до болю треба,
Щоб руку хтось простяг мені,
Щоб пригорнув мене до себе
Й пораду дав на чужині.*

*Та ось нависла темна хмара
І вітер по гілках пробіг,
Він порох ніс по тротуарах
Й пригнав папір мені до ніг.*

*„Свобода“ – бачу, заголовок...
І радість в серці розцвіла:
В чужому краю випадково
Знайшла газету – рідне слово –
Як друга вірного знайшла....*

Лев Ясінчук:

„...Я мав нагоду пережити спостереження, що й відповідальні люди на Великій Україні цінували „Свободу“. В 1912 році я відбував свою першу поїздку по країні. Був це час, коли революція в Росії після 1905 року йшла далі, безперервно. Для чужинця засвідчували про це численні довгі заграбовані поїзди, що везли пов'язаних ланцями один до одного каторжан на Сибір неісходиму. В редакції київського щоденника „Рада“ я зустрів, між іншими, вже покійних Дмитра Дорошенка й Сергія Єфремова. Д. Дорошенко був на той час відповідальним редактором „Ради“. В розмові

з ними я запримітив на редакційному столі американську „Свободу“.

– О, – вигукнув я здивовано, – і до вас доходить ця газета! (термін „часопис“ не був тоді вживаний).

– Так, – каже Єфремів, – деколи заблукає навіть по декілька номерів підряд.

– Добра газета, – підхопив Дорошенко, – хоч деколи нас не розуміє. Не розуміє, що в нас хіба можна діяти гвалтом, але не писати чи говорити гвалтовно. Коли б то в нас можна її поширити! А то ми просто задихаємося від неможливости говорити ясно. Коли це ми діждемося такої свободи слова? – й показав на „Свободу“

(„Ювілейний альманах „Свободи“, 1893-1953)

Юліан Павчак:

„Ми вперше пізналися в 1905 році в малому пенсільванійському містечку, обоє в молодому віці. Я – юна з великим життєвим досвідом людина, вона – віком молоденька, та досвідом дорівнювала дозрілим людям.

При першій нашій зустрічі ми впали в так звану „любов з першого погляду“, і від тої пори ми нерозлучні. Помимо її ще молодого віку, вона вже була знана многим моїм землякам, яких кожного тижня відвідувала, подавала розраду, відганяла тугу та приносила вісті з усіх закутин рідних українських земель. Ми любили її за те, ми любили свою рідну „Свободу“, бо вона заступала нам наших рідних, наших батьків. Вона наувчала, як жити і як поводитися з нашими сусідами, американцями, та як розгортати своє особисте та громадське життя на чужині...“

(„Ювілейний альманах „Свободи“, 1893-1953)

Анатоль Курдидик:

„Не знаю, яким чином, але у ті якраз часи на адресу нашого комітету почала приходити „Свобода“. Чи її хтось запрономерував для нас, чи Видавництво „Свобода“, висилаючи свій часопис до безлічі українських таборів, знайшло теж адресу Манґайму, про який тоді було голосно чути, але досить, що одного дня в таборі з'явився нежданий гість – щоденник „Свобода“. Я пригадую, яка то була втіха: саме почування, що хтось там, за океаном, пам'ятає про нас, ніби всіх нас випростувало, не кажучи вже про те, що самотність, яку ми ще мали, – це були наші заокеанські брати, і вістка від них була більш вартісна, як хто-зна які гроші. До того ж, пошта ще не ходила правильно, кульгала, з-за океану взагалі можна було дістати хіба щось на адресу знайомих американських воюючих. І в такий момент – „Свобода“! Газету розривали, сходилися з нею по хатах, на „живій газеті“, яку я вів у таборі кожний другий вечір та яка притягала сотні слухачів, ми просто прочитували з неї все. Ми хапалися кожної вістки, як топельник соломини, ми слідкували за всіма інтервенціями наших братів в нашу користь, за їх протестами в справі примусового вивозу, – ні, „Свобода“ була тоді для нас справжнім другом, що подає свою руку і тепло клепає по плечі: „Не падайте духом! Все буде добре, повірте!“ На кожную пошту ми чекали, і в час, коли приходила пошта, найважливіше було: „Ану, що там у „Свободі“?

Але ця ідилія не тривала довго. „Свобода“ посміла написати про наїзд людоловців на Манґайм і згадала при цьому прізвище Томашека, хоч знаю напевне, що про це ми до неї не писали, і якщо така вістка появилася, то з якогось іншого джерела. Здається, написав про все до американських газет єпископ Мстислав, що сидів тоді в Оффенбаху коло Франкфурту, де була головна квартира американської окупаційної армії, знайшов зв'язки і переслав вістку про Томашека та його участь у людоловстві. Газету ми прочитали на „живій газеті“, люди ще більше випросталися: ну, коли наші брати про все знають, то боятися нічого.

Та „Свобода“ раптом перестала приходити до табору.

Підождали ми кілька днів, мабуть, пошта винна, казали. Потім дні видовжилися у тиждень і другий. Як голова табору, я постарався бути в момент, коли приносили пошту, в канцелярії УННР-и. Уявіть мою радість: „Свобода“ прийшла! Але коли я простягнув по неї руку, лотиш, що з доручення Томашека займався розподілом пошти, відмовився мені її дати. Я покликався на адресу. Прочитали – так і є, для українського табору. Але лотиш був впертий: містер Томашек заборонив нам видавати цю газету. Містер Томашек? Я до нього в кабінет. Питаю, чому він заборонив видавати наш часопис, до речі, видаваний в Америці, отже, демократичний і ніким не оспорюваний. Томашек поденерований:

– Ні, ви тієї газети читати не будете!

– Як то? Хіба це заборонений часопис?

Починається дискусія. Містер Томашек намагається переконати мене, що „Свободи“ не дозволить читати в таборі, бо ця газета нацьковує до війни, бере курс проти советів, американського союзника, а він, містер Томашек, мусить мати спокій в таборі і не дозволить бунтувати людей. Слова падають шорсткі, тверді. Томашек має злющий вигляд. Я обстоюю наші права до читання всякої преси, коли ми під опікою американської армії, і нарешті кажу, що буду жалітись вище.

– Можете, – каже Томашек, – але і я там буду жалітись.

Бачу, що капітан Мрківца при сусідньому бюрку спокійно дивиться на мене, не мішається в розмову. Томашек ще раз пробує переконати мене, що ми розагітовуємо народ, щоб не їхав на „родину“, і що беремо гріх на душу. Розмова кінчиться моїм неуспіхом.

В канцелярії Комітету з'ясовують справу. Всі обурені, але нічого порадити не можемо. А тільки ввечорі на на „живій газеті“ (бо вістка про наставлення Томашека до „Свободи“ вже пішла по табору!), чому нема „Свободи“, виясню спокійно, що сказав мені Томашек. Табір обходиться без газети, яка стільки доброго для нього зробила в моральному значенні.

....З заступником своїм, дир. О. Павлишиним, ідемо оба до капітана Молдена. Він, як завжди, широко розпитує про

різні наші імпрези, про пляни, про проблеми. Розказуємо капітанові Молденові про „арешт“ „Свободи“....

Наше щастя хотіло, щоб містер Томашек поїхав на відпустку, забравши з собою і свою секретарку. Капітан Мрквіца залишився сам. Я знов пригадав йому „Свободу“, яка приходила, як ми це стверджували, мало не кожного дня... Мрквіца пішов нам на руку. Він даватиме нам „Свободу“, але тільки для прочитання, після чого ми будемо йому повертати, а він складатиме її в бюрko Томашека, щоб той не довідався про його „зраду генеральної лінії“. Обіцяємо. Дістаємо цілий стос нашого славного часопису, хоч дата його міцно спізнена. Але це нічого. Народ розібрав, читає, є про що говорити, її вістки, від яких стає трохи ясніше в понурих казематних залах...“.

(„Ювілейний альманах „Свободи“, 1893-1953)

Іван Іванчук:

„...Коли мої батьки почали передплачувати „Свободу“, я не знаю, пригадую собі тільки початки Першої світової війни 1914 року, переважно тую першу зиму.

Коло пів милі від нас мешкало тої зими щось з 10 робітників, переважно жонатих, і майже кожен з тих робітників вислужив у війську ще перед приїздом до Канади. Всі ті робітники походили з села Васильковець і тому їх називали „васильковецькими“. Вони купували у нас молоко. У нас вдома мешкав з нами татів рідний брат і кузен, і ми їх кликали вуйками.. Пошта приходила до Гімлі раз на добу, кожного вечора о 7-ій годині. Майже кожного вечора один з вуйків ішов дві і пів милі до міста, щоб узяти пошту і принести „Свободу“ на 23-тю або 11-ту годину вночі. Заки вуйко вернувся з пошти, до хати вже насходилося з 10 осіб та рзмовляли про різні справи, а переважно про війну. А як вже принесено „Свободу“, тоді або мій тато, або один з вуй-

ків читали її наголос, а всі слухали й довго обговорювали прочитане. Ми з братом і сестрою спали в другій кімнаті, і я мусів добре наставляти вуха, щоб чути, що читають і говорять.

Така була моя перша зустріч зі „Свободою“ в лісах Канади. Через неї я допізна не спав або рано мусів вставати, бо ті, що не чули увечір, що в „Свободі“ написано, приходили часом по четверо і більше осіб за одним гальоном молока раненько, ще навіть корови не були видоєні, бо хотіли прочитати „Свободу“.

(„Ювілейний альманах „Свободи“, 1893-1953)

Іван Світ:

„...„Свобода“ була чи не самотнім часописом, що завжди був джерелом інформації для українства на Далекому Сході... Це через „Свободу“ українці в Китаї після війни дізналися про нову українську еміграцію в Європі, про текст заяви І. Багряного „Чому я не хочу вертатися на „родіну“

(Альманах УНСоюзу на 1973 рік)

Марія Горкач:

„...Ви питаєтесь, яка людська думка про „Свободу“. Але я про себе. Належу до завзятих читачів. Спершу читала „Тарзана“ та любила знімку гарної дівчини у суконці з широкими вишиваними рукавами, яка була постійно в часописі, це Галина Андреадіс – і як же я їй заздрила! І так я росла від тих маленьких дрібничок. Цікавилася усіма подіями, читала редакційні статті, „Україна і світ“, „Про це і те“. Тільки не зношу спорту, але кожен крам має свого купця. То

думаю, що наш часопис є цікавий для всіх. Читаю „Свободу“ від 1950 року, яка приходить кожного понеділка, і це є моє одне джерело, з якого беру національну наснагу...”

(„Свобода“, 30 листопада 2001 року)

Костянтин Грищенко,
міністер закордонних справ України:

„...З невеликої газети, яку 110 років тому почав видавати отець Григорій Грушка, Ваше видання перетворилося в провідний україномовний засіб масової інформації США, який є для громади не лише джерелом отримання інформації, але й символом непереможности українського духу, свободи нашої держави.

Принципова позиція журналістів, які працювали в газеті в попередні роки, забезпечила можливість викриття злочинів тоталітарного режиму радянських часів проти українського народу, зокрема винищення великої частини українського селянства штучно організованим тодішньою владою Голодомором 1931-1933 років.

Виважена, вдумлива праця фахівців, які зараз працюють в газеті, сприяє розширенню політичних, культурних, освітніх та інших контактів між Україною та Сполученими Штатами Америки, забезпеченню правдивою інформацією про події в Україні широкого кола читачів...”

(„Свобода“, 12 вересня 2003 року)

Валерій Кучинський,
Постійний представник України при ООН:

„...Як і понад століття тому, нині Ваше видання продовжує виконувати високу, шляхетну місію боронителя укра-

їнської ідеї та ідентичности. Існування „Свободи“ – це неоціненний скарб для усього світового українства і важливий приклад самовідданости у нашій загальній справі. Схиляємо чоло перед засновниками і сподвижниками цього Букваря українського життя у Північній Америці, оскільки ними закладено унікальну традицію, яка стала одним із двигунів історичного процесу самоусвідомлення української нації...”

(„Свобода“, 12 вересня 2003 року)

З ДЕСЯТИЛІТТЯ В ДЕСЯТИЛІТТЯ – ЖИВИЙ ГОЛОС „СВОБОДИ“

1893 рік, 15 вересня:

„...Розпятий за нас на хресті Спаситель сказав: „Істина освободить вас”. Правда одна може нам дати свободу. Се річ неоспорима, що тільки тії люде стались свободними, которі, знайшовши правду, пізнали свою гідність, народне достоїнство, свої права, Богом і природою дані, стрясли з себе душевне ярмо невіжества, ярмо тілесного гніту і так стались свободними, вільними панамі своєї землі, свого ділання, народного розвою в силі, в знанію і в багатстві“.

1903 рік, 17 вересня:

„...Кожний член Союзу повинен носити відзнаку Союзу і навіть перед чужими гордитися своєю рідною організацією й ніколи не встидатися признати, що він є Русиним. Так само орган Союзу „Свобода“ кожен член повинен не тільки сам

читати, але повинен давати читати й нечленам, а особливо повинен посилати своїм до старого краю, щоб і там знали, що ми тут живемо і розвиваємося та й про народну справу в краї дбаємо...“.

1913 рік, 18 вересня:

„...Коли читаємо в „Свободі“ дописи зі всіх сторін Америки, тішимося дуже, що всюди, де русини живуть, починають організовуватися до народного з'єднання між собою та спільної праці над своїм просвітнім та культурним здвигненням... До наших людей, які під впливом противників нашого народного розбудження стоять ще оосторонь від нас, звертаємось з сердечним зазивом: Браття і Сестри! Не оминайте своєї рідної хати на далекій чужині, а приходіть до нас, бо з усіма, у кого єсть тільки серце українське і українська душа, хочемо спільно працювати для добра нас самих і для добра нашої неньки-України...“.

1932 рік, 15 вересня:

„...Є серед нас чимало й таких, які позалізали поміж москалів, є й частина хрунів, що лижуться з ляхами. А є й такий гурток, що поприставали до всіляких сект і не роблять нічого, а тільки „спасають“ свою власну душу... Хай би увесь мій нарід, а хоч би й цілий світ, чорт побере, аби тільки одна моя душенька продісталася крізь ворота раю...“.

1933 рік, 14 вересня:

„...Д-р Мишуга привітав зібраних від імені УНСоюзу та редакції „Свободи“, а далі висловив у своїй промові надію, що цей перший конгрес української молоді з Америки і Канади причиниться до запізнання між молодими, батьками та провідниками нашого життя на еміграції. Говорив про те, що

американська нація складається з багатьох націй, та що ми, українці, повинні бути в американській оркестрі одним з її інструментів, вкладаючи в американську симфонію цінності, питомі українській культурі...“.

1943 рік, 15 вересня:

„...„Свобода“ сповнила в американсько-українському житті таку службу, якої ніхто другий не виконав, а навіть не міг виконати, бо ж вона була довго першою і єдиною газетою американських українців. Тому до неї треба заглядати і з неї пізнавати довгі роки давнього життя українських імігрантів в Америці, бо інакшого джерела нема. Без неї не можна точно представити і тих основ, на яких те життя постало і розбудовувалося, ні пізнати справедливо, хто і які заслуги положив для нашого тут розвою, не тільки на народному полі, але й на інших....“.

1953 рік, 15 вересня:

„...Я дуже радий передати Вам і вашим співробітникам поздоровлення з нагоди 60-річчя „Свободи“. Це іншомовне видання, як мені відомо, завжди було присвячене ідеалам виховання читачів в дусі доброго американського громадянства, і водночас – збереженню в цій новій батьківщині спадщини української культури. Така ціль заслуговує на респект від усіх американців, тому прийміть мої найкращі побажання на довгі роки вашої майбутньої праці. Щиро відданий – Двайт Айзенгавер, 9 вересня 1953 року“.

1963 рік, 14 вересня:

„... „Свобода“ разом з її посестрами – іншими вільними пресовими органами на американській і канадській землі вирішальним чином причинилася до перетворення української

еміграційної маси в організовану, свідому своєї вартости і своїх можливостей українську спільноту, до мобілізації її творчих сил для невпинного, всебічного розвитку й росту наших американської і канадської країн, для оборони прав нашого українського народу на вільне й незалежне життя на своїй прадідній землі...“.

1973 рік, 15 вересня:

„...Русини від лихих обставин утікають аж в Америку, де засновують „Свободу“, а наші – в Сибір та на Амур, де через кілька десятків літ забудуть, чиїх батьків вони діти... Якщо наші американські земляки згодяться і нас прулучити до свого свята, то хай не здивуються, що я засилаю до них своє важке зідхання...“ (Панас Мирний, з листа до Михайла Коцюбинського від 9 листопада 1903 року).

1983 рік, 15 вересня:

„Свобода“ як український провідний часопис серед англomовного оточення в Америці мала особливе значення. Воно актуальне і по нинішній день, і воно страшенно складне і в теорії, і в практиці. Цю теорію схопив по-мистецьки колишній головний редактор „Свободи“ д-р Лука Мишуга у концепції „двох батьківщин“. Це батьківщина батьків, яку треба любити і шанувати, це Україна, для якої треба працювати. І це Америка, яка дала пристановище першим імігрантам і пізнішим ізгоям з рідної землі, і дала їм можливість розвивати тут, в атмосфері повної волі і без ніякої цензури, свою політичну думку і свою організаційну сіть в усіх галузях життя. Ось так постали в Америці церкви і народні доми, постали після переїзду сюди нової іміграції десятки установ і організацій. Але від самого початку існування „Свободи“ по нинішній день ніяка велика конструктивна кампанія не може обійтися без активної підтримки з боку „Свободи“.

1993 рік, 15 вересня:

„Свобода“ розпочинає своє життя в другому сторіччі з чистою совістю, з почуттям гордості, що вона служила не на страх, а на совість. Наш поклін тіням піонерів „Свободи“ – будемо намагатися йти далі їхніми слідами. І так, як ми з ретроспективи минулого сторіччя можемо судити, що було світле в історії „Свободи“ та що було сіре, так і колись в майбутньому, з ретроспективи довгого часу, судитимуть нас, у чому ми були праві і в чому помилялися“.

2003 рік, 29 серпня:

„... І коли ми сьогодні говоримо „Україна і ми“, то це „ми“ не означає якоїсь еміграційної „хвилі“, давнішої чи новішої – воно означає наше незмінне становище і наш незмінний обов’язок, котрий з цього становища випливає: бути добрими громадянами країн поселення і разом з цим відчувати святий обов’язок перед Україною – принаймні до того часу, поки вона не вийде з лісу проблем на світлу дорогу непофальшованої демократії, соціального добробуту і високої культури“.

2008 рік, 12 вересня:

„...Нашій „Свободі“ – 115 років, вона – найстарша україномовна газета у світі, і вже цього дня доосить, щоб вважати її вік особливим. А якщо додати, що її авторами були Іван Франко і Михайло Грушевський, Михайло Коцюбинський і Панас Мирний, Дмитро Донцов і В’ячеслав Липинський, Богдан Лепкий і Улас Самчук, Володимир Янів і Дмитро Чижевський, та ще десятки і сотні найвідоміших діячів нашої культури, то треба визнати не лише вікову, але й професійно-творчу унікальність „Свободи“. Тому не буде перебільшенням ствердити, що ця газета становить безцінний культурний і політичний капітал усього світового українства і також, певна річ, незалежної України, хоч вона цього ще не усвідомлює, бо все ще однією ногою стоїть у постсоветській трясовині...“

„СВОБОДА“ – ПРО СЕБЕ І СВІЙ СВІТОГЛЯД

У вівторок, 26 березня, тобто другого дня конвенційних нарад у Пітсбургу, на самім кінці урядових звітів прийшов звіт редактора „Свободи“ д-ра Луки Мишуи.

„Чим є преса в житті суспільности? – говорив у своєму звіті д-р Лука Мишуга, редактор „Свободи“, – з’ясував це чи ненайбільше Тома Джеферсон, коли заявив, що коли б кому прийшлося рішати, чого має громадянство зректись у своїй державі – влади чи преси? – то він зрікся б уряду, а був би в такому випадку за те, щоб зосталася преса. З сього ясно виходить, як важною є преса, а теж і яка велика є її відповідальність.

Політичний напрям „Свободи“, як сказав редактор, є завжди контрольований і вирішуваний конвенціями УНСоюзу. А що так є, що напрям „Свободи“ був на ділі теж і напрямом більшости американських українців, то й міркою „Свободи“ міряють часто свої й чужі політичне думання цілого американсько-українського загалу. Вже то одно накладає на кожну Конвенцію УНСоюзу важкий

обов'язок добре перевірити, що „Свобода“ пише, до чого закликає, куди веде. І то не тільки з обов'язку супроти УНСоюзу, але й цілого нашого загалу і краю, в якому живемо, а далі й супроти цього народу, з якого ми вийшли і від якого перебрало старе покоління ідеали народоправства, незалежності і свободи. 53 роки тому „Свобода“ проголосила себе виразно, відверто й ясно „провідником американських українців“...

(„Свобода“, 29 березня 1946 року)

„Свобода“ появилася в Америці як скромний двотижневик в такому часі, коли не було тут кому українську газету видавати, редагувати і складати, а що найгірше – читати. Не була б вона вдержалася і була б загинула вже в самих початках, коли б не були знайшлися тоді такі одиниці, що складали на „передплату“ на цю скромненьку газету, що виходила двічі в місяць, по 10 чи 5 дол., а найменше – 1 дол. місячно. Таке виходить з перших адміністративних записів „Свободи“. Серед загальної темноти, підкріпленої ще й русофільством, мадяронством і царськими рублями, пробивала собі „Свобода“ шлях серед терня і колод, маючи спершу кількадесят читачів, довгий час – тільки кілька сот, а доперва, по довгих роках освідомлюючої праці – кілька тисяч, а потім – кілька десятків тисяч. Це давніш. а як тепер?

Чужомовна преса в Америці знайшлася тепер, як відомо, в такому положенні, що з її з року на рік щораз менше. Вона підупадає, нидіє, зникає. Цей процес не може не відбиватись теж і на українській пресі. Інші етнічні групи в Америці мали змогу збільшити кількість своїх читачів по Першій світовій війні великим числом нових імігрантів, що сюди прибували, але такого не можна сказати про українців. Справа допливу нових українців представляється тепер ще гірше, як бувало, що знов означає, що читачів українських газет ставатиме щораз менше, бо нові не прибуватимуть, а старі постійно відходять від нас навіки. Та ми хотіли б, щоб вільне українське слово гомоніло тут якнайдовше! Ми так бажали б вдержати хоч тут вільну українську пресу! „Свобода“ була на американській землі впродовж 54 років скромною і невеликою трибуною, але та-

кою, що, незважаючи на ті страшні колоди, які їй кидано під ноги навіть в спокійних часах, а знов особливо важкі в часах воєн, завжди сміливо й відважно боронила американських українців і чистоти українського імені та справедливости визвольних змагань українського народу...“.

(„Свобода“, 3 жовтня 1946 року)

„...Буває, іноді дехто з читачів нашого часопису в листах до редакції нарікає, що „Свобода“ раз-у-раз змінює свою політику. Один читач нам пише, що „Свобода“ не має сталої політики. Раз, каже, є за Росією, то знов проти Росії; раз є проти Польщі, то знов за Польщею; раз є за большевиками, то знов проти большевиків; раз за Петлюрою, то знов проти Петлюри...

„Свобода“ ніколи не змінює своєї політики. Як ходить о справу України, то політика „Свободи“ є одна й незмінна: самостійна Українська народна республіка на всіх українських землях, правлена народним зібранєм і свобідного загального вибору.

Від цієї засади „Свобода“ ніколи не відступала. Однак, „Свобода“ ніколи не була проти, а навіть від часу до часу заявлялася за тим, щоб Україна, яко вільна і самостійна республіка, лучилась у вільну федеральну спілку для взаємної оборони і для економічно-торговельних зносин з другими сусідніми республіками, як Литва, Білорусь, Кавказ й інші, а навіть Московщина, з виключенням Польщі.

„Свобода“ подавала причини, чому така спілка може бути корисна, і тої засади ніколи не вирікалася.

Держачись тої засади, „Свобода“, розуміється, ніколи не заявлялася „за Росією“, бо се значило б, щоб Україна належала до Росії, себто творила її часть автономну чи тільки адміністраційну.

А вже є звичайними сміхом чи кпинами – говорене, що „Свобода“ була або є „за Польщею“. Такої історії ще ніколи не було в „Свободі“ і ніхто щось подібного не потрапив би в ній знайти.

Так само смішно говорити, що „Свобода“ раз є за большевиками, то знов проти большевиків. „Свобода“ була і все є не так проти большевиків, як проти большевицтва, то значить – проти наки-

нення маленькою меншістю при допомозі сили великій більшості такого ладу, якого хоче та маленька меншість.

„Свобода“ все стояла за правом більшости, за яке український нарід бореться вже сотні літ.

Власне на праві меншости опиралося все панування чужинців над українським народом, а нарід український власно ж і боровся о се потоптане право більшости, щоб, здобувши його, скинути ярмо, наложене на нього меншістю...

І „Свобода“ тільки сповняла свій народний обов'язок, коли проголошувала, що народ, більшість України, має право бути господарем на Україні, а не громадка московських большевиків по українських містах, яка є зникаючою меншістю...“.

(„Свобода“, 25 травня 1920 року)

Гірка доля газет...

Українська газета ділить труднощі з іншими імігрантськими газетами. Вона терпить передусім через дорожіння всяких матеріалів. Досить буде згадати, що коли „Свобода“ платила ще в 1937 році за тонну паперу 43.50 дол., то нині вона платить 50 дол. Через таку підвишку паперу „Свобода“ заплатить за папір близько 1,000 дол. річно більше, ніж вона заплатила б при старій ціні. В подібний спосіб піднялися ціни на інші матеріали...

У цей спосіб одинокою підпорою нашої газети залишилася та оплата, яку передає „Свободі“ Український Народний Союз на видавання „Свободи“ і „The Ukrainian Weekly“. З огляду на те, що інші джерела доходів висихають, а видатки видавництва зростають, не вистачає вже на оплату всіх видатків „Свободи“, хоч ці видатки об'єднані вже до останньої можливости. Не можна закривати факту, що „Свобода“, як багато інших газет, перебуває тепер у важкому стані і потребує помічі“.

(„Свобода“, 25 квітня 1941 року)

НАША ПРОЙНЯТА ЖАЛЕМ І БОЛЕМ ІСТОРІЯ

2

Левко ХМЕЛЬКОВСЬКИЙ

ПЕРШЕ ВИЗНАННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

До 95-річчя Брестської мирної угоди

Голова управи „Українського села“ в Сомерсеті, Нью-Джерзі, Оксана Лобачевська зауважила у розмові, що її батько, коли був учнем Луцької гімназії, жив в родині Олександра Севрюка.

Прізвище О. Севрюка пригадалося з публікацій „Свободи“ у 1918 році. Газета тоді щодня на першій сторінці повідомляла про перебіг переговорів у Бресті про перемир'я на полях Першої світової війни. Делегацію Української Народної Республіки очолював О. Севрюк.

1 січня 1918 року „Свобода“ повідомила:

*„Українська делегація прибула до Брестя Литовського
зовсім незалежно від большевиків. Делегація большевиків*

поставила до українських делегатів запит, чи вони визнають авторитет народних комісарів (власть правительства большевиків). Коли українці заявили, що не признають, большевики їх бойкотували“.

25 жовтня 1917 року (за старим календарем) більшовики на чолі з Володимиром Ульяновим (Леніним) захопили владу в Росії. Найпершою проблемою, яка постала перед ними, було припинення війни з Німеччиною, на продовження якої вони не мали ні війська, ні засобів. Крім того, Німеччина сприяла поверненню більшовиків з еміграції до Петрограду з метою розкладу Російської імперії зсередини.

Німеччина теж була виснажена війною на два фронти і прагнула скорочення війни на сході, щоб перекинути війська на захід Європи. Переговори про перемир'я почалися у Брестській фортеці, тому що саме місто росіяни дощенту спалили при відступі в липні 1916 року. Командувач війська генерал-майор Макс Гофман розмістився з своїм штабом у залізничних вагонах.

19 листопада (2 грудня) 1917 року до Бресту прибула більшовицька делегація, яку очолив Адольф Йоффе. У її складі були Лев Каменєв (Розенфельд) – двоюрідний брат Лева Троцького, правої руки В. Леніна, секретар Лев Карахан, Григорій Сокольников (Гірш Бриліант), солдат Микола Беяков, матрос Федір Олич, робітник П. Обухов, прапорщик фльоти К. Зедин, представники партії соціал-революціонерів Анастасія Биценко і Сергій Московський, селянин Роман Сташков, якого приєднали до делегації уже на шляху до поїзда. Прибули також дев'ять військових старшин на чолі з адміралом царської фльоти Василем Альтфатером, пізніше страченим у 1918 році.

Більшовики висунули три вимоги: укладення перемир'я на шість місяців, виведення німецьких військ і фльоти з теренів Балтії, заборона переведення німецького війська на інші фронти.

Переговори закінчилися угодою про перемир'я до 1 січня 1918 року. Після цього делегації перейшли до обговорення угоди про мир на конференції, яка розпочалася 9 (22) грудня 1917 року. Конференцію відкрив командувач Східним фронтом Німеччини принц Леопольд Баварський. Головною метою делегації Німеччини і особливо Австро-Угорщини було отримання продовольства з Украї-

ни, оскільки їхні війська і населення обох держав перебували на межі голоду. Більшовики мали надію на вибух „пролетарської революції“ в Німеччині і у світі, а тому поширювали свою пропаганду серед німецьких вояків і робітників, не поспішаючи з угодою.

На зміну А. Йоффе на конференцію до Бреста приїхав народний комісар закордонних справ Росії Лев Троцький (Бронштейн). Одночасно з ним прибула з України делегація Центральної Ради у складі голови Ради міністрів Всеволода Голубовича, члена Центральної Ради Миколи Левитського, члена Українського військового генерального комітету Михайла Полоза і керівника делегації Олександра Севрюка. Були радники – ротмістр Юрій Гасенко і проф. Остапенко.

На переговори делегували з України молодих людей – В. Голубовичу було 32 роки, М. Левицькому – 37, М. Любинському – 26, М. Полозові – 27, О. Севрюкові – 24 роки. Вони об'єктивно ще не були готові до прямого зіткнення і жорсткого протиборства з представниками більшовицької „дипломатії“.

Більшовики намагалися в Україні позбавити Центральну Раду легітимності, але на скликаному в Києві з'їзді робітничих і селянських депутатів не отримали підтримки і перенесли усю антиукраїнську діяльність до Харкова.

У Бресті супротивники Росії радо зустріли українську делегацію. Коли кияни відмовилися харчуватися разом з росіянами, їх запросили за спільний стіл західних делегацій.

28 грудня 1917 року західні делегації оголосили про визнання повноважень української делегації і початок переговорів з нею, хоча формальне визнання незалежної України було відкладене до підписання мирної угоди. Провідною вимогою українців було приєднання до молодій державі теренів довкола Холму, а також в Галичині і Буковині, де більшість населення становили українці. Прикметно, що члени української делегації принципово промовляли виключно українською мовою.

Оскільки німці і австрійці не поступалися щодо Галичини і Буковини, українці обмежилися вимогою щодо Холму. Л. Троцький збагнув, що Росія може залишитися без українського хліба, тому терміново повернувся до Петрограду, щоб порадитися з В. Леніним.

3 січня 1918 року більшовики продовжили переговори. Німці запропонували лінію майбутнього кордону з Росією, за якою остання втрачала Польщу, Литву і частину Латвії. Щодо земель на південь від Бресту, заявив М. Гофман, німці будуть домовлятися з делегацією України. Л. Троцький заявив, що Росія проведе окремі переговори з Україною. Зрозуміло, що він планував розпочати військові акції проти України.

8 січня 1918 року наміри більшовиків щодо України оприлюднив В. Ленін, який на засіданні Центрального комітету партії заявив: „Жоден марксист, не пориваючи з засадами марксизму і соціалізму взагалі, не зможе заперечувати, що інтереси соціалізму стоять вище, ніж права націй на самовизначення“. 11 січня ЦК партії пригняв рішення про зволікання переговорів з Німеччиною.

10 січня 1918 року „Свобода“ писала:

„Німці готові признати Українську Центральну Раду під умовою, коли Україна згодиться посилати Німеччині поживу і признати її економічні інтереси на Україні“.

13 січня Л. Троцький знову поїхав до Бресту. Одночасно червоне військо рушило на Київ, захопило Полтаву, Катеринослав, Донецький вугільний басейн. Угода з Центральною Радою втрачала сенс. Л. Троцький негайно привіз до Бресту двох українських більшовиків, які мали тепер представляти Центральний виконавчий комітет Української радянської республіки. Це були голова уряду Юхим Медведєв, народні секретарі Михайло Старицький і Василь Шахрай.

Але центральні держави не поступилися. М. Гофман записав у щоденнику: „Ми могли у будь-яку мить подати військову допомогу Раді і знову повернути їй владу“. 18 січня 1918 року Л. Троцькому нагадали, що 31 грудня 1917 року більшовицька делегація теж визнала посланців Центральної Ради повноважною делегацією незалежної України.

Л. Троцький рішуче заявив, що жоден український уряд не може вести переговори окремо від Росії. Він також прочитав телеграму червоного командування в Україні про те, що військо в Києві перейшло на бік більшовиків і Центральна Рада вже на межі падіння.

15 січня 1918 року „Свобода“ повідомила:

„Український делегат Голубович зложив на вчорашнім засіданню мирових делегатів заяву, що Українська Республіка, відзискавши своє міжнародне існування, яке вона була втратила перед 250 роками, рішила ся заняти независиме становище у веденню теперішніх мирових переговорів“.

Західні учасники переговорів 19 січня влаштували зустріч російської і обох українських делегацій. О. Севрюк, який очолював делегацію Центральної Ради, заявив, що Україна повністю незалежна від будь-яких взаємин з Радянською Росією. У годинній промові М. Любинський піддав більшовиків нищівній критиці. Він зокрема сказав: „Лише з остраху перед національними революціями більшовики проголошують право народів на самовизначення, роблячи це з такою вишуканою демагогією, що самі цьому дивуються. Вони ведуть боротьбу проти цього права, не тільки спираючись на наймані банди червоногвардійців, а й використовуючи ще брудніші методи“.

Незважаючи на протести Л. Троцького, центральні держави заявили, що вони „негайно визнають Українську Народню Республіку (Раду) як незалежну, вільну і суверенну державу, яка має право незалежно і самостійно укладати міжнародні угоди“.

Це сталося 19 січня 1918 року. Переговори було припинено до 25 січня. Тимчасом в Берліні обговорювали ситуацію. Головний командувач Збройних сил Еріх Людендорф погодився з тим, що в разі потреби Німеччина надасть військову допомогу Центральній Раді, і зажадав виставити Росії ультиматум: більшовики приймають умови мирної угоди або Німеччина відновлює бойові дії. Л. Троцький відмовився визнати будь-яку угоду Німеччини з Україною.

У ніч з 26 на 27 січня (9 лютого) 1918 року, о 2-ій год. ночі, було підписано мирну угоду між Німеччиною і Україною – першу мирну угоду за роки Першої світової війни. Вранці Е. Людендорф зажадав припинення переговорів з Л. Троцьким. Того ж ранку, 27 січня, більшовицьку делегацію було поінформовано про угоду з Україною. Л. Троцький заявив офіційний протест. Увечорі він радився з В. Леніним і 28 січня зробив заяву: „Підписуючи угоду

з Україною, ви хочете гарантувати собі постачання українського зерна, але воно нам теж потрібне“.

На конференції 28 січня Л. Троцький зачитав повідомлення, що Росія оголошує війну закінченою і російські війська демобілізовуються. Того ж вечора більшовицька делегація виїхала до Петрограду.

„Свобода“ на першій сторінці вміщувала повідомлення з Бресту:

29 січня 1918 року:

„Українська Центральна Рада вислала до Петрограду ультиматум, що на случай, коли російське правительство не зробить мира з Україною в протягу 24 годин, Україна за-ключить окремий мир з Німеччиною“.

7 лютого 1918 року:

„Центральні держави не знаходять причини, задля якої вони мали би відкликати або змінити своє признання пер-вісної української делегації яко уповноваженого тіла, засту-паючого Українську Народну Республіку“.

12 лютого 1918 року:

„Нинішній урядовий звіт з Берліну доносить, що о другій годині рано підписано мировий договір між центральними державами і Україною. Др. Рішард Кільман, німецький мініс-тер загр. справ, яко президент отворив засідання слідууючою промовою: „Мир, заключений з вашою молододо державою, яка воскресла серед бур великої війни, дає зокрема вдоволення представникам союзних делегацій“. Президент української делегації відповів: „Від нинішнього дня Українська Народна Республіка родиться до нового життя і входить яко незави-сима держава в круг держав“.

Німецьке військо готувалося до відновлення війни проти Росії. Генерал М. Гофман 17 лютого 1918 року записав у щоденнику: „За-втра ми відновлюємо бойові дії проти більшовиків. Іншого шляху немає; інакше ці звірі зжеруть українців, фінів і прибалтів, поти-хеньку створять нову революційну армію і перетворять усю Евро-

пу на свинарник. Уся Росія тепер – це одна брудна помийна яма, у якій кишать черви і паразити“.

Впродовж 17 лютого німецькі летуни вели розвідку над російськими позиціями, а наступного дня вояки розпочали наступ і здобули Двинськ – на півночі і Луцьк – на півдні.

19 лютого В. Ленін і Л. Троцький телеграфували до німецького командування про згоду з вимогами, висунутими в Бресті. Але німці зажадали письмової заяви, яку 20 лютого було вислано до них з кур'єром. Тимчасом німецьке військо наближалося до Петрограду, не зустрічаючи опору. 23 лютого більшовики дістали ультиматум Німеччини з більш жорсткими вимогами, ніж до відновлення війни. Німецьке військо зупинилося на підступах до Петрограду. 24 лютого більшовики погодилися на нові умови перемир'я. Л. Троцький був змушений залишити пост народного комісара закордонних справ Росії.

„Свобода“ повідомила про розвиток подій:

21 лютого 1918 року:

„Німецькі війська, занявши Двинськ, посуваються тепер скоро до Пскова, віддаленого всего 180 миль від Петрограду“.

24 лютого 1918 року:

„Николай Ленін і Лев Троцький, ділаючи в імени Центрального виконавчого комітету „совєтів“, прийняли мирові условія Німеччини“.

Німеччина виставила 10 вимог до Росії, серед яких були дві вимоги щодо України. Зокрема Росія мала негайно укласти мир з Українською Народною Республікою і вивести свої війська з територій України і Фінляндії. Німеччина відновлює торговельну угоду, який передбачає до кінця 1925 року найбільше сприяння взаєминам з Україною.

Вранці 24 лютого на засіданні Райхстагу заступник державного секретаря закордонних справ Фрайхер фон Буш зачитав вимоги до Росії, а канцлер Георг фон Гертлінг заявив: „Для того, щоб зберегти і захистити плоди нашого миру з Україною, Верховне командування вийняло меч, і це дало добрий вислід у вигляді тієї мирної угоди, яка буде укладена з Росією“.

26 лютого до Бреста прибули представники союзних держав і стали чекати на росіян, які не могли дістатися своєчасно через ушкоджену залізницю. Населення Пскова, ще зайнятого німцями, зустріло більшовиків вороже. 27 лютого з Пскова злетів німецький літак, який скинув бомби у Петрограді.

28 лютого більшовики на чолі з Г. Сокольниковим прибули до Бреста і зажадали припинення бойових дій, але М. Гофман відповів, що це станеться лише після підписання мирної угоди.

1 березня розпочалася мирна конференція і 3 березня угоду було підписано. Росія втрачала 34 відс. свого населення, 32 відс. угідь, 54 відс. промислових підприємств і 89 відс. вугільних покладів. Зрозуміло, що йшлося про ресурси України. Росія мала передати Німеччині 6 млрд. марок. Була визнана угода між Україною і Центральними державами, що означало незалежність України від Росії.

4 березня 1918 року „Свобода“ повідомила:

„Кінець війни з Росією. Німецький генеральний штаб доносить: „Вчора наші війська здержали воєнні кроки проти Росії. Воєнна здобич в часі останнього наступу виносить 57,000 полонених солдатів і 6,800 офіцерів, 2, 400 гармат, 5,000 машинових крісів, 800 льокомотивів і величезні засоби воєнних матеріалів“.

Але більшовики не збиралися йти з України. Червоне військо під командуванням Михайла Муравйова захопило Київ. Центральна Рада опинилася у Житомирі. Москва не вивела своє військо з України, до цього її змусили німці. Більшовики тримали оборону, а при відступі висаджували мости і залізниці.

1 березня німці увійшли до Києва. 12 березня австрійське військо, яке не відразу підтримало німців, здобуло Одесу. Обидві держави поділили вплив в Україні: північ віддали Німеччині, південь – Австро-Угорщині. На півдні до німців відійшли Миколаїв і Севастополь, до австрійців – Одеса і Херсон. Почалося вивезення зерна, худоби та інших ресурсів з України.

13 листопада 1918 року Всеросійський центральний виконавчий комітет ухвалив постанову про скасування Брест-Литовського договору, у якій зазначив: „Трудящі маси Росії, Ліфляндії, Естлян-

дії, Польщі, Литви, України, Фінляндії, Криму і Кавказу, звільнені німецькою революцією від гніту грабіжницького договору, продиктованою німецькою воєнщиною, покликані тепер самі вирішувати свою долю“. Водночас червоне військо готувалося до окупації нових держав, народи яких „самі вирішували свою долю“.

Іван Кедрин у книзі „Берестейський мир“, опублікованій 1928 року у Львові, визначив причини, які не дозволили Україні скористатися можливостями, котрі відкрила перед молодого державою угода 1918 року. Перша з них – недостатній політичний досвід. Він пише: „Адже ми дітьми були, яких обставини примусили мерщій учитися грати дорослих. Адже ми були школярами, що ще грамоти гаразд не вивчили, коли обставини казали нам складати іспит зрілості. І ми склали його!“

Друга причина: ушкоджена великими імперіями національна самосвідомість українців. І. Кедрин пише про галичан: „Галичина не мала одного: не мала вона, – її інтелігенція, політики, – ясно скристалізованого політичного всеукраїнського світогляду, а зате: вузьку, австрійським бюрокартизмом затруєну вдачу, яка важку печатку клала на всій ментальності галицького політика“. Це зауваження в повній мірі стосується сучасної України, отруєної російським великодержавним шовінізмом.

Підписання угоди з Україною, пише І. Кедрин, врятувало Австрію від голодомору. Імператор Австро-Угорщини Карл писав до свого представника у Бресті Отокара Черніна: „Глибоко зворушений і втішений відомістю про заключення миру з Україною, висловлюю Вам, дорогий графе Чернін, з усього серця вдячність за Вашу доцільну і успішну роботу. Вашим зусиллям Ви створили найкращий день мого, до цього часу так багатого турботами правління, і я молю всемогучого Бога, щоб Він і далі підтримував Вас на тяжкій шляху на благо імперії і її народів“.

Впродовж дев'яти місяців Австрія отримала з України 42 тис. залізничних вагонів зерна, не менше отримала й Німеччина. На це зерно зазіхав більшовицький уряд Росії. І. Кедрин пише: „Берестейський мир фактично усунув володіння большевиків на Україні всього-навсього на який рік. Але тут ми й можемо наочно перевірити, що значить один рік в історії національного виховання народу, що значить – після століть неволі один рік дати засмакувати народові в національній школі, в національній культурі, – показа-

ти йому волю преси, зборів, громадських і політичних організацій, волю національної демократії. Непрокинений ще з довгого сну нарід може і й не виявить відразу зрозуміння тих дібр, але пам'ять про них прокинеться у ньому без сумніву – після їх поновної втрати!“

Це провіщення видатного публіциста, редактора „Свободи“ І. Кедрина здійснюється в сучасній Україні, яка поволі, з труднощами, усе ж прокидається з сну, нав'язаного імперським правлінням.

У цій розповіді про укладення Брестського миру і перше визнання незалежності України використані дослідження британського історика Джона Вілера-Бенета, який опублікував їх в 1938 році у книзі „Brest-Litovsk. The forgotten Peace. March 1918“.

УЧАСНИКИ ПЕРЕГОВОРІВ У БРЕСТІ

Делегація Центральної Ради України:

Всеволод Голубович (1885-1939) народився в селі Молдавка (тепер Кіровоградська область), після закінчення духовної семінарії навчався в Київському політехнічному інституті, працював інженером на залізниці. У 1918 році став головою Ради міністрів і міністром закордонних справ Української Народної Республіки. 1931 року засуджений, помер у в'язниці в Ярославлі, Росія.

Микола Левитський (1870-1935) був членом Центральної Ради від Української соціал-демократичної робітничої партії, до якої належали також Володимир Винниченко, Симон Петлюра та інші. Після 1923 року проживав у Харкові, був заарештований у 1929 році.

Микола Любинський (1891-1938) – член Центральної Ради, у березні-квітні 1918 року – міністер закордонних справ УНР. Заарештований 15 жовтня 1930 року в Києві, засуджений на три роки концтабору. З 1933 року в'язневі Біломорсько-Балтійських виправно-трудових таборів додали адміністративне вислання в Північний край. Розстріляли М. Любинського 8 січня 1938 року в урочищі Сандармох, Росія.

Михайло Полоз (1891-1937) народився в Харкові, закінчив лєтунську школу і воював на румунському фронті. У Центральній Раді був членом Українського військового генерального комітету. У 1934 році засуджений до 10 років виправно-трудових таборів, 3 листопада 1937 року розстріляний в урочищі Сандармох, Росія.

Олександр Севрюк (1893-1941) після закінчення гімназії поїхав навчався в Петербурзькому технологічному інституті, де захопився українською тематикою. Під час революції був членом Центральної Ради. У Бресті був керівником української делегації. У 1920-1941 роках жив у Парижі. У ніч з 26 на 27 грудня 1941 загинув під час залізничної катастрофи поблизу Франкфурту-на-Одері.

Юрій Гасенко (1894-1933) – український політичний і культурний діяч, письменник і журналіст, за освітою інженер. Винайшов особливу конструкцію підводного човна – так звану „морську блоху“, також займався авіотехнікою. У 1917 році – особистий ад'ютант генерального секретаря військових справ Симона Петлюри. Висловлювався проти союзницьких взаємин з Росією.

Займався організацією Українського інформаційного бюро за кордоном, виконував дипломатичні та розвідувальні доручення у Швейцарії, Франції, Австрії, Німеччині, Італії і США. На еміграції був головою Українського національного аероклубу у Відні. Помер у Франції.

ДЕЛЕГАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ:

Юхим Медведєв (1886-1938) – більшовицький партійний і державний діяч в Україні, голова Всеукраїнського центрального виконавчого комітету. На початку 1930-их років вийшов з більшовицької партії і відійшов від політичної діяльності. Жив у Харкові, де був заарештований і 11 травня 1938 року розстріляний.

Василь Шахрай (1888-1919) – провідний теоретик українського націонал-комунізму, автор ідеї Української комуністичної партії, один з засновників „Червоного козацтва“, народний секретар військових справ українського радянського уряду. Написав книгу „До хвилі. Що діється на Вкраїні і з Україною?“, у якій стверджував: „Справа самостійної України у світовій революції не безнадійна. Навпаки, міжнародна революція – єдиний шлях до дійсно вільної, дійсно самостійної України. Щоб тебе поважали, мало, щоб усі були рівні. Треба, щоб ти сам себе поважав. Ти повинен примусити поважати твою волю, твою мову, тебе самого“. Після публікації книги був виключений з більшовицької партії. Книгу вилучено з обігу. У 1919 році на Кубані розстріляний денікінцями.

Делегація Росії:

Лев Троцький (1879-1940) народився в селі Янівка (нині село Береславка Кіровоградської області). Більшовицький політичний діяч, організатор збройних інтервенцій проти України 1918-1919 років. Народжений Лев Бронштейн, був народним комісаром закордонних справ, а потім засновником і головнокомандувачем Червоної армії. Під час боротьби за владу з Йосифом Сталіним був видалений з Радянського Союзу і вбитий агентом НКВД у Мексиці.

Адольф Иоффе (1883-1927) народився у Симферополі, був радянським партійним і державним діячем. Важка хвороба прикувала його до ліжка, а коли ряд відмовив у грошах на лікування за кордоном, застрелився. Дружина Марії була на 20 років ув'язнена в сталінських таборах, син Володимир 1937 року розстріляний, дочка Надія понад 20 років перебувала у таборах і на засланні.

Лев Карахан (1889-1937) – вірменин (Караханян), був заступником народного комісара закордонних справ СРСР. 20 вересня 1937 року розстріляний в будинку Військової колегії Верховного суду СРСР.

Григорій Сокольников (1888-1939) – насправді Гірш Бриліант народився в Ромнах Полтавської губернії, був членом Центрального виконавчого комітету СРСР, народним комісаром фінансів. 30 січня 1937 року засуджений на 10 років ув'язнення і 21 травня 1939 року вбитий у в'язниці.

Лев Каменев (1883-1936) – насправді Розенфельд, радянський партійний і державний діяч, багато разів був репресований радянською владою, перебував на засланні і в ув'язненні, а 25 серпня 1936 року розстріляний. Його дружиною була сестра Л. Троцького – Ольга Бронштейн, розстріляна 11 вересня 1941 року. Також були розстріляні їхні діти – Олександр і Юрій.

Підписання мирної угоди між Німеччиною і Україною.

Учасники підписання мирної угоди між Німеччиною і Україною (зліва): представник Генерального штабу Німеччини майор Ф. Брінкман, Микола Любинський, Микола Левитський, Олександр Севрюк, Макс Гофман і Сергій Остапенко.

Людмила ГРИНЕВИЧ

ЩЕ В 1930-му ПРОТИ ВЛАДИ ПОВСТАВ 1 МЛН. УКРАЇНЦІВ

Якщо спитати в пересічних людей, які є у них асоціації з 1920-1930-ми роками, то від багатьох, в тому числі і від студентів, можна почути про веселі радянські комедії з популярною артисткою Любов'ю Орловою. Епоха, сповнена ентузіазму, віри у світле майбутнє, досі живе в багатьох молодих головах, як вона жила в головах нашого покоління.

Революція у сприйнятті нашим поколінням тих часів відбулася після розкриття архівів у 1990-их, але і тоді окремі теми архівів залишалися закритими.

Одна з таких тем – дослідження про специфіку психо-ментального стану українського суспільства. Таких тем було кілька – і організація під назвою „Головліт“ розповсюджувала список тем, які не можна було висвітлювати. Серед них була і тема нелояльності суспільства до радянської влади. А те, що було відкритим з цього приводу, змусило наше покоління пережити шок.

Відкриті документи засвідчували українську спільноту як майже цілковито нелояльну до влади. Ми навіть почали дискутувати щодо того, чи є ці документи істинними. Бо це був величезний масив даних Об'єднаного державного політичного управління – політичної поліції більшовицької влади 1920-1930 років (ОГПУ) – можливо, він неадекватно віддзеркалює реальність?

Але потім відкрився новий масив даних.

Виявляється, ОГПУ мало свої соціологічні служби – якщо говорити сучасною мовою. Ці спецоргани перлюстрували листи, зокрема листування військових з їхніми родичами. ОГПУ обробило 95 відс. цих листів, готуючи свого роду аналітичні зведення, як вояки та їхні родини реагують на ті чи інші заходи радянської влади.

Я зосередила свої зусилля на вивченні цього військового блоку листів, тому що армія – це зріз суспільства. Тоді війська організовувалися за територіальним принципом, тому можна сказати, що те листування адекватно відображає стан тогочасного українського суспільства.

Інший пласт відкриттів для дослідників – мемуарний спадок часів діаспори. Вони вважалися апріорі антирадянськими, але їхні слова про несприйняття радянської влади в Україні підтверджувалися архівами ОГПУ, партії тощо.

Протягом 10 років я їздила в Російський державний військовий архів – поки після приходу до влади кагебіста Володимира Путіна російські архіви не почали закриватися.

Перепис у Червоній армії, який проводився в серпні 1920 року – один з цікавих документів, з якими я працювала в Москві. Він охопив майже 2 млн. 500 тис. осіб. Було оброблено майже 90 відс. отриманої інформації, а обробляли її фахівці царської школи – справжні професіонали.

Цікаве спостереження – тоді вже люди чітко ідентифікували свою національність. З цих 2,5 млн. тільки 30 тис. відповіли у графі „національність“, що вони „православні“ чи „мусульмани“.

З 2,5 млн. опитаних тільки 459 осіб заявили, що національність не має значення, а вони – інтернаціоналісти. З певною іронією можна сказати, що ці люди й були справжніми прихильниками більшовицької влади. 1 млн. людей ідентифікували себе як „великороси“ і 300 тис. назвалися „українцями“.

85 відс. Червоної Армії – вояки, мобілізовані з внутрішніх губерній Росії. Українців було приблизно 9 відс. Статистики робили викладки: „Звертає на себе увагу абсолютно мізерний відсоток українців“. Так само ігнорували ЧА й українські євреї.

Це 1920 рік – тобто радянська влада була в Україну принесена. Принесена з Російської радянської федеративної соціалістичної республіки (РСФСР).

Ще одна деталь: коли в полку Червоного козацтва запровадили зірочку, то вояки її зривали, бо вона вважалася „жидівською зіздою“. Самі ж червоні козаки теж показово казали: „Ми воюємо за ради, але проти комуни“.

Коли ж вояків Червоної армії опитували, навіщо вони прийшли в Україну, то загальною відповіддю була: „Раніше жили разом, а тепер поділилися на українців і комуністів, а українці їсти не дають“.

Якщо подивитися на економічні процеси, то треба справді бути хворим на голову мазохістом, щоб сприймати цю владу як свою рідну. Ми знаємо про голод 1921 року, але він повторювався і в 1924-1925, а ще ж був недорід у 1928-1929 років.

Тоді Україна була економічно-ресурсною складовою Російської Федерації: Донбас давав енергоносії, Центральна Україна – хліб. До революції 1917 року Україна давала одну восьму частку світового ринку хліба. Вже в умовах початку голоду 1928 року з України вивезли 28 млн. пудів хліба. Влада УРСР просила центр повернути хоча б 13 млн. Їй повернули 13, але 10 знову вивезли.

Настрої були саме антикомуністичні, антирадянські. І зрештою, ті страшні поразки Червоної армії улітку 1941 року дали відповідь на запитання, чи були українці льюальними до влади.

Піком вияву нельюальности українців до радянської влади у міжвоєнний період став 1930 рік – було зафіксовано близьо 4,000 масових виступів, у яких взяло участь 1 млн. осіб. Це тільки ті дані, які були зафіксовані ОГПУ.

Причому ці бунти почалися вже після депортації „куркулів“, коли біля 11 тис. осіб, яких ОГПУ вважало потенційними організаторами заворушень, були вислані. Але все одно 1 млн. піднявся, в деяких регіонах Правобережжя радянської влади якийсь час узагалі не існувало.

Антирадянські виступи були і в інших регіонах СРСР, але саме в Україні вони чітко були переплетені з національними. Один випадок – під час одного з повстань майже 300 селян збилися в загін.

Очевидці описують, як отаман приїздить до школи, там якась дитина прибирала, а він каже їй: „Покажи на глобусі, де Москва“. Хлопчина показує. „А де моя Хацапетівка?“. Йому показали, він: „Так, хлопці, за 2 години доїдемо, всі на Москву!“.

Відомому воєнному теоретикові Олександрові Свечинову було доручено підготувати доповідну записку про те, які регіони СРСР у випадку війни будуть політично лояльними. У цій записці він виділив два регіони, які у випадку війни перетворилися б на п'яту колону противників радянської влади – це Північний Кавказ і Україна.

Без сумніву, були й зразки конформізму, які й уможливили встановлення радянської влади. Так, загалом у міжвоєнний період абсолютна більшість селян виявляла нелояльність до влади, але якби частина селян неграбувала своїх сусідів під виглядом боротьби за комунізм, суспільство було б більш згуртованим і тоді, і тепер.

Вистачає близько 10 відс. відданих владі людей і дієвого апарату примусу – щоб тримати народ у покорі. Саме тому успішного спротиву і не вийшло. З 1925 року в країні існувала однопартійна система. Жодної свободи преси, легальних методів боротьби, політичної опозиції... В таких умовах міг бути тільки неконтрольований вибух ненависти, який і стався у 1930-му.

Щоб приборкати виступи на певній території, треба було ліквідувати так званий „актив“. Радянські органи влади брали на облік – на „спецкартки“ – всіх суспільних авторитетів села. І щойно на якійсь території починалися заворушення, їх арештовували. Є на селі виступи – отримуйте репресії. 2 млн. людей сиділи тоді у в'язницях.

В 1933 році в армії з'явилася величезна кількість анонімок, які показували, що люди знаходилися у стані психологічного шоку. „...Вашу матір... буде війна, а ні – ми повстанемо!“, – дослівна цитата з анонімки на адресу Петровського.

До 1932 року Червону армію не могли кинути на придушення повстань, бо вона була міліційною, особовий склад в абсолютній більшості набирався з місцевого населення. В 1932-му Україна стала першим регіоном, де адміністративно-територіальна військова система була згорнута (в інших регіонах Союзу це було аж у 1938 році). В Україну завезли військові одиниці з Середньої Азії.

Чому не було спротиву під час Голодомору? Бо репресивний апарат працював дуже ефективно. Впровадження агентів, ліквідація активу, пропагандистські кампанії – у 1930-их роках це все було апробовано

саме в Україні. Система була настільки ефективно налагоджена, що вона з успіхом використовувалася після війни для боротьби з УПА.

В 1932-1933 роках повстань не було, бо люди були виснажені. Нездаремно ж організовувалися спеціальні для льоляльних співробітників влади – бо вмирали всі, і масово. Коли люди йшли на штурм зернового складу, то це вже був бунт не розгніваних, а божевільних.

У 1935 році НКВД підготувало доповідну про дивне явище в селах – люди почали масово заготовляти труни. Сто, двісті гробів в одному селі – я бачила цей звіт в архіві Служби безпеки України у 1990-их. Коли агенти почали розпитувати селян, що ж вони роблять, ті відповіли: очікуємо нову голодовку, і щоб не бути похованими абияк, заздалегідь готуємося. Про який спротив тут можна говорити?

Не було державницьких традицій і відповідного рівня національної свідомості. Процес формування політичної нації (не тільки українців, але і євреїв, поляків, росіян) тільки розпочався.

Але навіть за такої ефективної роботи репресивних органів у 1941-му радянська влада зрештою не втрималася. У світовій історії, напевно, не було прецедентів, коли люди так масово здавалися в полон, не бажаючи захищати свою державу і свою владу.

Зараз ми ніколи не досягнемо того, щоб у суспільстві було одноманіття думок – хоч патріотично спрямоване, хоч яке. На міфологізовану свідомість впливати не можна – так, здається, казав академік Дмитро Ліхачов. Головне – забезпечити доступ до історичної правди.

На жаль, сучасна влада продемонструвала, що не має поняття, що таке гуманітарна політика держави. У президентському документі на цю тему офіційно написано: „Ми ще шукаємо”.

Погано й те, що влада не дотримується спадковості. Якби політика національного примирення, яку розпочав Віктор Ющенко, була продовжена, то й рівень легітимності нинішньої влади зріс би.

ПРО АВТОРА:

Людмила ГРИНЕВИЧ – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії України 1920–1930-их років Інституту історії України НАНУ, дослідниця військово-історичної антропології, національної політики та міжетнічних взаємин в Україні у першій третині ХХ ст. Дана публікація – це конспект її лекції „Нельоляльність українців у 1917-1941 роках”.

Андрій КОЗИЦЬКИЙ

УКРАЇНЦІ НЕ ЗМОГЛИ ПОМСТИТИСЯ ЗА ГОЛОДОМОР

Праця історика 42-річного професора Львівського національного університету ім. Івана Франка Андрія Козицького „Геноцид та політика масового винищення цивільного населення у XX столітті" стала однією з 18 найкращих книжок щорічного Форуму видавців у Львові 2012 року. Нижче подаємо його відповіді на запитання журналістів Євгена Борисова та Ірини Зджанської.

– *Що таке геноцид у науковому розумінні?*

– Це ескаляція дуже тривалого конфлікту між двома соціальними, національними, етнічними, релігійними чи расовими групами. В певний момент не витримують нерви – й одна група вирішує знищити іншу, звинувачуючи її у тому, що саме вона становить головну загрозу для мирних людей. Злочинці, що вчинили геноцид, ніколи його не визнають.

– Які наймасовіші геноциди минулого століття?

– Першим вважають винищення вірменів в Османській імперії під час Першої світової війни. Наступним був Голодомор. Геноциди циган та євреїв у роки Другої світової також етнічні. В повоєнний період наймасштабніші випадки геноцидів були в Африці та Азії. У Камбоджі відбувався змішаний за типом геноцид. Там Червоні кхмери винищували водночас й інші етноси, і самих кхмерів. Масове винищення мусульманами християнського народу ібо в Нігерії – це релігійний геноцид. У Руанді мав місце етнічний геноцид – спершу народ гуту намагався винищити народ тутсі, а потім ті мстилися.

Проте є менш відомі геноциди, довкола яких точаться дискусії. Протягом 1965-1967 років в Індонезії вбили майже 300 тис. комуністів. Але 90 відс. їх були етнічними китайцями. І тут постає питання: це геноцид етнічний чи політичний?

– Голодомор був національним геноцидом?

– Статистика найкраще показує, на кого він був спрямований. Зіставте дані переписів населення 1926-го і 1939 років. За цей час кількість росіян на території Української РСР зросла на 56 відс., білорусів – на 109 відс. Українців стало менше на 2 відс. Тобто, вони вимирали в той час, коли чисельність інших етнічних груп зростала. Навіть враховуючи позитивний приріст населення, кількість загиблих від Голодомору українців не встигла компенсуватися. Деякі російські дослідники стверджують, що Голодомор не був геноцидом, бо на території України проживали росіяни, німці, шведи, євреї, які також умирали від голоду. Проте смертність серед них у відсотковому співвідношенні була значно менша, ніж серед українців.

– Чи можна вважати геноцидом заслання українців на Колиму та Сибір?

– У в'язниці чи концтаборі чоловіків і жінок утримують окремо. Тобто, створюють умови, що призводять до депопуляції. Отже,

це геноцид. Але залишається питання, чи всіх людей забирали туди за національною ознакою. І тут є вузьке місце. Бо коли одних українців відсилали на Колиму, інші могли займати в більшовицькому режимі навіть керівні посади.

Якщо поволзькі німці, балкарці, калмики, чеченці, інгуші й кримські татари були переселені повністю в такі умови проживання, де вони не могли нормально розвиватися, то це геноцид. Смертність серед кримських татар після переселення зросла у чотири рази. Ще один момент геноциду – це втрата народом усього свого творчого доробку та культурної спадщини – бібліотек, культурних закладів, шкіл тощо. Кримські татари зазнали того різновиду геноциду, який полягає у перешкодженні соціалізації дітей.

– Які причини виникнення геноцидів?

– У багатьох випадках поєднуються кілька вагомих причин. Визначити, яка є основною, складно. Наприклад, в Індонезії комуністи намагалися вчинити державний переворот. Це їм не вдалося, й уряд узявся нищити своїх політичних ворогів. А так склалося, що комуністами в Індонезії були маоїсти, етнічні китайці. В Іраку в 1920-1930 роках двічі влаштовували геноцид асирійцям – крихітному християнському народові, який тоді нараховував кільканадцять тисяч представників. Їх нищили за сповідування християнства. А ще в колоніальний період асирійці співпрацювали з британцями і займали переважно керівні посади в поліції, армії. Коли Ірак отримав незалежність, араби вирішили, що це було зрадою.

– Чи можна порівнювати між собою масштабність геноцидів?

– Один латиський історик підрахував, що якби пропорційно до виселених латишів виселили американців, то це було б вісім мільйонів людей. Якщо у якогось народу багато нобелівських лауреатів і велика література, то смерть кількох письменників не вбиває літературу. А якщо це кримські татари, у яких кілька осіб становлять творчу еліту? Чи Україна, в якій „розстріляне відродження» становило кілька сотень імен?

– Які наслідки має геноцид для народу?

– Геноцид дуже потужно впливає на ментальність. Люди починають інакше розуміти поріг допустимого ризику. Пригадую, як на початку 1990-их років мій дід Михайло Кінаш сушив хліб. Він пережив голод 1946-1947 років, тому знав, що буває, коли нічого їсти. Також змінюється ставлення до влади. Жертви Голодомору бачили, що злочинці так і не були покарані. Вони доживали віку, їм ставили пам'ятники. Люди замикалися в собі й починали з великою недовірою дивитися на владу.

Психологи стверджують, що є два прояви постгеноцидного синдрому. Це гіперагресивність – людина дуже болісно ставиться навіть до моральних образ. Так поведуться євреї та вірмени. Другий тип реакції – апатія, спроба ні у що не втручатися, аби не було ще гірше.

– Як відрізнити сплянований геноцид від збігу обставин?

– Геноцидові завжди передуює період, коли суспільство чи влада чітко визначають жертв і намагаються їх віддалити від решти населення. В пресі про них пишуть різні паскудства, вигадують уявні злочини. З початку 1920-их років формували дуже негативний образ „українських буржуазних націоналістів“. Під час Голодомору радянські газети писали про куркулів, які ховають хліб та хочуть заморити голодом робітників. Після геноциду намагаються зберегти його у таємниці. Якби це було стихійне лихо чи просто нещастя, то влада мала б про це повідомити й перепросити. Але Радянський Союз тільки наприкінці 1980-их визнав, що люди вмирали з голоду.

– Хто насамперед має відповідати за геноцид – його організатори і керівники чи безпосередні виконавці?

– Керівники мають більше можливостей впливати на ситуацію, на людей. Багато німців, покараних за знищення євреїв, не вбили у своєму житті жодної людини. Приміром, Юліус Штрайхер працював головним редактором журналу „Штурмовик“. Це видання настільки неприємно змальовувало євреїв, що багато безпосередніх

творців Голокосту черпали свою наснагу звідти. Певно, стратили Штрайхера справедливо. Несправедливо, що після Другої світової не повісили його колегу з Радянського Союзу Іллю Еренбурга. Він відомий закликом „убий німця». Це – прямий заклик до геноциду. Та І. Еренбург спокійно дожив до пенсії, отримав ордени й помер своєю смертю.

– Як карають винуватців геноциду?

– Вірмени після Першої світової війни створили таємну організацію „Немезіс». Були спеціально організовані суди, де розглядали справи винищення вірменів і виносили вироки. Винних шукали по цілому світу. Так перебили 80 організаторів й понад чотири тисячі виконавців. Цілий народ скидався на це грошима. Українці помститися за Голодомор не змогли...

Володимир ВАСИЛЕНКО

ГОЛОДОМОР ВІДБУВСЯ, БО УКРАЇНА НЕ БУЛА ВІЛЬНОЮ

Чому в Україні була така трагедія, як Голодомор?

Бо ми програли війну. 1920-го були програні визвольні змагання між Україною, очолюваною Директорією, та більшовицькою Росією, на чолі з Раднаркомом. Проте неорганізований спротив українців продовжувався до 1922 року. Згодом він зійшов нанівець – через голод в 1920-1921-их, він підірвав спроможність до повстанської діяльності. По-друге, комуністична влада, вбачаючи серйозність національно-визвольного руху, пішла на значні поступки. В Українській РСР запровадили політику українізації, визнали її автономію, відмовилися від політики військового комунізму і запровадили нову економічну політику. На деякий час непевне становище режиму стабілізували, і суспільство трохи розслабилось після війни. Поступки дали серйозний поштовх культурному розвитку, українці почали відбудовувати свою національну культуру, вимагати більших прав для себе відповідно до формальних положень Конституції СРСР. Москва злякалася. Тому почали колекти-

візацію, щоб підірвати тодішній коріння спротиву – українське селянство. Почалося невдоволення. Тому влада вирішила завдати удар по іншій групі – по інтелігенції. Репресувала близько 30 тис. представників української інтелігенції та голодом ослабили селянство. Комуністам вдалося обезголовити націю та паралізувати її волю до спротиву. Таким був намір радянської влади.

У чому причина постійних дискусії щодо визнання Голодомору 1932-1933 років геноцидом?

З одного боку, нема принципового значення, як його визнавати. Все одно це був страшний злочин, скоєний комуністами. Через штучно організований голод було винищено кілька мільйонів людей. У міжнародному праві під винищенням розуміють свідоме вбивство значної кількості цивільного населення, зокрема шляхом позбавлення його доступу до продуктів харчування і ліків. Це було масове знищення людей, що в ерархії міжнародних злочинів є одним з найтяжчих. Геноцид і масове винищення називають однаково – „злочинами проти людяності“. З іншого боку, геноцид має особливий характер та правову специфіку. У міжнародному праві геноцид – „злочин злочинів“. Більшого злочину просто бути не може. Тому такий нюанс вирізняє геноцид зі „злочинів проти людяності“.

Голодомор – це і „злочин проти людяності“, і геноцид водночас. У Конвенції ООН 1948 року визначені характеристики та визначена відповідальність за „злочини проти людяності“. Так називають дії, спрямовані на часткове або повне фізичне знищення національної, етнічної, расової або релігійної групи. Це вбивство, заподіяння серйозних тілесних ушкоджень та розумових розладів, навмисне створення умов життя, розрахованих на фізичне знищення групи, заходи, що унеможливають народжуваність у даній групі або примусова передання дітей з цієї групи в іншу. Те, що відбувалося в Україні у 1932-1933 роках, підпадає під всі ознаки. Це також стосується й питання дітей. Через штучно створені умови голоду в Україні батьки змушені були відмовлятися від своїх дітей. Поширена була масова безпритульність. Діток підбирали на вулицях і запроторювали в дитячі будинки, де їх виховували радянськими людьми. Однією з ознак винищення людей є масове вбивство значної кількості індивідів. Міжнародне право не визначає конкретно скільки це, тому кількох тисяч достатньо. Кон-

венція взагалі не встановлює межі чисельности для геноциду. Це може бути вбивство невеличкого племені, яке налічує сто осіб. Натомість знищення кількатисячного селища вже не визнаватимуть геноцидом. Злочинні дії повинні бути спрямовані не проти окремо взятих членів певної групи, а проти групи, як такої. Племя є етнічною одиницею. Знищення його суперечить принципу багатоманітності світу в цивілізаційному вимірі, тому становить небезпеку для всього людства. Вирішальним для юридичної оцінки геноциду є встановлення наміру знищити саме цю національну, етнічну, релігійну чи расову групу. Керівництво СРСР мало намір знищити частину українців, щоб вони не бунтували, хотіли позбутися нашого прагнення до свободи і збереження змісту української ідентичности. Тому Голодомор 1932-1933 років – це геноцид.

Щодо того, чи був він якимось задокументований. Конвенція ООН не вимагає пред'явлення документів про плян злочину, але його необхідно довести. Умовно кажучи, якщо Сталін хотів винищити українців, то йому не обов'язково прямо писати – винищити стільки-то українців. Голод виник з масштабним вилученням у селян врожаю для втілення надмірних хлібозаготівельних плянів. У 1930-1931 роках влада мала на меті лише заробити і використати фонди на індустріалізацію країни та створення військово-промислового комплексу. Вже тоді де-не-де люди переживали голод. Держава продовжувала накидати високі пляни хлібозаготівель. У 1932-му вже гинули сотні тисяч. У такій ситуації держава повинна була переглянути пляни заготівель та надати допомогу районам, які потерпали від голоду. У 1932 і 1933 роках у державних резервах Непорушного і Мобілізаційного фондів зберігалось понад два і три мільйони тонн збіжжя відповідно. Продукти і зерно йшли з України в інші радянські республіки або на експорт за кордон. Натомість влада застосовувала репресії проти селян, забираючи усі продукти харчування. Репресували також тих партійних працівників, які намагалися допомогти населенню. Радянська влада видавала численні постанови про відповідальність у вигляді кар харчам, якщо селяни не виконували норми чи графіки хлібозаготівель. Існували „чорні дошки“, до переліку яких заносили сотні сіл або й цілі райони, що „саботували“ хлібозаготівлі. До них забороняли довозити товари, з крамниць вилучалися усі продукти. У розпал Голодомору селянам забороняли виїжджати за межі саме

Української СРР, на кордонах якої виставляли військових. Почувши про голод, багато громадських організацій з-за кордону пропонували Союзові допомогу. Проте Сталін заперечував, що в Україні голодують. Він уже тоді його намагався приховати. Радянська влада мала багато ресурсів, щоб запобігти Голодомору, але не робила цього свідомо. Вона могла „контролювати голод“. З середини 1933-го смертність від голоду почала стрімко знижуватися, хоча врожай наступні кілька років був нижчий. Усі ці факти задукоментовані у постановах чи директивах вищого керівництва. Це означає одне – голод штучно організувало радянське керівництво. Якщо людина до цього часу ще не вірить у штучність винищення українських селян голодом, то тут ніякі аргументи не допоможуть – задокументовані чи ні.

Чому ж не всі країни хочуть визнати геноцидом українців? Противники кажуть, що голод був не тільки в Україні, але й інших радянських республіках. Це справді так, проте не у таких масштабах, як у нас, його не було ніде. Лише голод в Україні та на Кубані був геноцидом. Також противники кажуть, мовляв під час Голодомору гинули також представники національних меншин, не лише українці. Проте вони постраждали тільки через те, що жили разом з українцями. Жили б в Москві – ну, як максимум, відчували б перебої з ікрою. Удар голодом був по території розселення українців в межах Советів. Національні меншини, які там проживали, стали не вільними жертвами геноциду. Не було наміру їх знищувати, як національні одиниці. Але й рятувати ніхто не хотів. Мали помирати разом з нами. Є дослідники, які вважають, що голод був спрямований проти громадян радянської України, а не українців, як національної одиниці. Проте українці, які склали три чверті населення Кубані, були громадянами радянської Росії. Третій аргумент противників геноциду у тому, що серед виконавців Голодомору були й самі українці. Це правда. Але у Конвенції ООН не сказано злочин є тільки тоді геноцидом, коли його здійснювали представники інших національностей. Радянське керівництво хотіли заморити голодом саме українців, як представників певної нації.

Дехто намагається протиставити український Голодомор єврейському Голокостові. Є люди, які шукають спільні та відмінні ознаки між цими подіями. На їхню думку, оскільки Голодомор від-

бувався не так як Голокост, його не можна визнавати геноцидом. Але навіть будь-які два злочини чимось відрізняються один від одного. Тут те саме – це два різних геноциди. У юридичному вимірі вони подібні, мають однакові правові характеристики. У Конвенції 1948-го не зазначено, що злочин є геноцидом тільки тоді, коли має ознаки Голокосту.

Чому найбільше противиться визнавати Голодомор як геноцид українців Росія? Інформація про Голодомор і відновлення пам'яті про нього пов'язане зі з'ясуванням причин, чому це сталося. Саме це й казять Росію. Хоча ніхто в Україні не вимагає відповідальності за скоєний злочин сучасної російської влади. Росія вважає себе спадкоємцем СРСР, а Сталін – кумир для частини російської владної верхівки. Цілком зрозуміло, що вони будь-якими способами намагаються заперечити український вимір Голодомору. Стверджують, що визнання тільки українського Голодомору геноцидом – це не повага до пам'яті жертв голоду в інших республіках СРСР. Росіяни хочуть зробити це злочином проти радянської людини, а не проти якоїсь нації конкретно.

Яка ситуація з визнанням Голодомору сьогодні? Геноцидну природу Голодомору в Україні було визнано постановою апеляційного суду міста Києва 13 січня 2010 року. Суд розглянув матеріали кримінальної справи, яку порушувала Служба безпеки України у свій час. Відомство дійшло до висновку, що питома частина українців була навмисно заморена голодом, що є актом геноциду. Суд підтвердив цей висновок, проте закрити справу. Особи, які брали участь у вчиненні злочину, померли. Організаторами Голодомору була визнана радянська верхівка: Сталін, Молотов, Каганович, Постишев, Косіор, Чубар, Петровський, Балицький. До речі, ніхто не оскаржував дії і рішення суду. Цього не було, коли СБУ у травні 2009-го порушило кримінальну справу, ні коли передавало її до суду, ні після винесення судом постанови. Хоча серед політиків та засобів масової інформації було стільки критики, особливо галасували комуністи. Але ніхто не оскаржував, бо не мав ніяких підстав. Рішення ґрунтується на українському законодавстві, відповідає нормам міжнародного права і відновлює в певній мірі справедливість. Проте справу необхідно продовжувати. Вона була порушена проти дев'яти осіб, організаторів. Далі потрібно встановлювати, хто брав участь у вчиненні злочину.

Чи потрібне міжнародне визнання Голодомору геноцидом?

Ні. Це глупота – апелювати в таких питаннях до світу. У нас мільйони людей були заморені, мільйони не народились, а нам важливо, як про це подумують сусіди. Та хай думають як хочуть. Українці повинні для себе зробити висновки, тоді й буде міжнародне визнання. Визначати пріоритетним міжнародне було помилкою Президента Ющенка і його команди. По великому рахунку важливо, що про Голодомор думають громадяни України, а не Росії, Франції чи Ізраїлю. Треба спочатку в Україні цього добитися, а потім проситися на міжнародну арену. Усвідомлення цього жаху має згуртувати націю. Ми повинні вивчити ці жорсткі уроки історії, задумуватися над тим, хто нами керує, яка ціна свободи і що робити, щоб таке більше не повторилося.

Перше – ми повинні пам'ятати. Друге – формувати в собі окремо і в суспільстві загалом ментальні запобіжники до подібних злочинів. Тоді люди інакше ставитимуться до сьогодення і робитимуть все можливе, щоб не допустити будь-яких масових злочинів на своїй землі. Голодомор відбувся, бо Україна не була вільною і нею керував маріонетковий уряд, який тільки формально був український. Тому мусимо усвідомити, що якщо ми хочемо жити, маємо більше цінувати свободу.

ПРО АВТОРА:

Володимир Василенко – Надвичайний і Повноважний Посол України, доктор міжнародного права, професор Київського національного університету ім. Т. Шевченка.

Олександр КРАМАРЕНКО

НЕЗАСВОЄНА НАУКА ГОЛОДОМОРУ

Наше постгеноцидне, за Джеймсом Мейсом, суспільство практично не звертає уваги на найбільшу трагедію в історії не тільки України, але й усього людства – Голодомор.

Тільки кілька днів на рік тема штучного голоду 1932-1933 років стає провідною в українських засобах масової інформації.

А потім знову стає забутою, за великим рахунком, на рік – до наступної дати пам'яті жертв Голодомору, встановленої Леонідом Кучмою на кінець листопада, тоді як пік смертей від голоду в Україні припадав на перше півріччя 1933-го.

Можна цілком зрозуміти Л. Кучму – людину „совєтської“ формації. Весна, як відомо, рясніє радісними радянськими святами: 8 березня, День космонавтики, день народження Леніна, 1 травня, День перемоги, професійні свята тощо. То навіщо затьмарювати їх такою похмурою подією, як роковини Голодомору?

ГЕНОЦИД, ЩО СПРЯМОВАНИЙ У МАЙБУТНЄ

Усе це ніщо інше, як непрямий доказ того, що, на відміну від інших відомих світовій історії геноцидів, Голодомор його ідеологами був спрямований у наше сьогодення.

Він знівечив українську націю настільки, що найбільш фундаментальні дослідження цієї трагедії належать, як відомо, зовсім не українцям, як от Робертові Конквестові, Джеймсові Мейсові, Куртуа.

Натомість чи можливо уявити собі, що провідними дослідниками Голокосту були б НЕ євреї, а різанини християн 1915 року в Туреччині – НЕ вірмени.

Хіба це не свідчення повної втрати абсолютною більшістю українців своєї національної самоідентифікації та інтересу саме до історії свого етносу?

Без цього, безумовно, стають проблематичними процеси об'єднання суспільства навколо своєї національної ідеї та побудови конкурентоздатної держави. Що й відбувається сьогодні.

Національна свідомість більшості українців півдня та сходу країни не те що на нульовому рівні; вона, швидше, зі знаком мінус.

У Луганську та області, наприклад, на кожному кроці можна зустріти людей, які розкажуть вам про те, що в Голодомор у них померло багато родичів. І ці ж люди затято доводитимуть, що голод 1932-1933 років у жодному випадку не можна вважати геноцидом українців, оскільки Голодомор нібито був у всіх союзних республіках. А у самій Україні від нього гинули представники інших національностей.

Якби щось подібне публічно сказав євреї в Ізраїлі про Голокост в розрізі багатонаціональних жертв Другої світової війни, то, швидше за все, він був би позбавлений всіх громадянських прав, якщо не депортований.

Уже тільки в цій відмінності чітко простежується руйнівна для нації ментальна спадщина Голодомору.

Власне, для того, щоб на наукових фактах довести, що серед інших народів СРСР був у 1933 році голод, а зовсім не Голодомор, потрібна стаття, набагато об'ємніша за цю.

А ось довести, що греки, німці та росіяни України були лише дотичними жертвами Голодомору, подібно до випадкових свідків у банальному кримінальному вбивстві, легко і просто.

Уявіть собі, що на місці злочину – замовного вбивства, скажімо, знаного політика чи бізнесмена – опинився випадковий свідок, який також загинув від куль найманця. Як кваліфікуватимуть злочин фахівці?

Так і в Голодомор – в Україні гинули представники інших національностей тільки тому, що вони мали нещастя жити поряд з українцями, проти яких цілеспрямовано і здійснювався акт більшовицького геноциду.

Доречно зауважити, що в сільській місцевості, де, власне, й відбувався Голодомор, тоді проживало до 95 відс. етнічних українців, так що говорити про багатонаціональні жертви в 1932-1933 роках можуть лише нещирі люди.

Непорівнюваними є й наслідки Голодомору для українців та представників інших націй, що опинилися тоді в зоні цього злочину проти людства.

Українці, як нація, постраждали на багато поколінь уперед. Інші ж залишилися в повній ментальній цілісності за межами країни. Але це ані трохи не применшує біль втрати від загибелі національних діаспор в голодуючій Україні.

Що ж, знищувати тільки українську половину села, не зачіпаючи при цьому грецьку або російську, для більшовиків, погодьтеся, означало б прискорення на декілька десятиліть Нюрнберзького процесу над комунізмом.

ГОЛОДНА СМЕРТЬ ЯК ЗНАРЯДДЯ ПЕРЕВИХОВАННЯ

Голодна смерть, на відміну від всіх інших смертей, спочатку спотворює людину морально й ментально. Саме тому така смерть і вважається найжахливішою. Тільки вона може перебороти в людині її важливіші життєдайні інстинкти.

За канібалізм в СРСР українців розстрілювали. І лише в дуже рідкісних випадках висилали на каторгу. За даними всесвітньо відомого історика Р. Конквеста, в 30-ті роки минулого сторіччя тільки на Біломорканалі працювали 4,000 людодів з України і Кубані.

Але це була дуже маленька частка зі всіх голодоморних канібалів, які були розстріляні або взагалі не покарані.

Перевиховання українців саме Голодомором комуністи вибрали зовсім не випадково. Тільки таким чином вони могли змінити їх ментальність земельних одноосібників на ментальність колгоспну. І це більшовикам, треба визнати, вдалося. Причому на декілька поколінь уперед.

Те, що відбулося з національною самосвідомістю, добре видно на прикладі Кубані, де за переписом населення 1926 року проживало 75 відс. українців.

Під час голоду, не плутати з Голодомором, кінця 1932 року кубанці цілими станицями повставали проти насильницької русифікації, і тими ж цілими станицями висилалися комуністами за це до Сибіру.

Після Голодомору 1933 року вони вже не тільки не протестували проти русифікації, але вже навіть самі добровільно під час чергового перепису записувалися росіянами й переробляли при цьому відповідним чином свої старовинні козацькі прізвища: Гарбузи ставали Гарбузовими, Зозулі – Зозуліними, Шамраї – Шамраєвими і так далі.

Тож не дивно, що, за даними останнього перепису населення в Росії, на Кубані сьогодні проживає всього лише 6 відс. (!) українців.

ГОЛОДОМОР ПОЗБАВИВ УКРАЇНУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ

Але це все очевидні наслідки Голодомору. Є ще значно глибші і згубніші.

Комуністи до останньої людини знищили українську інтелігенцію в загальній кількості 37 тис. осіб. Важливіше джерело поповнення національної еліти було знищене більшовиками просто фізично.

Що ж до селянства, то з ним після Голодомору відбулися такі метаморфози, що воно з джерела національної еліти перетворилося на джерело сучасної псевдоеліти.

В постгеноцидному українському селі почали переважати „нові“ моральні цінності.

От як характеризує трансформації української ментальності всесвітньо відомий дослідник Голодомору і його наслідків Дж.

Мейс: „В умовах масового винищування українського народу такі споконвічні риси його етики, як привітність, доброзичливість, шанобливість, чуйність залишилися в минулому. Замість них почали панувати байдужість і жорстокість“.

Але це ще не все. Коли в 1933 році доведені до стану голодних тварин українські селяни виживали будь-якими засобами, вони чудово бачили, як по-панськи живуть їхні кати з числа представників місцевої влади – всі ці компартійні й радянські діячі, міліціонери і чекісти.

Після Голодомору вся повнота влади залишилась у цієї зграї правителів і наглядців.

Селяни розуміли, що єдиною гарантією неповторення жаху очікування власної голодної смерті є тільки перебування в цій зграї. От чому культ влади у вихованні дітей в українських селах став після Голодомору провідним.

Невипадково в радянській армії на побутовому рівні була поширена приказка: „Хохол за личку на погоні продасть рідну матір“. Але той, хто служив в цій армії, чудово пам'ятає, що ця приказка жодним чином не стосувалася призовників з українських міст і сіл західньої України, населення якої не знало Голодомору.

Вихідці з сіл так званої Великої України в масовому порядку приїжджали в міста і робили найуспішніші кар'єри, незважаючи на менш якісну, порівняно з міською, освіту.

Містяни не мали того батьківського виховання культом влади, тож падали з кар'єрних драбин, часто не без допомоги колег – вихідців з села.

Доказом об'єктивності цих спостережень може служити наступне. В Україні ось вже протягом п'яти десятиріч міське населення у 2-3 рази перевищує сільське. Але троє з чотирьох президентів – вихідці з села!

Шестеро з семи речників Верховної Ради – звідти ж!

Середньостатистичний народний депутат народився і виріс саме в селі!

Але оскільки наші постгеноцидні селяни втратили свій елітарний потенціал, то замість національної еліти маємо ту всім добре відому зграю, яку навіть і псевдоелітою можна назвати з великою пересторогою.

А що собою являє держава без національної еліти та ідеї, ми спостерігаємо упродовж двох десятиліть.

І повна безпорадність українських очільників перед світовою фінансово-економічною кризою – це ще один переконливий доказ далекосяжних наслідків Голодомору

ПРО АВТОРА:

Олександр Крамаренко – український публіцист, мешкає в Луганську.

Олексій КУЗЬМЕНКО

ВБИВСТВО ВИКРИВАЧА ГОЛОДОМОРУ ЗАЛИШАЄТЬСЯ ЗАГАДКОЮ

„Я пройшов села та 12 колгоспів. Всюди стояв крик. „Немає хліба. Ми помираємо...“. Я подорожував чорноземними краєм, тому що колись він був житницею Росії, а ще тому, що журналістам забороняли їхати сюди і на власні очі бачити, що відбувається...“, – це слова з прес-конференції британського журналіста Гарета Джонса у Берліні у березні 1933 року. Вона стала одним з перших гучних свідчень про голод в СРСР, який в українській історії стане відомим як Голодомор.

Через майже 80 років після берлінської прес-конференції Г. Джонса, його внучатий племінник, дослідник-біограф Найджел Ковлі у Вашингтоні представляв книги, присвячені життю Г. Джонса. Він вважає, що правда про голод в СРСР коштувала життя

його родичеві, який у 1935 році за таємничих обставин загинув у Монголії.

„До 2001 року ми не здогадувались про важливість „радянських“ статей Гарета. Ми знали, що він писав про голод в СРСР, але не знали, наскільки це було важливо. Ми навіть не розглядали можливість зв'язку щоденників про голод в СРСР з його смертю, бо вважали її пов'язаною з японцями. Втім, після публікації щоденників он-лайн мені написали представники української громади і запитали, чи це і є той самий легендарний Гарет Джонс, який викрив Голодомор? Це було цілковитою несподіванкою, і ми почали придивлятися до роботи Гарета в СРСР“, – розповів Ковлі, виступаючи перед аудиторією в Національному прес-клубі столиці Америки.

Представлені ним історичні розслідування „Більш ніж зерно правди: біографія Гарета Джонса“, „Гарет Джонс: Людина, яка знала забагато“, „Гарет Джонс: Інцидент у Маньчжурії“ – результат багаторічних досліджень роботи британського журналіста, який у першій половині 1930-их років знаходився в самому епіцентрі передвоєнної політичної кризовості.

Дослідження Ковлі відтворюють образ Гарета – перспективного міжнародника, який, закінчивши університет Вельсу та Кембрідж у 1930-му, став радником з міжнародних питань колишнього прем'єр-міністра Британії Ллойда-Джорджа.

Протягом наступних трьох років молодий міжнародник, який вільно володів російською, німецькою та французькою мовами, тричі побував у СРСР і отримав репутацію провідного експерта з питань Радянського Союзу. За кожною візитою слідували статті про хід сталінської п'ятирічки, які публікували провідні світові видання.

„Він знав дуже багато. Він мав доступ до документів британського уряду про Першу світову війну, зустрічався з очільниками Британського банку, був особисто знайомий з провідними експертами щодо Радянського Союзу. А під час візити до СРСР особисто зустрічався з комісаром з закордонних справ Литвиновим“, – розповідає Найджел Ковлі.

Слідом за першою подорожжю до Донецька, у 1931 році Джонс вирушив у подорож по СРСР разом з харчовим магнатом Джеком Гайнцом (кетчуп „Heinz“). Результатом поїздки стала книга „Росій-

ський досвід 1931 року. Щоденник“. Книга, яку для Гайнца написав Джонс, вперше використала слово „голод“ в описі колективізації в СРСР.

Вже незабаром Джонс редагує мемуари Ллойд-Джорджа. Його кар'єра стрімко мчала вперед. Вибори в Німеччині у січні 1933-го, на яких до влади приходить Гітлер, Джонс висвітлює з самої гущі подій. Про вагу, якої на той час вже набув 27-річний журналіст свідчить те, що він стає першим закордонним кореспондентом, якого удостоїли чести летіти до Франкфурту у літаку фюрера.

З Німеччини, у січні 1933-го, Джонс вирушає у подорож Росією та Україною. В Україні Гарет пересувається приватно, спілкується з селянами, робить нотатки про побачене на почуте. У 1990-их роках ці щоденники, які до того часу зберігалися на горищі садиби Джонсів, стали одним з важливих свідчень Голодомору.

А у 1933 році підсумком подорожі Україною стала пресконференція у Берліні, яка мала ефект вибуху в тогочасному інформаційному просторі. Високий авторитет і кредит довіри, який мав Джонс завдяки роботі на Ллойда Джонса, надав надзвичайною ваги його свідченням. Того ж дня їх передрукували провідні тогочасні видання та журналісти, лавреати Пулітцерівської премії Нікербокер та Едгар Моврер.

СРСР не забарилась з відповіддю. Кореспондент „Нью-Йорк Таймс“, Волтер Дюранті, відомий своїми компліментами на адресу радянського режиму, негайно звинуватив Джонса у наклепі. Авторитетний голос Дюранті, який був лавреатом престижної премії імені Пулітцера, став лише одним з багатьох у хорі звинувачень на адресу Гарета.

Логічним завершенням звинувачень журналіста з боку симпатиків СРСР став особистий лист комісара закордонних справ СРСР Максима Литвинова, в якому той поінформував журналіста про заборону в'їзду до СРСР.

Відвертість Гарета Джонса щодо СРСР не минула безслідно. Перспективний журналіст став вигнанцем у колі колег та британського істеблішменту, включно з колишнім роботодавцем Ллойдом-Джорджем.

Втім, у 1934 році його гірка слава привернула увагу американського медіамагната Рендольфа Герста, який запускав у США антирадянську кампанію і конче потребував авторитетних свідчень.

У грудні, виступаючи в американському Інституті світових справ, Джонс звинуватив СРСР у примусовому переселенні 5 мільйонів „куркулів“, яке назвав „однією з найбрутальніших подій в історії Європи“. А в 1935-му він, на замовлення Герста, пише ряд уїдливих статей про СРСР, в яких не лише повторює свої попередні свідчення про жахи голоду в СРСР, але і закидає комуністам організацію вбивства Кірова, яке звільнило Сталіну шлях до абсолютно влади в СРСР.

Найджел Ковлі вважає, що СРСР міг докласти зусиль для того, щоб звести нанівець свідчення Гарета.

У 1935-му у видавництві Герста – скандал. Він публікує статті про голод в Україні Томаса Вокера. Пізніше було доведено, що той фізично не міг бути свідком подій, про які писав.

Як зазначає Найджел Ковлі на сторінках присвяченого Джонсові сайту garethjones.org, Вокер виявився колишнім в'язнем, засудженим за афери. Його викриття дискредитувало всі опубліковані Герстом статті Гарета про життя в СРСР.

Після смерти Джонса один з його колись затятих опонентів журналіст Юджин Ліонс у „покаянній“ книзі „Наказна Утопія“ з розпачем згадував, як преса накинулася на журналіста, який казав правду про СРСР:

„Цькування Джонса було настільки ж неприємним, яке і будь-яка брудна робота, яку ми роками виконували, викривляючи факти на користь диктаторських режимів. І тим не менш ми цькували його, одноставно вдаючись до майже однакових формул та прийомчиків. Бідний Гарет напевне був надзвичайно здивований, коли ретельно зібрані ним факти було поховано під лавиною заперечень з наших вуст“.

Через майже 80 років після цих слів нащадок та біограф Гарета Джонса Найджел Ковлі без запинки каже, які ще вибачення були б доречними: „Я б хотів, щоб у Дюранті посмертно відібрали Пулітцера“.

Дивним чином дискредитація матеріалів Джонса, опублікованих у виданнях Херста, припала на час його подорожі до Азії, де його було за загадкових обставин вбито.

„Я завжди боявся, що він піде на великий ризик...“, – писав у серпні 1935-го його колишній роботодавець екс-голова Британського уряду Ллойд-Джордж.

Сухі факти свідчать, що в 1935 році в ході далекосхідньої подорожі Гарета та його супроводжуючих було викрадено на території Внутрішньої Монголії, куди він приїхав на запрошення німецького журналіста Герберта Мюллера. Останнього та всіх членів експедиції окрім Гарета було звільнено, самого ж Джонса бандити у серпні застрелили за нез'ясованих обставин напередодні його 30-го дня народження.

Натомість, на сторінках сайту garethjones.org Найджел Ковлі вказує, що аж до загибелі Гарет Джонс перебував під пильною увагою агентів СРСР. Так Герберт Мюллер, який успішно пережив викрадення – на думку британської розвідки – був агентом Комуністичного інтернаціоналу в Китаї.

СРСР „вів“ Джонса від самого початку його подорожі Сходом і аж до смерті, – заявляє Найджел Ковлі. Згідно з інформацією, оприлюдненою дослідником на сайті garethjones.org, журналіст Гюнтер Стайн, у помешканні якого у Токіо на початку своєї експедиції жив Джонс, міг бути радянським шпигуном, пов'язаним з відомим радянським розвідником Ріхардом Зорге.

Втім, радянський слід – не єдиний можливий у смерті Джонса.

„Коли моя мати почала шукати інформацію про Гарета Джонса в архівах, вона знайшла 500 сторінок документів про його вбивство. Жодна з них не стосувалась його роботи в СРСР. Всі вони говорили виключно про те, щоб затулити рота його колишньому роботодавцеві Ллойд-Джорджеві і не допустити погіршення стосунків з Японією через невваженні запитання поважного політика“, – каже Ковлі.

Пошук істини щодо життя та смерті Гарета Джонса – став справою життя його нащадків.

Маргарет Ковлі пішла з життя у 2011 році. 22 листопада 2008 року у Вестмінстері Посол України у Британії вручив їй посмертну нагороду призначену Гаретові – Орден Свободи. Розслідування продовжує її син, внучатий племінник Джонса, Найджел Ковлі.

„Я очікую результатів роботи Бі-Бі-Сі, яка готує програму про Гарета Джонса. Можливо, вони дізнаються щось нове, – каже Найджел Ковлі, – Думаю, що вся таємна інформація у Москві, але

чи можна буде вірити новим знахідкам, якщо вони будуть? Я не впевнений“, – каже він.

Британська мовна корпорація Бі-Бі-Сі готує відеосюжет з робочою назвою „Хто вбив Гарета Джонса?“. За словами Ковлі, він вийде в циклі Storyville. Точна дата покищо не відома.

Український режисер Сергій Буковський у 2009 році створив документальний фільм „Живі“. Одна з його сюжетних ліній – спогади з щоденників Гарета Джонса.

(„Голос Америки“)

Григорій ПУСТОВІТ

ПРАВДА ПРО ДИВІЗІЮ „ГАЛИЧИНА“

На сьогодні фабрикується багато спекуляцій навколо дивізії СС „Галичина“, співпраці українців з німецькими фашистами, того, що колябораціонізм – ледве не вроджена риса українців. Та вся біда в тому, що ми дуже погано знаємо як власну історію, так і історію інших народів. Знання ж це відкриває очі та значно звужує інформаційне поле для спекуляцій...

...Якщо ми, сучасні українці, не зрозуміємо українців, що жили і діяли в ті часи, то їх тоді взагалі ніхто у світі не зрозуміє, а нас ніхто не поважатиме. Нам потрібно позбавлятися від нав'язуваного ззовні комплексу вини та реально й об'єктивно, ні на кого не озираячись, давати оцінку своєму минулому. До того ж – перед ким ми повинні виправдовуватися? Перед німцями, французами, італійцями, австрійцями, норвежцями? Чи, може, перед росіянами?

Про росіян і народи колишнього СРСР ми поведемо мову пізніше, наразі ж поговоримо про колябораціонізм європейських та

інших народів. Сам термін пішов від французького слова „співпраця“, саме так французи називали співпрацю своїх громадян з фашистською окупаційною владою в роки Другої світової війни. Вони тісно співпрацювали з нацистами і на рівні уряду маршала Петена, що тоді розташовувався у Віші, і на інших рівнях. Французи створили 33-тю гренадерську дивізію СС „Шарлемань“ (33. Waffen-Grenadier-Division der SS „Charlemagne“), яка активно воювала плечем до плеча з нацистами. То, може, нам перед співвітчизниками „шарлеманців“ треба виправдовуватися? Чи, може, хтось бачив, що норвежці на кожному кроці вибачаються за співпрацю з фашистами колабораційної влади Квіслінга чи за дії дивізії СС „Норлянд“?

Вони не пишаються цією сторінкою своєї історії, але й не посипають на кожному кроці голову попелом. Вони їй дали оцінку саме перед собою, а не перед іншими, саме для себе, а не для інших. Їм з нею жити, а не, приміром, італійцям, румунам, болгарам, угорцям чи японцям, чий уряди були союзними для нацистів і чий війська воювали на фронтах Другої світової спільно з гітлерівцями. Це, до речі, саме італійці дали світові слова „фашизм“ та „фашисти“.

„Фашистами“ у давньому Римі називали легіонерів, які задля захисту від мечей ворога навколо рук намотували в'язанки коротких паличок-„фашей“, які виконували функції щита. Італійці „фашистами“ почали називати вояків Муссоліні, а радянська пропаганда так уже охрестила й німців, бо ж не націонал-соціалістами їх називати, як вони самі себе йменували. Слово „соціаліст“ було дуже вже дороге для радянських пропагандистів, щоб ділитися ним з якимись там гітлерівцями, та й люди могли побачити дуже багато спільного між двома соціалізмами. Через те німецькі націонал-соціалісти й стали фашистами. Співпраця з нацистами властива була фактично всім, навіть німецьким комуністам, чийм передвиборним гаслом було: „Краще з нацистами, ніж із соціал-демократами“...

Фактично однією з перших упала перед фашистами Чехословаччина, чий президент доктор Бенеш у 1934 році заявляв про наше Закарпаття: „Ця частина Чехословацької республіки належить і буде належати нам“. Щоправда, в майбутньому не так станеться, як йому гадалося, але це буде потім. Після окупації Чехословаччини у період першої Словацької республіки у 1938 році одна

з половинок Чехословаччини, а саме Словаччина, присягнула на вірність гітлерівській Німеччині.

Польща Німеччині не присягала, але коли випала нагода спільно з нацистами розтерзати Чехословаччину, то тут наші сусіди проявили себе у повній красі. Поляки накинулись на Чехію „з ненажерливістю гієни“, – як писав Черчілль. Польща кинулася грабувати Чехословаччину так жваво, що німці вимушені були вживати заходів, щоб уберегти від поляків свою частку чеської здобичі. Як писав Кейтель у „Роздумах перед смертю“, чехи ще не встигли підписати з німцями угоду про передання Судет, а „з настанням темноти ще ввечері 14 березня особистий полк СС Гітлера увійшов у Моравсько-Остравський виступ, щоб наперед убезпечити витковицькі металургійні заводи від захоплення поляками“. Так що й поляки мали свій „пакт Молотова-Ріббентропа“.

Вірними союзниками нацистів проявили себе й хорвати. Мілан Мартич, президент республіки Сербська Країна, писав: „Хорвати-ушасті знищили під час Другої світової війни 700,000 сербів у концентраційному таборі Ясенова“. І це лише одна з багатьох сторінок кривавої сербсько-хорватської історії. З хорватів і боснійців складалася 13-та гірська дивізія СС „Ханджар“ (13. Waffen-Gebirgs-Division der SS „Handchar“), і чисто з хорватів – 23-тя гірська ваффен-дивізія СС „Кама“ (23. Waffen-Gebirgs-Division der SS Kama). Свої дивізії СС мали й сусіди Хорватії – Албанія: 21-та гірська дивізія СС „Скандерберг“ (21. Waffen-Gebirgs-Division der SS „Skanderbeg“) та Боснія.

У 1940 році з голяндців і данців німці створили 5 SS Panzerdivision Wiking – 5-ту танкову дивізію СС „Вікінг“, у складі якої на території СРСР воював кат Аушвіцу Йозеф Менгеле, а у 1942 році зі скандинавів створили 11 SS Freiwilligen Panzerdivision Nordland – 11-ту танкову дивізію СС „Норлянд“, у склад якої входили: норвезький легіон СС (Norske Legion), фінський легіон СС (Finnische Legion) та добровольчий корпус СС „Данмарк“ (Frikorps Danmark, Данія).

Були створені також дві бельгійські дивізії: 27-ма добровольча гренадерська дивізія СС „Лангемарк“ (27. SS-Freiwilligen-Grenadier-Division Langemarck) та 28-ма добровольча гренадерська дивізія СС „Вальонія“ (28. SS-Freiwilligen-Grenadier-Division Wallonien), якою командував Леон Дегрель. Це про нього Гітлер казав: „Будь

у мене син, я хотів би, щоб він був подібний до Дегреля“. З голяндців складались 23-тя добровольча танково-гренадерська дивізія СС „Недерлянд“ (23.SS-Freiwilligen-Panzergrnadier-Division „Nederland“) та 34-та добровольча гренадерська бригада СС „Лянд-сторм Недерлянд“.

На боці німців діяли сім (!) угорських дивізій СС: 18-та добровольча танково-гренадерська дивізія СС „Горст Вессель“ (18. SS-Freiwilligen-Panzergrnadier-Division „Horst Wessel“), 22-га добровольча кавалерійська дивізія СС „Марія Терезія“ (22.SS-Freiwilligen-Kavallerie-Division „Maria Theresia“), 25-та ваффен-гренадерська дивізія СС „Гуньяді“ (25.Waffen-Grenadier-Division der SS Hunyadi), 26-та ваффен-гренадерська дивізія СС (26.Waffen-Grenadier-Division der SS) та 37-ма добровольча кавалерійська дивізія СС „Лютцф“ (37 SS – Freiwilligen – Kavallerie – Division „Lutzow“).

Італійці воювали у складі 24-ої гірської (карстової) ваффен-дивізії СС (24.Waffen-Gebirgs-(Karstjger)-Division der SS), 29-ої ваффен-гренадерської дивізії СС „Італія“ (29.Waffen-Grenadier-Division der SS) та 31-ої добровольчої гренадерської дивізії СС (31. SS-Freiwilligen-Grenadier-Division). Словаки воювали у „Швидкій дивізії“.

Радянські війська при взятті Берліна у 1945 році з подивом побачили велику кількість трупів тибетців у формі СС. Навіть так. Тільки у Ваффен СС було 20 чужоземних дивізій. Чужоземна частина військ СС уже на 22 червня 1941 року налічувала понад 400 тис. осіб.

Про співпрацю з фашистами яскраво говорить національний склад військовополонених (звертаю увагу, що не просто полонених, а військовополонених) захоплених Радянським Союзом у Другій світовій війні:

Національність військовополонених (загальна кількість осіб):

- німці – 2,389,560
- японці – 639,635
- угорці – 513, 767
- румуни – 187,370
- австрійці – 156,682
- чехи та словаки – 69,977

- поляки – 60,280
- італійці – 48,957
- французи – 23,136
- югослави – 21,822
- молдовани – 14,129
- китайці – 12, 928
- євреї – 10,173
- корейці – 7,785
- голландці – 4,729
- монголи – 3,608
- фіни – 2,377
- бельгійці – 2,010
- люксембуржці – 1,652
- данці – 457
- іспанці – 452
- цигани – 383
- норвежці – 101
- шведи – 72

Під час облоги Ленінграду виявилося, що у фінській армії, яка брала в цьому найбезпосереднішу участь, служило не менш ніж 300 не те що євреїв, а віруючих юдеїв. Усім їм була надана можливість відправляти свої релігійні обряди, для чого неподалік від лінії фронту в розбірному фінському будиночку обладнали похідну синагогу. Обрізані фінські хлопці воювали за майбутнє торжество Третього Райху та Великої Фінляндії до самого Архангельська не гірше, ніж вояки Вермахту. Двоє з них – майор Лео Скурник та унтер-офіцер Соломон Клас – були навіть представлені німецьким командуванням до найвищої німецької нагороди – Залізного Хреста 1 класу!

У німецькій армії, на думку дослідників, воювало не менш ніж 150 тисяч єврейських вояків і офіцерів, з них 15 генералів та понад 20 полковників. У січні 1941 року провідна Національна воєнна організація сіоністів „Іргун цваї леумі“ звернулась у німецьке Міністерство закордонних справ з листом, у якому говорилося: „Національна воєнна організація у Палестині висловлює готовність взяти активну участь у війні на боці Німеччини“. Копію цього документу виявили після війни в архівах німецького посольства в

Анкарі – у фондах воєнно-морського аташе, який очолював створену адміралом Канарісом Воєнну організацію „Близький Схід“. Про цей же документ згадує у своїх мемуарах „Моє життя – службове відрядження“ гітлерівський дипломат Отто фон Гентіг. Щоправда, воєнний союз не склався, але терористичну боротьбу проти ворогів нацистів – англійців – сіоністи все ж розгорнули (вибух у готелі „Цар Давид“ із британськими офіцерами у 1944 році).

Туреччину теж не оминула співпраця з Німеччиною. В обмін на участь Туреччини в агресії проти СРСР Франц фон Папен пообіцяв віддати туркам території на Кавказі та Кримський півострів. У результаті 18 червня 1941 року між Німеччиною і Туреччиною був укладений договір.

Та й США не були осторонь процесу співпраці з гітлерівською Німеччиною. Американський посол у Німеччині Доде у 1936 році повідомляв, що фінансова група Рокефелера „Стандарт Ойл“, „Діллон“ та інші „мають у Німеччині феноменальний бізнес“. Тільки у 1941 році американці інвестували у німецьку промисловість 475 млн. дол. Майже всю війну німецькі підводні човни, що топили американські кораблі, набирали на Канарах пальне, яке постачала туди американська „Стандарт Ойл“.

Союзна авіація не бомбила Кобург і Нюрнберг, де мала свої стратегічні підприємства корпорація „АЕГ“. Зате бомбили Дрезден, позбавлений воєнних об'єктів. Банк Рокефелера „Чейз нешнл“, а також банк Моргана всю війну зберігали відділення в окупованому Парижі й вели активну співпрацю з „Рейхсбанком“.

Стає очевидним, що Європа та США співпрацювали з нацистською Німеччиною, і співпрацювали з розмахом, хоч як би вони зараз не прагнули це приховати. Співпрацею з німцями вони захищали себе і свої національні інтереси. У всій Європі вояки „ваффен-СС“ та інших підрозділів, що воювали пліч-о-пліч з нацистами, визнані учасниками війни, отримують від своїх держав певну підтримку, бо на Заході чітко відокремлюють людину від політики. В Європі, як і у всьому світі, засуджують політику і політиків, але не людей – жертв цієї політики, а вояки „ваффен-СС“ якраз і є жертвами великої політики того часу. Так-от, у цивілізованому світі засуджують злочинців, а у нас – жертв.

Чи не найрозповсюдженішою співпраця з Німеччиною виявилася на теренах СРСР. Особливо яскраво це видно на прикладі

республік Прибалтики. Дивізії та підрозділи СС були зформовані в Естонії, Литві, Латвії. Саме на прикладі прибалтійських народів можна робити висновки, що під далеко не найкращою вивіскою „СС“ була розгорнута справжня війна за національне визволення та незалежність цих народів від сталінсько-радянського режиму...

У Прибалтиці своїх вояків СС поважають, тому що розуміють, що вони боролись не за Гітлера, а проти Сталіна та його режиму. Підтвердженням цього є, наприклад, встановлення пам'ятника естонцеві – ветеранові СС, про який ми дізналися завдяки протесту з боку Росії.

Естонці воювали у складі 20-ої гренадерської дивізії СС. Зараз щороку на території Естонії організовується зібрання ветеранів 20-ої естонської дивізії СС. Починаючи з 22 червня 1941 року, латишські загони самооборони також стріляли в спину радянським військам, а латиські частини, що існували в Робітничо-Селянській Червоній Армії (РСЧА), організовано переходили на бік німців. Показовим є той факт, що в різних німецьких формуваннях служило близько 150 тис. латишів, у той час як усе населення Латвії становило трохи більше 2 млн.

Латиші воювали у 15-й гренадерській дивізії СС. З латишів було зформовано дві ескадрильї нічних бомбардувальників. В ескадрильї були школа летунів та курси навчання наземного персоналу. Служили латиші й зенітниками, і в піхоті, і в поліційних батальйонах. 15-та латиська дивізія СС закінчила війну на Заході, і майже у повному складі її вояки залишилися жити там, а не в СРСР. 19-та латиська дивізія СС війну закінчила в Латвії, і воювала аж до 8 травня 1945 року. Лише дізнавшись про укладання миру, вояки склали зброю.

Важко поранені латиські вояки дивізій СС, які внаслідок поранення втратили понад 30 відс. працездатності, згідно з німецьким законодавством, отримують від Німеччини щомісячну фінансову допомогу. Урядовий комітет Латвії встановив інвалідам I групи – учасникам латиського національного опору (в лавах СС) податкові пільги.

16 березня 1944 року 15-та та 19-та латиські дивізії СС, об'єднанні під єдиним латишським командуванням, вступили у бій з радянськими військами. Тепер щороку 16 березня – у Латвії

святкують День легіонера. В цей день сотні святково вбраних ветеранів машинують вулицями Риги.

Створення національних підрозділів в рамках СС широко розгорнулось і серед тюркських та кавказьких народів, які формували національні легіони – основи армій майбутніх східних держав. Під ці завдання в Польщі відкривалися навчальні центри, звозилися туди полонені. Тут вони присягали Гітлеру, отримували національні прапори та вирушали на фронт.

Генштаб вермахту затвердив „Положення про місцеві допоміжні формування на Сході“. Вермахт доручає царському генералові фон Панвіцові зайнятися створенням каральних з'єднань з козаків та калмиків, яких багато потрапили в полон під Ізюмом та на Дону. Значна частина цих людей потрапила у „Ваффен-СС“. Так набралось іще 25 тис. осіб.

Сподіваючись і на подальше їх прибуття, генштаб створює у Полтавській області другий такий центр. Орієнтований на мусульманські країни, він за пів року вишколив більше 30 тис. найманців. Лише 16-та моторизована дивізія, яка наступала на Астрахань, поповнилась 450-им, 782-м та 811-им туркестанськими батальйонами СС, які вже заслужили характеристику „гідних звання німецьких вояків“. Саме з них почали створювати дивізію СС „Новий Туркестан“.

З числа калмиків створили 10 ескадронів, які об'єднали в групу СС „Краніх“ („Журавель“). На початку 1943 року 24 калмицькі ескадрони СС відступили на південь України, де на Азовському морі зішлись з козаками Павлова та спільно охороняли узбережжя. Пізніше при 4-й танковій армії був зформований Калмицький кавалерійський корпус (ККК) СС. Він складався з чотирьох дивізіонів, мав 1000 резервних коней. Незважаючи на великі втрати, в останні тижні війни німці відновили ККК до 5,000 вояків і влили його у Югославії в кавалерію РОА Власова. У травні 1945 року англійці передали в Австрії Радянському Союзу 30,063 калмиків. Такий масовий перехід калмиків до нацистів говорить перш за все про їх ставлення до радянської влади та сталінізму.

Майбутній командувач Повітряними силами „Русской освободительной армії (РОА)“ Віктор Мальцев у липні-серпні 1943 року сформував Східний батальйон СС „Хімі“ з кримських татар в Євпаторії. Відомо також, що у Франції воювали туркестанський легіон

СС та вірменський легіон СС. Крім того, були зформовані Грузинський Георгіївський легіон СС, мусульманський полк СС, татарські батальйони СС, 112-та туркестанська танкова дивізія СС.

Німці також створили Волзько-татарський легіон „Ідель-Урал“ – підрозділ вермахту, який складався з представників поволзьких народів СРСР (татари, башкири, марійці, мордва, чуваші, удмурти). Волзько-татарські легіонери (всього біля 40 тис. осіб) входили у склад семи посиленних польових батальйонів, 15-ти господарських, саперних, залізничних та дорожньо-будівельних сотень та 1-ої бойової групи Східньо-тюркського з'єднання СС. Ідеологічним підґрунтям діяльності легіону було створення Ідель-Уральської Республіки. Табори легіонерів-мусульман неодноразово відвідував Ієрусалимський муфтії Хадж Амін ель-Хуссейні, який виступав з закликами до священної війни проти „невірних“ у союзі з Німеччиною.

З білорусів німці зформували 30-ту гренадерську дивізію СС „Білорусь“ (30.Waffen-Grenadier-Division der SS) та Білоруський десантний батальйон „Дальвітц“ – військове формування, створене за допомогою абвера у м. Дальвітц, Східня Прусія.

Генерал Ернест Кестрінг сказав Гімлерові, що в німецьких Збройних Силах може налічуватися близько одного мільйона колишніх громадян СРСР.

Виникає запитання: чи може бути стільки зрадників в межах однієї держави?. І це ще не враховуючи власне Росію.

...Свого часу, дивлячись спеціально створені фільми, читаючи спеціально написані книжки, слухаючи спогади спеціально підібраних людей, ми щиро вірили у майже стовідсотковий патріотизм радянських людей під час війни, точніше – у стовідсоткову відданість комуністичному режимові. Це вже потім почали закрادатися сумніви щодо ста відсотків. Це вже потім наступив момент відокремлення патріотизму від відданости Сталінові та комуністичному режимові. Це вже потім прийшло розуміння того, що це дуже навіть не ідентичні речі...

Несприйняття сталінізму простими радянськими людьми виявилось набагато більшим, ніж можна було припустити. Особливо це проявилось у перші дні війни. Саме тому цієї теми ніби й не існувало для радянських істориків. Теми не існувало, але ж історія була.

Російський історик Ігор Буніч виявився одним з перших, хто звернув увагу на масове здання в полон у перші дні війни бійців Червоної Армії: „У перші дні війни 1,5 млн. осіб перейшли до німців зі зброєю в руках. Деякі – цілими з'єднаннями, під звуки дивізійних оркестрів. 2 млн. осіб здались у полон, кинувши зброю. 500 тис. осіб були захоплені в полон при різних обставинах. 1 млн. осіб відверто дезертирували (з них 657,354 особи було виловлено, 10,200 – розстріляно, решта зникла без сліду). 800 тис. осіб було вбито та поранено. Приблизно 1 млн. осіб розсіялися по лісах. 980 тис. осіб, що залишились, у паніці відступали назад. Таке положення було на вересень 1941 року. І саме у цьому полягає найбільша таємниця 1941 року. Безвісти пропали 20 генералів та 182,432 офіцери. 106 генералів, включаючи декількох командуючих арміями, опинились у полоні...

У розпорядженні німців опинилася мільйонна російська національна армія, яка була готова воювати з сталінським режимом. Вважалося дуже ймовірним, що якщо цю армію визнати, то в неї ввійдуться і рештки Червоної Армії, що була розсіяна на місцевості й відступала. Але в кінці липня Гітлер прислав командуючим „Роз'яснення“, що „ми ні від кого і ні від чого Росію не визволяємо. Ми її – завойовуємо... Ми не маємо потреби ні в якій російській національній армії“. Всіх, хто перейшов на бік вермахту, наказали роззброїти. Та це було складно, тож більша частина радянських військ пішла у ліси...“.

„Росія ще не знала такого масового зрадництва – солдатів, офіцерів, генералів. У російсько-японську війну та першу світову не було нічого подібного“, – писав радянський історик Микола Коренюк. У Радянському Союзі не знали, скільки ж насправді загинуло радянських людей, не можуть точно назвати й того, скільки ж було військовополонених. За російськими даними, радянських військовополонених було 5,8 млн. осіб, із них 3,3 млн. було знищено.

Є й інші дані. Ще до А. Власова на бік німців перейшли генерали В. Ф. Малишкін, Д. Є. Закутний, Ф. І. Трухін, І. А. Благовещенський, бригадний комісар Г. Н. Жиленков. У спеціальному таборі „Промінент“ під Вінницею німці тримали полонених генералів П. Г. Понеделіна, М. І. Потапова, М. Ф. Лукіна, Н. К. Кирилова та інших, там же тримали сина Сталіна Якова Джугашвілі. З 994 дово-

єнних радянських генералів 106 здалися та потрапили в полон, з них лише чотири застрелилися...

Можливість контакту та співпраці з нацистами, особливо в перші місяці та роки війни, шукало багато радянських керівників, причому найвищого рангу. Прямих доказів цьому факту є мало, тут усе засекречено, але опосередковані докази все ж є.

Не зрозуміла й досі історія щодо співпраці Берії з нацистами. Лаврентія Берію звинуватили на суді в тому, що влітку 1941 року він таємно від Сталіна й радянського уряду пробував встановити зв'язок із Гітлером через посла Болгарії в СРСР Стаменова, намагаючись розпочати мирні переговори і пропонуючи віддати гітлерівській Німеччині Україну, Білорусію, Прибалтику та Карельський перешийок. (Ну чим, до речі, не позиція Леніна під час підписання з тими ж німцями Брест-Литовського миру?) Причому Стаменов цей факт підтвердив.

Не відставали від керівників держави та Червоної армії й прості росіяни. Дуже багато їх воювало на боці німців. Так, у лютому 1942 року спеціальна комісія з Німеччини займалась підрахунком росіян, які служили в німців у різних підрозділах вермахту. І нарахувала таких 1 мільйон 100 тис. осіб. (У червні-липні 1941 року їх було 1,5 млн.). Крім того, їх багато було в різноманітних підрозділах СС. У Франції, Голандії, Данії та Бельгії воювали російські добровольчі батальйони СС. Окрім того, у Франції воював і 621 російський артилерійський полк СС. У липні 1943 року лише на Східньому фронті воювало на боці німців 78 російських батальйонів СС.

На відміну від Гітлера, який заявляв, що йому „не потрібна армія, яку доведеться тримати на прив'язі. Росіяни ніколи не будуть тримати зброї“, німецьке керівництво розуміло необхідність використання росіян у цій війні, тож уже у серпні-вересні 1941 року був зформований Російський загін 9-тї армії вермахту, а у грудні 1941 року – січні 1942-го була створена „Російська національна народна армія“ (РННА), яку очолили генерал К. Іванов та майор Д. Бочаров.

У липні 1941 року була створена 1-ша Російська національна армія (1-а РНА) (до 12 лютого 1945 року – дивізія „Руссланд“ („Росія“), з 12 лютого по 4 квітня 1945 року – „Зелена армія особливого призначення“) – воєнне формування, яке діяло у складі вермахту під керівництвом генерала Смиловського. У березні 1942 року

була створена „Русская освободительная національна армія“ – „РОНА“, пізніше перетворена у 29-ту гренадерську дивізію СС, яку очолив емігрант Б. Камінський.

Трохи пізніше була утворена 1-а російська національна бригада СС „Дружина“, яку очолив полковник Н. Родіонов. У березні того ж 1942 року був створений Добровольчий полк СС „Варяг“. У грудні 1942 року в районі Любліну був зформований 2-ий Російський національний загін СС під командуванням колишнього майора НКВД Е. Блажевича.

Російська еміграція теж активно співпрацювала з фашистами. 29 січня 1943 року склав присягу на вірність Гітлерові Російський Корпус, який був зформований з російських емігрантів, командир – генерал-майор Б. А. Штейфон.

Не підтримали радянську владу й пішли на співпрацю з гітлерівцями навіть російські старовіри. Республіка Зуєва – „республіка старовірів“, яка виникла біля села Саскорки, на територіях, населених старообрядцями під Полоцьком, під час війни 1941-1945 років повністю підтримувала нацистів. Вона була названа за іменем старости села старовіра Зуєва. При відступі німецької армії Зуєв з частиною своїх людей пішов на Захід. Інші старовіри залишились і розпочали партизанську боротьбу проти Червоної Армії. Партизанські групи тримались у лісах під Полоцьком аж до 1947 року.

Активно співпрацювали з німцями й російські казаки.

Наприкінці 1942 року вермахт утворив Головне управління казачих військ на чолі з учасником громадянської війни, білим генералом, донським отаманом Красновим. У своєму зверненні до казаків від 27 січня 1943 року Краснов закликав: „Ідіть у німецькі війська, йдіть та пам'ятайте, що в Новій квропі Адольфа Гітлера буде місце лише тим, хто у важкий та рішучий час останньої битви нелицемірно був з ним та з німецьким народом“. Він же був автором гасла: „Козаки! Німецька перемога – наша перемога!“.

У 1941 році однією з перших у Білорусії на сторону німців перейшла казача частина Червоної Армії, на яку поклали виконання поліційних функцій. Генштаб німців створив ще п'ять таких загонів, на їх базі – дивізіон у складі 1,799 осіб, потім – корпус з 5,826 осіб.

...А хто такий був генерал Власов? Це був один з найкращих радянських генералів, учень і соратник маршала Жукова. У партій-

ній характеристиці на Власова було написано: „Будучи командиром полку, багато працював над ліквідацією шкідництва. Часом, через нервові зриви, проскакувала грубість...“.

Нарком оборони Тимошенко нагородив Власова золотим годинником. Пізніше сам Сталін наказав нагородити Власова орденом Леніна, а 99-ту дивізію – перехідним Червоним прапором Червоної Армії. Газета „Червона зірка“ з 23 по 25 вересня 1940 року низкою статей прославляла 99-ту дивізію, відзначаючи, що генерал Власов „в умовах надзвичайної вимогливості відрізнявся від усіх інших своєю понадвимогливістю“. Словом, був справжній комуніст.

Перші непорозуміння з'явилися під час його незрозумілого та загадкового здання в полон. Існує декілька версій щодо цього. Перша, – що це не Власов зрадив, а Власова зрадили. Його, заступника командувача Волховським фронтом генерал-лейтенанта Власова, кинули рятувати 2-гу ударну армію. Армія вмирала з голоду, про що Власов доповідав 21 червня 1942 року у штаб фронту: „Спостерігається групова смертність від голоду“. Може, саме спостерігаючи смерть від голоду вояків, кинутих командуванням Червоної Армії на погибель, в його прокомуністичній душі з'явилися перші сумніви щодо вірності обраного життєвого шляху?

Можливо. Але існує й інша версія, яка говорить, що сумніви у генерала виникли набагато раніше, й не у нього одного. Всі дивні деталі здання в полон генерала Власова у липні 1942 року стануть зрозуміліші, якщо припустити, що він був делегований у Німеччину, щоб переконати Гітлера у необхідності створення російської національної армії. Як відомо, Гітлер ігнорував можливість створення півторамільйонної Російської Визвольної Армії (РОА) ще влітку 1941 року. Всі нитки від Власова тягнуться саме до Жукова...

Як би не було, але, опинившись у полоні, Власов повів себе як патріот Росії. Тільки Росії не більшовицької, а іншої, втраченої у 1917 році. З перших днів полону Власов заговорив про майбутню Росію, Росію без більшовиків та більшовизму: „Я погоджуюся воювати проти Сталіна, але тільки якщо мені дозволять створити Російську армію, а не армію найманців. Вона повинна підпорядковуватись російському національному уряду“.

Хільгером, радник німецького посольства в СРСР, 7 серпня 1942 року писав: „На думку Власова, опір російського народу мож-

на зламати, лише довівши, що Німеччина згідна забезпечити існування Росії та України у формі, наприклад, протекторату“.

3 серпня 1942 року Власов видає звернення від імені „нової Росії – без більшовиків та капіталістів“, яка за допомогою своєї визвольної армії знищить сталінську тиранію та укладе „почесний мир“ з Німеччиною. 3 березня 1943 року в газеті РОА „Зоря“, що виходила двічі на тиждень, накладом понад 100 тис. примірників, Власов написав листа „Чому я вступив на шлях боротьби з більшовизмом“.

Він переконував, що це війна з більшовизмом і за Росію, а не проти Росії. Підтвердженням цьому є й присяга російських добровольців-власівців: „Перед лицем своїх товаришів я урочисто клянусь, що буду чесно, до останньої краплі крові за наказом генерала Власова боротися за щастя свого народу, проти більшовизму. Ця боротьба буде вестись у союзі всіх свободолюбних народів з Німеччиною при верховному головнокомандуванні Адольфа Гітлера“.

До речі, вояки Дивізії „Галичина“ на вірність Гітлеру не присягали, але про це – далі...

Отже, у полоні Власов зразу ж узявся за створення РОА, яка створювалася при СС, як і всі подібні національні формування...

24 лютого 1943 року у лекції в Смоленському театрі Власов сказав: „Закінчиться війна, ми звільнимо себе від більшовизму і приймемо німців як дорогих гостей у Ленінграді, якому повернемо його справжню назву“. Так що більшість мрій Власова здійснені: Росія є сьогодні незалежною від влади більшовиків-комуністів, державним прапором Росії є власівський біло-синьо-червоний прапор, державним гербом Росії – двоголовий орел, а Ленінградові повернули його справжнє ім'я Санкт-Петербург, як і обіцяв у Смоленську Власов. За що власне й боролися власівці...

16 вересня 1944 року Власов зустрівся з рейхсфюрером СС Гімmlером. Ця зустріч була визначальною для створення Комітету Визволення Народів Росії – КОНР. Власов розумів, що для перемоги над більшовизмом одних росіян буде замало, тож вирішив започаткувати міжнаціональний Комітет Визволення.

14 листопада 1944 року у Празі відбувся з'їзд Комітету визволення народів Росії (КОНР). Проінформувавши присутніх про рішення німецького уряду організувати Комітет визволення народів Росії (КОНР) від більшовизму (1944 рік), у який повинні були увійти представники всіх народів СРСР, Власов повідомив про свою

невдачу в переговорах із українцями (Бандера на пропозицію увійти у склад КОНР заявив, що він із москалями працювати не буде)...

Для утворення української секції Власов запропонував професора Богатирчука та Василяцького, рекомендованих німцями. Він сказав, що коли буде виграна війна, українці стануть „правителями на своїй землі, де повинна запанувати вільна праця“. За перший же тиждень після створення КОНР надійшло 60 тис. заяв добровольців. До речі, у керівних документах вермахту КОНР отримав назву „Зондеркоманда „В“ Гауптапт СС“.

В кінці грудня під Мюнзінгеном була зформована перша дивізія СС „Росія“ (22,000 осіб), яка входила у склад РОА під командуванням генерал-майора С. К. Буняченко (600 російська піхотна дивізія), а в кінці січня 1945 року під Хойбергом – друга дивізія СС „Росія“ (13, 000 осіб) під командуванням генерал-майора Г. А. Зверева (650 російська піхотна дивізія). До С. Буняченка потрапили залишки бригади СС Б.Камінського, яка діяла у складі 29-ті, а згодом 30-ті російських дивізій СС, а також шість зформованих у 1942 році російських батальйонів СС, а до Г.З. Зверева – вісім російських батальйонів СС та частково 30-а російська дивізія СС.

4 лютого 1945 року до РОА додали „повітряні сили“ генерал-майора В. І. Мальцева. Та це вже не допомогло ні гітлерівцям, ні власівцям...

Західні українці до війни якщо й не готувалися, то на війну чекали. З ким плянувалась війна і проти кого, було не головним. Головним було те, що підсвідомо розумілося: війна буде за майбутню незалежну Українську державу...

Союзників у війні за Україну ми не мали, та й на кого було розраховувати: на поляків, які спали і бачили Велику Польщу від моря і до моря, від Балтики і аж до Чорного моря? У Великій Польщі, як і у просто Польщі, нам місця не було. Шеф генерального штабу польського війська сказав якось генералові і міністрові еміграційного уряду УНР Володимирові Сальському: „Вибирайтеся з Польщі, ви – сміттярі!“...

„Сміттярі“ Польщі справді були не потрібні, хіба що які гарматне м'ясо. Поляки дозволили українцям за згодою Пілсудського створити при міністрі військових справ Української Народної Республіки таємний штаб на чолі з Павлом Шандруком. Штаб вів

розвідувальну і пропагандистську діяльність. У разі війни він мав сформувати при польському війську українську армію. Звичайно ж, не для боротьби за вільну Україну. Символом нашої тодішньої українсько-польської „дружби“ став концтабір для українців у Березі-Картузкій...

Подібні „дружні“ стосунки склалися і з чехами та угорцями на Закарпатті, з румунами на Буковині. А після 17 вересня 1939 року західні українці відчували на собі і всю міць радянських „дружніх“ обіймів. З 1939 року на Західній Україні енкаведисти репресували щонайменше 40 тис. українців і близько мільйона депортували в Сибір. Лише в червні-липні 1941 року радянські каральні органи розстріляли 22 тис. політичних ув'язнених.

Українці змушені були пристосовуватися до обставин і діяти, виходячи з власних можливостей. А тут якраз з'являються німці, які фактично єдині підтримували українців у визвольних змаганнях 1918-1920-их років. І почали говорити про нові можливості для українців. Єжи Кульчицький розповідав, що німці посадили в літак Павла Шандрука і „возили“ над Україною. Казали: „Скоро вона буде самостійною“. Скажіть, у кого б не з'явилася надія, хто в такій ситуації не спитав би себе: „А може, й справді є шанс?“

І ось уже в квітні 1941 року фракція ОУН Бандери організувала за допомогою німецького Абверу (Abwehr) свою розвідувальну групу – військове формування з 650 осіб під кодовою назвою „Нахтігаль“ (Nachtigall) („Соловей“). Майже одночасно ОУН(Б) організувала другу військову групу, якій була дана кодова назва „Ролянд“ (Roland). Обидві групи діяли під орудою німецької військової розвідки Бранденбурзького полку. Це були звичайні розвідувальні підрозділи, що складались з людей, які добре знали місцевість бойових дій. Щоправда, потім, протестуючи проти арештів керівництва бандерівської фракції ОУН, викликаних проголошенням 30 червня 1941 року у Львові Української держави, „Нахтігаль“ та „Ролянд“ відмовилися просуватися далі. Вояків обох батальйонів, які не встигли утекти і відмовилися продовжувати службу в німецькій армії, заарештували.

Багато розмов точилося навколо цих двох батальйонів. Та крапку цим розмовам ще в радянські часи поставив відомий радянський письменник Юліян Семенов у статті „Обличчям до обличчя“: „Командир батальйону „Нахтігаль“ німець Оберлендер

після війни був міністром у кабінеті Аденавера. Якби цей батальйон скоїв хоч якийсь воєнний злочин, то його командир у післявоєнній Німеччині міністром не став би“. Та й історія їх була недовгою, як і співпраця з німцями на початку війни. Після 30 червня 1941 року співпраця пішла на спад і, як пригадує той же Шандрук, німці сказали йому: „Нам уже не потрібно ані українських генералів, ані українських політиків“.

Ситуація змінилася навесні 1943 року. Вже 4 березня 1943 року губернатор Галичини Отто Вехтер звернувся до Гімлера з листом, де виклав пропозицію обговорити питання утворення добровільного підрозділу СС „Галичина“. 28 березня 1943 року Вехтер отримав від Гімлера листа, що той у цілому підтримує ідею створення підрозділу СС „Галичина“. 12 квітня 1943 року дивізія була названа німцями Добровольча дивізія СС „Галичина“. Щодо інших варіантів назви Гімлер видав 14 липня 1943 року інструкцію, де щодо Галицької дивізії підкреслив, що ніхто і ніколи не повинен вживати термін „українська дивізія“ чи навіть узагалі вживати означення „український народ“.

28 квітня 1943 року у Львові прозвучала офіційна заява про початок призову в дивізію „Галичина“. Німецький уряд звернувся до мешканців Галичини з закликом „боротися з більшовизмом в ім'я своєї держави, сім'ї та нової Європи“. Німецька газета „*Krakauer Zeitung*“ надрукувала пишномовний репортаж, де теж закликала молодь України боротися з більшовиками з метою збереження цінностей європейської цивілізації. Доктор Вехтер, губернатор Галичини, звернувся до молоді з маніфестом: „Галицько-українська молоде! Ти покликана до боротьби зі своїм смертельним ворогом, більшовиком, до боротьби за віру і Батьківщину, за свої родини і рідні ниви, за справедливий, новий лад у новій Європі. Упродовж сотень літ стояли твої предки на сторожі Європи перед навалою Сходу. У цю важливу переломну хвилину вияви знову мужність і готовність до боротьби“.

Український центральний комітет – єдина українська культурна та адміністративна організація, визнана німцями, створив Військову Управу на чолі з професором Володимиром Кубійовичем, на яку було покладено організацію формування дивізії. Представники військової управи змогли переконати багатьох українців, що дивізія „Галичина“ справді стане тією силою, яка зможе розв'язати

питання державного будівництва України. Велику роль у цьому зіграла галицька інтелігенція, що була пов'язана з Українським центральним комітетом, серед якої вирізнялися вчителі, у тому числі вищих шкіл.

Дуже багато записувалось у дивізію заради того, щоб уникнути служби в будівельних батальйонах та примусових робіт у Німеччині. Ті, хто втік з примусових робіт у Німеччині, підлягали амністії, якщо вони до 1 червня 1943 року добровільно вступали до дивізії. З України ж до Німеччини, як робочу силу, було відіслано 2.2 млн. осіб, а всього німці депортували з радянських територій – 2.8 млн., тобто українці становили 78 відс. усіх депортованих з СРСР.

Єдина категорія, яка справді могла піти до дивізії без примусу – це чоловіки, які працювали в Німеччині або перебували у будівельних батальйонах („Baudienst“), колишні підофіцери польської армії, що стали військовополоненими та були заслані до Німеччини як робітники. Вимоги ж до рекрутів дивізії були простими: зріст не менше 1,65 метра, рік народження – 1908-1925-тй.

Дивізії не дозволили носити національні ознаки, лише регіональні – емблемою став галицький лев, а не тризуб. Була складена присяга вояків дивізії „Галичина“: „Я присягаю Господу Богу на Святому Євангелії та Хресті, що, не дбаючи про своє здоров'я, завжди і всюди буду боротися зі зброєю в руках під українським національним прапором за мій народ та мою Батьківщину – Україну. Усвідомлюючи велику відповідальність, я як вояк Української Національної Армії присягаю, що буду без зайвих запитань виконувати накази моїх командирів, буду тримати ці накази в таємниці. Так допоможи мені, Господи Всемогутній та Матір Божа“.

Офіцерами призначили німців, і тому до дивізії призывали 50 перекладачів. Командиром дивізії від 20 жовтня 1943 року був призначений оберфюрер Фріц Фрайтаг. З нагоди Різдвяних свят жіночий відділ Військової управи до 27 грудня 1943 року зібрав для солдат дивізії 15,692 пакунки. Кожен з них важив 2 кілограми, і в ньому були: цукор, мед, вироби з тіста, яблука, цигарки, горіхи, крем для взуття, зубна паста, шнурки для черевиків, олівець, різдвяна листівка з привітаннями, зошит і десять поштових листівок.

Військова Управа для дивізії видавала спеціальний тижневик „До перемоги“ під контролем німецького цензора Отто Легмана. Через журнал вояки знайомились з воєнною інформацією, істо-

ричними статтями, літературою та мистецтвом. Журнал закрили 7 січня 1945 року за наказом німецького воєнного цензора після публікації статті проти армії генерала Власова. Загалом німці випустили для дивізійників багато друкованої продукції – плякатів зокрема.

Німці також дозволили, щоб духовне життя вояків перебувало під опікою українських священників, що, до речі, було дозволене лише у Латвійських дивізіях СС та у Боснійській дивізії СС. Для задоволення духовних потреб вояків дивізії Митрополит Андрей Шептицький, глава Української Греко-Католицької Церкви, призначив свого надійного помічника – преподобного Василя Лабу служити у Військовій Управі головним священником. Преподобний Лаба служив в австрійській армії під час Першої світової війни, а в грудні 1919 року став головним священником Української Галицької Армії.

У листі Гімmlерові від 28 червня 1943 року шеф управління безпеки – поліції безпеки та СД обергруппенфюрер Ернст Кальтенбрунер висловив стурбованість з приводу того, що греко-католицькі священники служитимуть у дивізії як знаряддя Митрополита А. Шептицького. Він висловив припущення, що в експерименті зі священниками приховані якісь пастки. Митрополитові Андрееві німці не довіряли, але змушені були терпіти його. „Графа Шептицького ми могли б повісити, Митрополита Шептицького мусимо терпіти“, – такою була реакція Гітлера на лист Шептицького „Не убий!“ з приводу масових розстрілів євреїв у Галичині.

У пронімецькій пресі Галичини розгорнулася пропагандистсько-агітаційна праця з населенням, де йшлося про те, що більшовизм – найбільший ворог України, і кожен, хто бореться проти більшовизму, є другом України. Основна ж маса таких статей була спрямована проти ОУН(Б), яка зайняла жорстко негативну позицію проти співробітництва з німцями в цілому та та прпроти ідеї створення дивізії СС „Галичина“ зокрема.

Офіційна позиція ОУН(Б) була викладена в „Бюлетені“ Крайового Проводу Організації Українських Націоналістів Самостійників Державників, в ч. 11 за 1943 рік: „...В українській державі без українського уряду не може бути й української армії. Те, що плянують німці, – це подальший визиск, цим разом фізичної сили народу, це дальше його нищення і ставлення наше до цього у тому ви-

падку може бути тільки негативне... За що мають боротися тисячі українських добровольців? За ненависну „нову“ німецьку Європу? За кривавий терор, застосовуваний на всіх українських землях? За колоніальний визиск і голодну смерть мільйонів? За сотні тисяч винищених полонених і в'язнів? За тисячі розстріляних борців?... Українська кров може проливатися тільки за Українську Державу і тільки в рядах Української Армії, а не в колоніальних відділах... Ми не сміємо в'язати реалізації нашої ідеї з банкрутуючим германським імперіялізмом, бо в цей спосіб відштовхуємо від неї широкі маси українського Сходу, посилюємо більшовиків, ослаблюємо себе... Український народ змагається не за пом'якшення чужого ярма, а за скинення його взагалі. Сьогодні немає жодних сумнівів, що твориться не українська національна, а німецька колоніальна частина“.

ОУН на початку 1943 року оголосила всіх, хто буде продовжувати співпрацю з німецьким окупаційним режимом, ворогами українського народу. Крім різних форм контритації, траплялися також і випадки насилля над тими, хто погодився йти служити в дивізію. І ці випадки приписують ОУН(Б), яка виступала не лише проти співпраці українців із німцями, але й проти співпраці з німцями представників інших народів.

Так, УПА восени 1943 року поширювала серед бійців національних батальйонів СС листівки, надруковані, до речі, російською мовою. Ось окремі витяги: „Сини Туркменії! Німцям була потрібна тільки ваша кров для їх імперіалістичних завоювань. Німці, як і більшовики, несуть народам рабство і фізичне знищення. Залишайте німецьких завойовників. Зі зброєю в руках переходьте до українських повстанчих відділів, які хоробро борються з німецькими та московськими імперіялістами„.

Подібні листівки були звернені до грузинів, азербайджанців, узбеків. Окремою листівкою було звернення до черкесів, чеченців, адигейців, інгушів, лезгинів, кабардинців: „Створюймо міцний фронт проти експлуататорів людства...“, (Листопад 1943 року.). У грудні 1943 року було вдано звернення „До узбецьких аскерів“.

З 20 по 21 листопада 1943 року на території України відбулася 1-ша Конференція поневолених народів Сходу Європи та Азії. В цій Конференції брали участь, окрім української, ще 12 делегацій: азербайджанська, білоруська, башкирська, вірменська, грузин-

ська, кабардинська, казахська, осетинська, татарська, черкеська, чувашська, узбецька. („Самостійність“, 1946, ст. 57).

Коли стало очевидним, що дивізія все ж буде утворена, ОУН (Б) неофіційно прислала своїх представників до лав дивізії, аби забезпечити там свій вплив. І як результат, на 10 листопада 1943 року 487 осіб дезертирувало зі зброєю та повною амуніцією. Вони поповнили ряди УПА.

Гауптштурмфюрер К. Шульце, котрий очолив новоутворену призовну комісію, що перетворила Військову управу на допоміжний орган, у звіті про перший етап призову від 30 жовтня 1943 року вказав, що в результаті призову до вишкільних таборів послано 11,578 рекрутів. Окрім того, з надлишків призваних до дивізії зформували також п'ять „поліційних полків“ та один батальйон: 4-ий полк – 1264 особи, 5-ий полк – 1372, 6-ий – 1293, 7-ий – 1671, 8-ий – 1573 і в Галицькому резервному батальйоні „Гайденайм“ (Heidenheim) – 425 осіб.

Спроба використання цих полків була не дуже вдалою. Так, 5-ий полк, зформований у липні 1943 року на навчальному пункті Адлерсгорст (Adlershorst) біля Гданська, у лютому 1944 року послали в район Люблін, Грубешува та Холму воювати проти польських партизанів. Під час перебування полку під Холмом один з його підрозділів дезертирував до складу Української Повстанської Армії. 22 квітня 1944 року Гімлер видав наказ повернути 4-ий і 5-ий полки до вишкільного табору.

Головною базою, де формувалася дивізія і куди повертали-ся навчені, був Гайделягер (Heidelager), а пізніше – Нойгаммер (Neuhammer). У зв'язку з великими проблемами у комплектації дивізії вже 7 березня 1944 року німці дали наказ розпочати наказ про мобілізацію. Людей стали просто хапати та відправляти до дивізії. Багато чоловіків і жінок примусово відсиляли до організації Тодта (Todt) (названа за іменем Фріца Тодта, засновника батальйонів примусової праці) для роботи в Німеччині та для риття окопів перед наступаючим фронтом. Хлопців і дівчат 15-18 років забирали для служби у протиповітряній обороні.

Та проблеми з комплектацією не дуже турбували Гімлера, а що безперечно його турбувало, то це той факт, що такі низького ґатунку істоти, як слов'яни, будуть якимось чином причетні до еліти нацистської військової установи – СС. В інструкції від 28 травня

1944 року Гімлера прорвало. Посилаючись на одну з кримінальних справ, де фігурував українець як есесівець, Гімлер зазначив, що це не відповідає дійсності. Він роз'яснив, що українець служить не в дивізії СС, а в дивізії, яка діє в рамках військ СС. Пізніше Гімлер видав спеціальний наказ шефові поліції безпеки, де наголошувалося, що українці – не есесівці, а тільки служать в СС. Тому він вказував, щоб термін СС не вживали стосовно чужоземних рекрутів СС.

У 1944 році було прийняте рішення послати дивізію на фронт. 27 червня 1944 року, перед від'їздом, Гімлер повідомив командування дивізії, що вона буде називатись „14-а Військова гренадерська дивізія військ СС (Галицька №1)“ (14 Grenadierdivision der Waffen SS).

Червона Армія готувала на фронті між Ковелем і Тернополем велику операцію, відому під назвою „Львівсько-Сандомирська операція“. Радянські війська, а це Перший Український фронт, за даними маршала Конєва, налічували 13,079 мінометів і артилерійських установок, або 150-250 гармат на кожен тисячу метрів фронту, 2,200 танків і самохідних гармат, 1,200,000 осіб та 3,000 бойових літаків. Радянському угрупованню військ протистояла німецька група армій „Північна Україна“ під командуванням генерал-полковника Йозефа Герпе. Ця група складалась із 4-ої та 1-ої бронетанкових армій та Першої Угорської армії.

Фронт 4-ої армії був розділений на три сектори, кожен з яких складався з чотирьох дивізій безпосередньо на фронті і однієї – в резерві. Район Броди-Зборів захищав 13-ий корпус, який складався з трьох дивізій: 340-ої, 454-ої, 361-ої та корпусного підрозділу „Ц“. Саме до цієї групи 14-ту дивізію СС „Галичина“ призначили в резерв. Картина була б неповною без згадки про головний недолік німецької армії на цій ділянці фронту: а це – два вирішальні види зброї – танки та авіація. Відзначаючи сильне виснаження німецької армії, слід зазначити, що 4-та бронетанкова армія в цілому нараховувала близько 50 танків, які мали лімітовану кількість палива. Ще гіршою була ситуація з авіацією – її у битві під Бродами практично не було.

13 липня 1944 року Червона Армія розпочала наступ. З 13,822 вояків дивізії „Галичина“ вижило 3,000 осіб, які пробивалися довгими дорогами у район зустрічі – Старий Самбір, а вже звідти

– через Карпати в Ужгород. Збір у Старому Самборі являв собою жалюгідне видовище. Дивізія складалась з 500 знесилених битвою вояків.

У Нойгамері дивізію поповнили близько 1000 німецьких офіцерів та підофіцерів, і розпочалось її відновлення. Стосунки між німецькими офіцерами та українськими солдатами дружніми не були. За словами Дмитра Феркуняка, німці поводили себе з українцями як з військовополоненими. Німецькі автори, серед них і Вольфганг Лянґе, вважали, що українці воювали погано. Дивізія мала бути в повній бойовій готовності до 31 грудня 1944 року. Відновлення дивізії проходило без ентузіазму та ініціативи. Вона поповнилася новобранцями, які втекли з окупованих радянськими військами українських територій або з німецьких робочих таборів. Дивізію поповнили, крім того, молоді українці віком 14-18 років, рекрутовані німцями в протиповітряні сили, де вони займалися прокладанням телефонних військових ліній, доріг, риттям окопів і т.д.

У вересні-жовтні 1944 року дивізію передислокували в Словаччину, де на неї покладалась оборона Жилінської області та самого міста Жилін. Перебуваючи в Словаччині, українці відчули себе „недалеко“ від дому. Вони розуміли словацьку мову – чинник, який сприяв розвиткові нормальних стосунків з словаками. Той факт, що українці боролися проти партизанів-комуністів, не заважав їхній дружбі з місцевим населенням, яке, за деяким винятком, було антикомуністично налаштованим. Лише 100 осіб дезертирували у Словаччині. В основному, щоб приєднатися до Української Повстанської Армії, яка діяла в Карпатах.

25 січня 1945 року дивізія отримала наказ про негайне підготування до передислокації у Штаермарк (Steiermark), Австрія. Здійснивши перехід зимовими шляхами та гірськими теренами, дивізія в кінці лютого 1945 року розгорнулася по обидва боки колишнього Австро-Югославського кордону, головним чином на території Словенії. Дивізія опинилася на території, що контролювалася партизанами маршала Йосифа Броз Тіто. Між дивізійниками та партизанами розпочалися сутички, які, правда, не носили інтенсивного характеру, а скоріше були ситуативними.

Треба зазначити, що одне українське військове формування не захотіло приєднатися до дивізії, коли та перебувала в Югославії.

Йдеться про Волинський Леґіон Самооборони, власне батальйон, що прибув на територію Австрії, яка межувала зі Словенією. Леґіон розгорнувся одночасно з дивізією. Цікаво, що жодного разу вони спільно не виступали проти партизанів, хоча дислокувалися на одній території. Обидва формування діяли окремо, навіть не знаючи, що в Берліні вже прийняли політичне рішення з важливими наслідками для обох. Йдеться про рішення, що Німеччина погоджується визнати Український Національний Комітет єдиним представником українців та об'єднати всі українські частини в Українську Національну Армію. Саме з цією метою до Леґіону звернулися представники дивізії. Леґіонери цього напівпартизанського, напівполітичного формування, підпорядкованого політичній поліції окупованих східних територій, відмовилися приєднатися до дивізії через те, що боялися втратити самостійність.

Щоб уникнути того, що здавалося неминучим, група офіцерів і рядових Леґіону, приблизно дві третини, таємно залишила казарми і перейшла на територію партизанів-четників, які діяли в долині річки Мур. Звідти волиняни збиралися повернутися в Україну, щоб приєднатися до Українського руху опору. Проте їм не вдалося далеко відійти. Зраджені, цілком можливо, самими четниками, з якими у них були дружні стосунки, леґіонери були оточені дивізійниками і здалися, одержавши обіцянку, що їх не переслідуватимуть за дезертирство. Після цього без найменшого ентузіазму Леґіон приєднався до дивізії.

Український Леґіон Самооборони був організований як партизанський загін біля села Антоновець у Кременецькому районі 18 березня 1943 року. Його командиром був Микола Медвецький – „Хрін“. Мета цього формування, що належало ОУН-мельниківцям, полягала в захисті українського населення від німців, а також від польських і радянських партизанів. У результаті конфронтації між цим загоном та партизанами ОУН(Б) у серпні 1943 року батальйон роззброїли, і тоді його командування вирішило досягнути угоди з німцями. Саме тоді батальйон визнали як Український Леґіон Самооборони.

Леґіон можна охарактеризувати як формування, що спеціалізувалося на діях проти партизанів. Воно було підлеглим політичній поліції окупованих східних територій. Тому німці тримали в батальйоні своїх людей, які спрямовували та контролювали його

діяльність. Спочатку це був штурмбанфюрер Асмус з луцького СД, а потім штурмбанфюрер Бігельмайер. На початку 1944 року німці змінили призначення легіону, перетворивши його на німецьке формування. Він став називатися „31 Schutzmannschafts Btl. d. SD“.

У квітні 1945 року дивізія вступила у протистояння з частинами Третього Українського фронту. Але вже з 8 травня розпочався відступ частин дивізії. Спершу ще був якийсь порядок, а потім кожен прагнув якомога далі сховатися, аби здатися в полон західним союзникам. Дивізія почала відходити двома шляхами. Один вів від Гнасу, де був штаб, до Сант-Стефана, а потім до Грацу. Одночасно частини, які рухалися на північ, ішли від Фельдбаха до Гляйсдорфу, а потім до Грацу. Від Грацу одна колона пішла до Рудштадту й опинилася в американській окупаційній зоні, а друга пішла до Шпиталю і потрапила в британський полон. В американській зоні в таборах у Людвіксберзі, Мирнау, Бад-Айблінзі та Авербасі опинилося приблизно 700 вояків. Їх відпустили майже відразу після того, як вони здались у полон. Майже всі вони емігрували до США, Канади, деякі до Аргентини.

У британській зоні опинилося приблизно 11-12 тис. осіб, які зосередились у Шпиталі, Клягенфурті та Фельдкірхені. Звідти їх евакуювали в Італію у табір Беллярія-Ріміні. В таборі вони утворили асоціацію вчителів, гільдію художників, табірний театр, асоціацію українських інженерів і техніків і таке інше. Хоча британці вважали, що ті люди, які до вересня 1939 не були громадянами СРСР, не повинні були передаватися представникам СРСР, та все ж 26 червня 1945 року табір відвідала радянська репатріаційна місія, яка переконала 1,052 вояка добровільно повернутися додому. В цей час Ватикан надіслав прохання до міністра закордонних справ Великобританії та держдепартаменту США не відсилати до СРСР українців, які опинилися на Заході. Ватикан отримав відповідь, що лише ті, хто були радянськими громадянами до 1939 року, підлягають репатріації.

Менш успішною була польська місія, яка закликала українців приєднатися до II Польського корпусу під командуванням генерала Владислава Андерса. Пропозицію поляків прийняли 176 колишніх вояків дивізії СС „Галичина“. Решта вояків перебували у таборі до весни 1947 року, коли Великобританія вирішила забрати їх до Англії. Правда, дехто з них залишився в Італії. Так, син одного з

дивізійників – П'єтро Верховод – у 80-ті роки грав за збірну Італії з футболу, і радянські телекоментатори казали, що він є сином російського емігранта.

Більшість з дивізійників, хто потрапив в Англію, там і залишилися. Пізніше деякі побажали емігрувати до Канади та США. Не зважаючи на протести єврейських організацій, які плутали дивізійників із справжніми формуваннями СС, з вересня 1950-го їм дозволили емігрувати в Канаду. Підставою стала заява британського уряду від 4 вересня 1950 року, де говорилося, що ніхто з дивізійників не був „задіяний у злочинах проти людства“ і „жодних звинувачень у воєнних злочинах не було висунуто ані радянським, ані іншим урядом проти когось із членів цієї групи“.

17 серпня 1980 року, після того, як були ретельно вивчені звинувачення, висунуті в газеті „Toronto star“ Солом Літманом, під заголовком „Документів про військовий злочин немає“, в цій же газеті її редактор написав: „...Відтоді, як ця українська дивізія була включена до складу німецьких збройних сил 1943 року, немає документальних даних про її причетність до жорстокостей або інших воєнних злочинів. Її членів в індивідуальному порядку перевірили Організація Об'єднаних Націй, британська та канадська влада перед допуском їх до Канади. „Star“ висловлює жаль з приводу завданих турбот ветеранам дивізії, які тепер є жителями Канади“...

* * *

Влітку 1991 року біля села Ясенів Бродського району Львівської області був підірваний пам'ятник на місці загибелі дивізійників. В Україні, як і в Росії, є пам'ятники німецьким воякам, фашистам, по суті, вбивцям, які прийшли на чужу землю зі своїм бажанням нищити, грабувати та панувати. В цьому випадку ми, як і росіяни, позиціонуємо себе християнами...

На місці загибелі вояків дивізії „Галичина“, хай навіть з дописом „СС“, пам'ятник знищили – тут не до християнства. Німцям ми пробачили фактично всі злочини. Українцям, своїм братам, ми не можемо пробачити не злочину – помилки, вибору меншого зла. Їм потрібно не те, щоб їх виправдовували, а щоб їх зрозуміли, бо у всьому цьому світі вони, крім нас, більше нікому не потрібні.

Українці! Спробуймо зрозуміти українців. Будьмо християнами і по відношенню до братів своїх. Тим більше, що Великий Українець Олесь Гончар подав нам приклад. У „Щоденниках“ Олеся Гончара є запис від 15 серпня 1993 року про те, що Рада ветеранів виступила в пресі з вимогою до Президента заборонити відзначення в Україні 50-річчя дивізії „Галичина“: „Який сором! Відмовляти таким же сивим ветеранам у праві пом’янути своїх полеглих товаришів... Хай були ті галицькі юнаки дезорієнтовані, піддалися ілюзіям, але ж вони приймали присягу на вірність Україні, за неї й полягли під Бродами...“...

ПРО АВТОРА:

Григорій Пустовіт – голова Луцької міської організації Спілки офіцерів України.

Ланселот ЛОВТОН

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ

Британський журналіст Ланселот Ловтон – один із засновників та активних членів створеного в 1935 році у Великій Британії Англо-українського комітету – автор доповідей „Українське питання” та „Україна: найбільша проблема Європи”. Матеріали цих його доповідей були опубліковані в британських виданнях і відбивають погляди автора на історію українського народу з найдавніших часів, його боротьбу за незалежність, а також роздуми щодо ролі й місця України в європейській сім’ї народів. Нижче пропонуємо уривок з першої доповіді Л. Ловтона.

Головною проблемою для сьогоднішньої Європи є проблема українська. Глибокий інтерес до цієї країни зумовлений її впливом на європейський мир і дипломатію; в той самий час з нею тісно пов'язані життєво важливі британські інтереси. Більшість людей не розуміє, як глибоко саме тут закорінена причина європейських чвар усієї першої чверти століття. Не дивно, що про цю країну досі так мало було чути: гноблення української нації постійно супроводжувалося забороною слова „Україна” та приховуванням навіть самого існування українців.

Це „стирання з лиця землі” проводилося так успішно, що для більшої частини світу Україна залишилася тільки в поезії та переказах; завжди й незмінно вважалося, що якщо вона десь колись і була, то вже давно похована на кладовищі мертвих і забутих націй.

Щоб отак у добу високорозвиненого зв'язку та видатних інтелектуальних досягнень можна було створити ілюзію, ніби потужна, жива нація ніколи не існувала, а якщо й існувала, то щезла кілька сот років тому, – це може здатися неймовірним, хоча вже в наші новітні часи ми маємо багатющий досвід репресивної сили авторитарних режимів. Отже, українська проблема – це приклад одного з найбільших політичних шахрайств у нашій історії; і стоїть він землі, яка, хоч і зовсім не так віддалена, та майже так само невідома нам, як свого часу були невідомі екзотичні країни Азії або Африки.

Етнічна Україна в 3–4 рази перевищує площею Велику Британію й займає суцільну територію від Карпат до Кавказу. Більш ніж дві третини цієї території належать Радянській Росії, одна шоста – Польщі, решта – Румунії та Чехословаччині. Таким чином, Україну розчленовано й поділено між чотирма державами; перед війною вона належала лише двом – Росії та Австро-Угорщині. Кількість українців в Україні становить 38 мільйонів, з них 31 мільйон у Радянській Україні та 5 мільйонів у Польській Україні. Крім того, багато українців мешкає за межами батьківщини; загальна кількість їх у світі складає понад 45 мільйонів. Отже, йдеться про народ, який чисельністю дорівнює англійцям і, як бачимо, живе на території, що набагато перевищує Велику Британію. І якби Україна об'єдналась і стала вільною, відмежованою від Росії, то це була б

найбільша й найбільш населена держава у Східній Європі. Не буде перебільшенням сказати, що за таких обставин Україна переважала б своїми ресурсами будь-яку іншу країну Східньої Європи; звичайно, в цьому порівнянні я беру лише Європейську частину Росії, тобто без Сибіру.

Українська проблема – це не проблема щойно народженої дрібної меншини з її дитячими хворобами. Її корені сягають античних часів. Тому я мушу коротко зупинитися на історії, перш ніж перейти до сучасного становища, оскільки розуміння історичного тла тут буде суттєвим для оцінки теперішньої ситуації.

Як виникла українська нація? Коли заходить мова про доевропейський світ, ми завжди маємо на увазі перш за все Грецію та Рим. Ми забуваємо, що те, що тепер називається Україною, тоді також було однією з найважливіших і найжаданіших територій. Тут, у скіфів, за вісім століть до Христа, греки заснували потужні торгові колонії по берегах ріки, яку ми знаємо тепер як Дніпро; одне з міст у її гирлі називалося „квітучим”. Геродот писав, що, зважаючи на силу-силенну різноманітної риби та надзвичайну родючість прилеглих земель, Дніпро є найпродуктивнішою після Нілу рікою в усьому світі. Це звідси, з берегів Дніпра, в пізніші часи просувалися на захід різні народи східного походження, які прославились в історії, а декотрі виявились чи не наймогутнішими ворогами Римської імперії. Історики не мають єдиної думки про те, яким чином із цих переселень і перемішувань постала слов'янська раса. Та ніхто, я гадаю, не заперечує, що на території Росії слов'янська раса вперше визначилася в Україні.

Як же відбулося розділення східних слов'ян на дві гілки – українську та російську (великоросійську)? Починаючи з IX ст., сюди вторгаються завойовники з Заходу – так само, як раніше вони приходили зі Сходу. Це були варяги, що складалися з шведів, датчан, фризів, англів та норманів; вони прагнули дістатися Півдня. Київ вони застали вже поважним містом, багатим данником могутньої й культурно розвиненої Хозарської імперії, населення якої сповідувало юдейську віру; столиця Хозарії була розташована в гирлі далекої Волги. Варяги прийшли торгувати з слов'янами та фінами – і залишилися правити ними. Так виникло Київське князівство, що пізніше почало називатись Україною.

Це був непересічний народ, сильний й шанований іншими народами, з якими він підтримував постійні взаємини. Тогочасні німці вважали, що культурним рівнем українці не поступаються Візантії, з якою мають тісні стосунки; а чужоземці, які побували в цій країні ще до навернення її в християнство, бачили тут переклади Нового Заповіту.

Українці справедливо посилаються на Київську „Русь” як на колыску своєї нації. Фактично ця територія почала звично називатись Україною з XII ст; це слово означає аванпост, віддалений край, границю. Україна була останньою, пограничною державою, аванпостом Європи на кордоні з Азією. Кілька століть вона відчайдушно захищалась від лютих атак азійських орд, та врешті-решт підпала таки під татарське панування.

Тут ми підходимо до надзвичайно важливої обставини. Її виняткова важливість зумовлена тим, що більшість росіян ставляться до України вкрай ненауково й нешляхетно; вони не бажають навіть припустити, що існує такий народ – українці. Внаслідок розорень, спричинених війною та вторгненням, з XII ст. починається вплив населення з родючих українських степів; цей вплив відбувався двома потоками: один – у північно-східному напрямку, інший – у західному, до Галичини та Волині. Нові західні землі новоприбульці називали „Малою Руссю” – так уперше з’являється ця назва.

Цей розкол мало що змінив у самій Київській Русі (або Україні, як вона почала називатися в подальші століття), але призвів до створення напівазійської Московії. Від того часу, незважаючи на всі спроби змосковщення українців, ці два народи жили кожний своїм окремим життям. Так починався їхній історичний розвиток.

На півночі та сході тоді не було нічого, крім лісів і боліт, де тулилися здичавілі монголо-фінські племена; саме з ними у вільних шлюбах змішувалися мігранти згаданого вище першого потоку. Від того змішування й утворилася власне російська, або великоросійська, людність – типова євразійська раса, як за зовнішніми, так і за ментальними ознаками.

Навіть Василь Ключевський, російський історик-класик, пише їй особливий національний характер і вказує, що обличчям великорос жодним чином не відтворює ні одної з загальних характерних рис слов’янського типу. Таким чином, історик чітко

відрізняє „великоросійську” людність від „південноросійської”, тобто української.

В пізніші часи нащадки тих втікачів, що скупчилися на заході, почали повертатися на Україну. Найголовніше, що тут треба взяти до уваги: від самого початку своєї автентичної історії українці завжди зберігали немонгольську, західноєвропейську якість своєї раси, а разом з нею й глибоке усвідомлення національної належності.

Платонов – російський, а не український історик – сказав, що оскільки Південна Русь знаходилась далі від татарської столиці на Волзі, ніж Північно-Східна Русь, то й татарського гноблення зазнала менше. Та разом з тим не можна забувати, що саме завдяки цьому українському бар'єрові Європа мала можливість будувати свою середньовічну цивілізацію, вільну від монгольської загрози.

Татари ще були в Україні, а двоє могутніх сусідів, Польща й Литва, вже простягнули до неї свої руки. Щойно лиш монгольське панування скінчилося, як вони загарбали Україну, а після Унії 1569 року ще більше зміцнили й розширили свою владу. В цей час усі гірла річок, що впадали в Чорне море, належали Кримському ханові, що перебував під протекцією турків. А на півночі напівазійська Московія, що проголошувала себе третім і останнім Римом, розросталася, міцніла й теж добиралася до українських земель. Таким чином, тоді, так само як і тепер, жадана багатьма Україна була з усіх боків оточена й завойована. В ході всіх тих битв виникло козацтво. Це були войовничі, фантастично сміливі люди, що вели бездоганний спосіб життя і вміли до всього пристосуватись; вороги називали їх розбійниками, а друзі – лицарями. Всією своєю колоритною й рішучою поведінкою вони утверджували любов до свободи та незламний дух українського народу.

Польський король Стефан Баторій сказав про них: „Вони проти союзу Польщі з Україною”, а потім додав задумливо: „Колись із цих лотрів постане незалежна держава”. На укріплених островах нижче дніпровських порогів вони заснували демократичну військову республіку – один з перших прикладів національного самовизначення. Влада належала Великій Раді, рішення якої ухвалювала виборна старшина на чолі з гетьманом. Вони вели відчайдушну боротьбу проти намагань поляків закути їх у кріпацьке ярмо. Нарешті в середині XVII ст. вони знайшли собі великого провід-

ника, Богдана Хмельницького, який отримав цілу низку видатних перемог над поляками й змусив їх забратися з України.

У цей період відбулося повне утвердження української нації. По всій Європі летіли чутки про успіхи української зброї. Хмельницького порівнювали з Кромвелем, який, як і інші державні правителі, надіслав до України посла. На відміну від примітивної, відсталой Московії, Україна була високорозвиненою інтелектуальною країною. Видатний арабський учений Павло Алепський, що тоді якраз побував у цих краях, писав: „Хоч я й чужинець, та почував себе в Україні ніби вдома. А в Московії мені було тяжко на душі, бо скрізь, де б я не пішов, нікому немає ні найменшої волі. ... Тому, хто хоче вкоротити своє життя на п'ятнадцять років, слід їхати в Московську землю. В Україні я знайшов радість життя, свободу й цивілізацію. Українці грамотні. Вони люблять учитися, студіюють право. Вони знають риторику, логіку й філософію. Практично все населення вміє читати й писати. Їхні дружини й дочки знають літургію й релігійні співи. А діти, навіть сироти, вчаться читанню й письму”.

Мир тривав недовго. З 1651 року знову розгоряється війна між поляками й козаками. Опинившись у скруті, козаки шукають союзу з Московією. Був укладений договір, за яким Україна визнавалась незалежною, але з одним застереженням: вона не мала права зносин ні з польським королем, ні з турецьким султаном без відома Москви. Та невдовзі цар послав в Україну велике військо й після запеклої боротьби анексував її. Оскільки козацькі бунти не припинялися, цар, у свою чергу, вирішив звернутися по допомогу до Польщі, внаслідок чого Україну було поділено між цими двома державами. Опір козаків тривав і далі, особливо при гетьманові Мазепі, аж поки не був остаточно зломлений Петром Великим у битві 1709 року під Полтавою, де козаки виступали спільно з шведами. Деспотична Росія, вважаючи себе спадкоємницею Візантії, не могла терпіти існування вільних козаків та Української держави, що створювали перешкоду на шляху до узбережжя Чорного моря.

Ще не раз піднімалися козаки на боротьбу, і 1764 року Катерина Велика скасувала нарешті гетьманство й позбавила козаків останніх їхніх привілеїв. Під час кількох поділів Польщі, що відбувалися між 1772 та 1795 роками, Україна також була розділена:

Галичина дісталась Австрії, а більша частина України відійшла до Росії.

Тепер ми бачимо, що українська нація – це реальність, яка має за собою принаймні тисячу літ автентичної історії. Жоден народ не боровся так тяжко, як українці, щоб утвердити свою незалежність; українська земля наскрізь просякнута кров'ю. Через її багатства, чудовий клімат і унікальне розташування на великому перехресті світових шляхів, Україна постійно виявлялась жертвою загарбників і гнобителів, її постійно членували й ділили. Укладаючи союз то з одним народом, то з іншим, сподіваючись у такий спосіб урятуватись від загибелі, Україна незмінно була зраджена...

Михайло НІЧОГА

ЗІТКНЕННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙ ПОСЕРЕД УКРАЇНИ

У минулому році майже одночасно суди в Донецьку позбавили Романа Шухевича та Степана Бандеру звання Героя України, а міськради у Львові, Тернополі, Івано-Франківську присвоїли їм звання почесних громадян.

Одні й ті самі люди за одні й ті самі вчинки в одному випадку вважаються героями, в іншому – злочинцями. Причому не на рівні персональних уподобань, а на рівні рішень державних інституцій.

Якщо б такі протилежні оцінки одного явища ми почули від Москви та Тбілісі, або ж від Тегерану та Вашингтону, то ясна річ – це ворогуючі сторони, які діаметрально протилежні у своїх оцінках. Але ж Донецьк і Тернопіль знаходяться не у двох ворогуючих державах, а в одній.

Тоді це повинно вважатися ознакою державної шизофренії в складній формі.

Шизофренічне роздвоєння особи на державному рівні виникає у випадку, коли в межах однієї держави співіснують дві різні цивілізації.

ЦИВІЛІЗАЦІЙНА ПАРАДИГМА

Такий підхід, або як кажуть у вчених колах – цивілізаційна парадигма – у політології здобув популярності після виходу в 1996 році книги Самюела Хантінгтона „The Clash of Civilizations” – „Протистояння цивілізацій”, хоча більш точно буде – „зіткнення”. Після того, як глобальний конфлікт комунізму з капіталізмом був вичерпаний, саме в зіткненні автор вбачав основний конфлікт сучасної історії.

Однією цивілізацією може бути сукупність народів та держав, наприклад, сучасна західня цивілізація, а може бути одна країна-цивілізація, як Китай.

А може скластися ситуація, коли в одній країні існують одночасно дві цивілізації.

Гантінгтон називає ці країни розколеними. Такі, як Судан, Індія, Шрі-Ланка, Малайзія, Україна. Проте межу розколу і його природу в Україні він визначає без глибокої аналізи, тому робить це помилково.

Конфлікт, який розколює Україну, з точки зору Хантінгтона, є конфліктом між західньою та православною цивілізаціями. При цьому „західня цивілізація” в Україні представлена районами проживання греко-католиків. А тому межа конфлікту має пролягати по лінії, що відділяє Галичину та Волинь від решти України.

Як наочне підтвердження Хантінгтон використовує результати голосування на президентських виборах 1994 року. Тоді лінія розколу проходила по східньому кордоні Київської, Черкаської, та південному кордоні Черкаської, Вінницької областей. Але ж, очевидно, що ці області не є уніятськими за панівною конфесією.

Ще більш показовими є результати президентських виборів 2004 та 2010 років, та парламентських 2007 і 2012 років.

Результати дають стабільну лінію, за якою „західня” частина України включає ще й Чернігівську, Сумську та Полтавську області, які ні географічно, ні релігійно не належать до тієї межі, по якій провів поділ Хантінгтон.

Стабільність цього поділу вже стає достатнім приводом для аналізу його природи. Очевидно, що він не є релігійним. Такі ж самі православні знаходяться по обидві сторони лінії розколу.

З точки зору Гантінгтона, на схід від лінії розколу знаходиться „православна цивілізація“. Але точніше це називати „російською“ або ж „євразійською“ цивілізацією. Зараз Росія, включаючи її мусульманське населення, становить специфічну самостійну цивілізацію, до якої належать також колишні середньоазійські республіки СРСР, що стали незалежними державами, але не покинули культурну зону Росії.

Тому релігійне визначення цієї цивілізації неправильне. Вона включає православних та мусульман, а також значну кількість атеїстів, що утворились в наслідок антирелігійної політики СРСР.

Звідси логічно, що цивілізаційний розкол в Україні не має релігійних ознак.

НАЙДАВНІШЕ СВІДОЦТВО

„Узятий же був Київ місяця березня у дванадцятий день, у середу другої неділі посту. І грабували вони два дні увесь город. І не було помилування анікому і нізвідки: церкви горіли, християн убивали, а других в'язали, жінок вели в полон, силоміць розлучаючи з мужами їхніми, діти ридали, дивлячись на матерів своїх.

І взяли вони майна безліч, і церкви оголили, і дзвони познімали ... і всі святині було забрано. Запалений був навіть монастир Печерської святої Богородиці поганями, але Бог молитвами святої Богородиці оберіг його од такої біди“.

Це – запис з літопису про тотальне пограбування та руйнацію Києва в 1169 році. То не половці, то не монголи, то війська Великого князя Володимирського Андрія Боголюбського та декількох князів, яких він долучив до справи.

Жорстокі конфлікти, аж до вбивства, були звичайними для Рюриковичів. Сам по собі похід руських князів на Київ не дивина, інновація Андрія Боголюбського полягала в тому, що він прагнув не заволодіти, а знищити Київ.

Але навіть? Це ж не була громадянська або релігійна війна. Вчинок князя Андрія виглядає геть невмотивованим, навіть привід для розгрому Києва в літописах відсутній.

Дуже правдоподібним виглядає пояснення, яке подає Михайло Грушевський. Уявіть собі, що в той час Володимирсько-Суздальська земля – це Америка Київської Русі, вона почала швидко розвиватися саме за княжіння Боголюбського. Андрій створював це князівство з самого початку як автократичну державу, зародок майбутнього російського абсолютизму та деспотизму. Звідси можна зрозуміти його відношення до Києва.

Андрієві, пише Грушевський, „не симпатичні були самі історичні традиції, зв'язані з Києвом, ... ся безконечна галерея князів, впливи боярства і політична роль громад. Перебороти се – не було надії, й Андрій змагає до того, аби знищити, понизити Київ“.

Якщо М. Грушевський має рацію, то руйнування Києва Великим князем Андрієм Юрійовичем можна вважати першим передвісником цивілізаційного конфлікту між західним та євразійським світом.

Хоча самих цих цивілізацій у той час ще не було сформовано. Вони сформуються через декілька сторіч.

СВІДОЦТВА СИГІЗМУНДА ГЕРБЕРШТАЙНА

У першій половині XVI сторіччя в Західній Європі не було більш освіченого знавця східноєвропейських країн та Московії, ніж Сигізмунд Герберштайн, видатний дипломат королівського дому Габсбургів.

Він першим свідчить про безпрецедентну владу московського государя: „Владою, яку він має над своїми підданими, він далеко перевершує всіх монархів цілого світу... Всіх однаково він гнітить жорстоким рабством, так якщо він прикаже будь-кому бути при дворі його, або йти на війну, або правити будь-яке посольство, той має виконувати все це власним коштом“.

Ще не народились Іван Грозний, Петро I, Сталін – але можливість рабського використання будь-якої людини вже безперечна. Більш того, вона вже є нормою, яка прийнята в суспільстві.

„Цей народ знаходить більше задоволення в рабстві, ніж у свободі“, – ця фраза Герберштайна стала тавром для визначення суті політичної культури Росії на віки вперед.

А що про іншу, європейську частину Русі?

На той час то є Литва, яка в описі Герберштайна сягає від Лівонії (сучасної Латвії) до Черкас. Тобто на той час більшою частиною

складалася з земель нинішньої Білорусі та України. Не дивно, що тодішня Литва була країною переважно православною, а не католицькою. Найзнаменитіші серед литовців того часу, за визнанням Гарберштайна, були князь Костянтин Острозський та князь Михайло Глинський, тобто корінні волиняни, а зовсім не литвини.

І ще один дуже красномовний факт: „Литовський Статут“ був написаний в оригіналі XVI ст. „руською“, тобто українською мовою.

Слабкість влади монарха Литви щодо його підданих викликає подив Герберштайна, особливо в порівнянні з Московією. Магнати Литви, за його враженням, „не стільки користуються непомірною свободою та добротою своїх государів, скільки зловживають нею“.

Складно уявити більший контраст сусідніх країн, ніж політичні свободи Литви та досконалий деспотизм Московії.

ДЕ ПРОХОДИТЬ ЛІНІЯ РОЗКОЛУ

Як бачимо, свідоцтва принципової різниці двох політичних культур можна знайти в неймовірній історичній давнині. Місце проходження цієї лінії сьогодні можна вказати дуже конкретно за багатьма критеріями, серед яких найочевидніший – це електоральна географія.

Усі національні вибори з 2004 по 2010 рік дають одну й ту саму межу.

Я не знаю, хто першим звернув увагу, що ця лінія – то є кордон Речі Посполитої в XVII ст. Мені здається, що першим був Микола Рябчук, який писав про цю лінію поділу: „Річ Посполита не була ідеальним місцем для життя, але це була інша цивілізація, ніж Московське царство. Люди довгий час жили поза межами Росії та Советського Союзу. Південь і Схід, зауважте, ніколи не жили поза межами СРСР чи Росії...“.

Ще цікавіше географічне зіставлення зробив Станіслав Біличенко: його карта вислідів виборів відповідає карті розповсюдження української мови як рідної за результатами останнього перепису населення. Те, що цей поділ не випадковий, підтверджено також дослідженнями, у яких доведено, що в Україні політичний вибір будується не на політичних програмах, а на національних почуттях.

І на останок ще про цю лінію поділу.

Ось витяг с прес-релізу про результати опитування щодо приєднання України до Європейського союзу від 16 травня 2010 року:

„Мешканці центральних та західних областей, а також Києва підтримують можливий вступ України до ЕС – 69 відс., 61 відс. та 60 відс. опитаних відповідно. Водночас мешканці Східного та Південного регіонів більш активно висловлювалися проти цього членства – 35 відс. та 31 відс. опитаних у цих регіонах“.

Пряме питання про цивілізаційну ідентичність – пряма відповідь про те, хто є ким.

МОЖЛИВІ ВАРІАНТИ

У конфлікті двох цивілізацій, у даному випадку західної та євразійської, у межах однієї держави можливі такі варіанти розвитку:

1. Євразійська цивілізація підкорює західню.
2. Західня цивілізація підкорює євразійську.
3. Зберігається ситуація рівноваги.
4. Кожна з конфліктуючих цивілізацій створює свою окрему державу.

Варіант 1. Найлегше прогнозований варіант. Це ситуація останніх трьохсот років, але при значному послабленні позицій євразійців порівняно до попередніх років. По-перше, вони не домінують за чисельністю, як було, коли Україна входила до складу Росії та СРСР. По-друге, вони не мають у своєму розпорядженні всевладного репресивного апарату часів СРСР. Тому тотальне придушення представників іншої цивілізації, як це було після приєднання західньої України до СРСР, не виглядає реальним. Принаймні, поки що не відроджений потрібний для цього репресивний апарат.

Тому майбутній розвиток за цим варіантом – репресивне використання МВС, СБУ, прокуратури, судів, податківців спершу проти політичних опонентів, потім проти журналістів, потім проти всіх дисидентів.

Варіант 2. Найменш імовірний варіант, по причині двох факторів. По-перше, знову ж таки не має суттєвої чисельної переваги в Україні; по-друге, повна нездатність діяти одностайно й жорстко.

Наявність цих двох чинників у Латвії та Естонії принесла західній цивілізації досить швидку перемогу.

В Україні, навіть у період 2005-2009 років, коли був примарний шанс підкорення населення областей євразійської культури, нічого подібного не було. Ці області фактично були не підвладні центру, який тільки удавав вигляд, що він ними керує.

Залишається можливість не силового підкорення, а поступового культурного поглинання. Теоретично, то є можливим, але процес може займати віки. До того ж ніяких ознак цього процесу за 20 років не видно.

Варіант 3. Практично цей варіант можна реалізувати через поділ влади серед представників двох культур.

Країна адміністративно ділиться на рівне число євразійських та європейських земель, які пропорційно утворюють федеральний парламент, ділять пости президента та голови уряду. Значна частина повноважень та бюджетів залишається на рівні земель.

Конструкція хоча й можлива, але дуже хитка. Зміна чисельності соціальних груп, невідповідність нового суспільного балансу старій політичній конструкції, втручання екстремістів – усе це накопичується з роками й виводить ситуацію з рівноваги. І приходимо до одного з трьох інших варіантів.

Варіант 4. Представники кожної з двох цивілізацій не хочуть розглядати цей варіант, бо кожна з двох сторін вважає навіть на рівні підсвідомості, що вона здатна здолати другу, і домінувати на всій території.

Усі – за цілу Україну. Можливо вони й праві, точніше – хтось із них один. Але. Дуже велике „але“.

Це домінування в будь якому разі буде насильницьким.

Умовити протилежну сторону ніхто не здатний. Більш того, ніхто нікого переконувати вже не хоче.

Ми свідомо обираємо насильницьке підкорення представників однієї культури представниками іншої. На терезах лежить, з одного боку, негатив збереження насильницької держави, із другого – хворобливий процес утворення двох держав, цивілізаційно однорідних, принципово менш конфліктних.

Сьогодні ніхто не готовий сказати, що переважить на цих терезах. Бо стає все ясніше, що так жити далі неможливо. Але ще не ясно, а як же можливо?

Дай Бог Україні сили втілити той варіант, який принесе нещастя меншій кількості людей. Та дай Бог розуму знайти цей варіант.

ПРО АВТОРА:

Михайло Нічога – український публіцист, політолог..

Віктор КАСПРУК

РЕСУРСОМОР: ЧОМУ ВИМИРАЄ УКРАЇНА?

Україна вимирає, і це питання сьогодні стає першим питанням національної безпеки. Адже який сенс в існуванні держави, якщо її населення з року в рік неухильно скорочується, а його якісний склад невідворотно деградує? Чому українці в діаспорі, як правило, ніколи не бувають бідними? Але чому у себе вдома, в Україні, українцям майже нічого не належить, і вони не можуть захистити своє право розпоряджатися ресурсами своєї Батьківщини?

Той факт, котрий відзначають вітчизняні та світові дослідники, а саме – вимирання за роки незалежності українців, не дивлячись на те, що воно відбувається не в такому шаленому темпі, як і в роки Голодомору 1932-1933 років (хоча за 20 років вимерло вже майже стільки ж людей), ставить перед нами непросте запитання. Як саме і з яких причин двічі протягом останніх ста років на теренах України запущені одні й ті ж самі геноцидні процеси? Наслідок яких один – вимирання української нації.

З історії відомо, що подібне знелюднення – аж до повного зникнення – притаманне ситуаціям, коли населення зіштовхується з позаконтекстними викликами. Викликами, котрі лежать за межами контексту існуючого стану (системи) буття народу і тому не можуть бути осмисленими і вирішеними. Принаймні в межах існуючої системи буття.

З подібними викликами зіштовхувалися немало народів, зокрема гуанчі Канарських островів чи індіанці Америки. Зіштовхнувшись із конкістадорами Європи, перші зникли з мапи історії, а рештки цього етносу були асимільовані, а другі – на століття залишилися відкинутими на маргінеси на власній землі. Причиною стала не стільки неспроможність до збройного опору (і ті і інші – робили це відважно та не безуспішно), скільки неспроможність жити та діяти в новому історичному контексті.

Проте українців, принаймні в 1991 році, начебто не загарбали зайди-конкістадори. Самі громадяни України, виїхавши до Європи, Америки чи інших країн, успішно інтегруються до сучасного світового контексту – незалежно від віку, освіти чи статі. Відтак закид, котрий можна часто почути від закордонних та вітчизняних дослідників, про неготовність українців до умов ринку та демократичного суспільства не витримує перевірки фактами. Позаконтекстний виклик, очевидно, лежить в іншому суспільному вимірі. Вимірі, котрий окремі громадяни не можуть (а можливо – і не мусять в принципі) відслідковувати, осмислювати та відповідати в ньому на виклики.

У 1932 році комуністичний режим в СРСР, застосувавши тоталітарні важелі, створив штучний дефіцит ресурсів (аж до харчів), можливостей до самодіяльності та можливості покинути терени зони геноциду. Українці зіштовхнулися з викликом, котрий був поза контекстом будь-яких (як офіційних, так і неофіційних) стосунків „громадянин – держава“. Держава, котра за визначенням покликана захищати громадян від позаконтекстних викликів, сама їх продукувала. З іншого боку, виклик мав системне походження рівнів, що не входять до рівнів компетентности та життєвого контексту громадян. Нині цей прояв геноциду відомий як Голодомор 1932-1933 років.

У 1991-2012 роках Українська держава, приватизована радянською номенклатурою з застосуванням усіх формальних та при-

хованих важелів впливу на суспільство, створила прихований, але також штучний, дефіцит ресурсів (аж до харчів), можливості до самодіяльності та можливості покинути терени зони геноциду.

Проте нині це не носить (принаймні, про людське око) такий явний та тотальний характер. Громадяни теоретично можуть покинути країну. На ділі для 90 відс. продовжує існувати „залізна завіса“.

Теоретично – в крамницях усе є. Насправді для понад 90 відс. громадян бракує грошей, щоб купити найнеобхідніше, і діти з незможних родин, народжені в часи незалежності, на зріст менші і худіші від попередніх поколінь – як у часи після Другої світової війни.

Теоретично – в Україні капіталізм та демократія. У реальності – протекціонізм, корупція та відсутність ресурсів перетворили це на фарс періоду феодалізму. Тому населення України вимирає. Не так швидко, як в роки Голодомору, але надійно і впевнено – як у концтаборах СС та НКВД.

Вже сьогодні можна впевнено і цілком підставно говорити про Ресурсомор. Про геноцид, проведений номенклатурою проти власного народу. Геноцид, котрий, як і в 1932-1933 роках мав цинічно-прагматичні цілі – ресурсне пограбування народу та винищення потенційних противників правлячої еліти.

Щоб зрозуміти причини нинішньої ситуації в Україні, варто звернутися до тих часів, коли у 1991 році вирішувалося питання незалежності. І при цьому спробувати пояснити хоч б собі – чому це у Сполучених Штатах батьки-засновники держави користуються такою величезною пошаною в американського народу, а українці батьків-засновників такої України, якою вона є сьогодні, майже не знають, а якщо й знають, то навряд чи поважають.

Подібна „скромність“, очевидно, має свої вагомі причини. Адже усе те, що відбулося з Україною, починаючи від самого початку відродження її незалежності, так само, як і питання – кому має належати майно і всі активи Української держави, було домовлено і проговорено ще понад 20 років тому. Бо ті, хто перебирав на себе відповідальність за унезалежнення України від Москви, прекрасно усвідомлювали, що в умовах вільної політичної і економічної конкуренції утримати владу і привласнити майно держави Україна вони просто не зможуть.

Тому і було створено для українського народу антиконкурентне середовище, за якого зберегти колишню радянську номенклатурну

матрицю не складало жодних проблем. А це фактично автоматично означало, що колишня радянська комуністична номенклатура не дасть змоги українцям створити свою українську систему, а значить і замінити „руський мір“, котрий домінував в Україні з часів СРСР, на „український світ“.

Вже у перші часи української незалежності було вирішено батьками-засновниками (хоча краще, можливо, було б їх назвати батьками-дерибанщиками України), що у жодному разі не можна допустити, щоб в українському середовищі могли з'явитися багаті люди. Бо це було б прямою загрозою тій „Україні“, яку вони вирішили будувати під свої потреби. Оскільки подібні заможні українці почали б фінансувати українську справу, а значить, з'явилися б партії, котрі було б створено не під потреби якогось псевдovoждя, і виникав би середній клас та формувалося б громадянське суспільство.

Але стара номенклатурна комуністична аристократія не бажала втрачати кермо контролі над ситуацією, і тому дуже швидко перелицювалася на нову еліту вже незалежної України. Тотальна корупція, політичне розбещення і безпринципність не з'явилися в Україні самі по собі, їх було перенесено зі старої радянської дійсності і вправно прищеплено до стовбура нової Української держави.

Вимирання українців відбувається такими надшвидкими темпами, що за рівнем смертності Україна уже наближається до Сомалі. Як це взагалі могло статися на найкращих у світі чорноземах, на благодатній землі з освіченим і працьовитим народом?

Чи є головними причинами мізерна заробітна платня, низький рівень життя, важкі умови праці, кричуща соціальна нерівність в суспільстві, недоступність професійного лікування, алкоголізм, неможливість забезпечити повноцінне харчування і заробити на мешкання для тих, хто не входить, або ж не обслуговує владний режим?

Назагал, алкоголізм у цьому списку лише один з інструментів для пришвидшеного усунення з життя тих, хто не вписується в реєстри „потрібних“ людей, залучених для обслуговування потреб олігархату. Хоча українець „зношується“ і так, не маючи можливостей для фізіологічного і психологічного відновлення свого організму, змушений з усіх сил бігти за „механічним зайцем“ прогнозованих негативних змін, наперед знаючи, що у нього немає жодних шансів коли-небудь його взагалі наздогнати.

За своєю ментальністю українці взагалі-то індивідуалісти. Але настає час зрозуміти, що їм по одному з катастрофічною ситуацією в Україні не дати собі ради. Ресурсомор лише поглиблюватиметься, і може минути ще трохи часу – і вся Україна належатиме взагалі кільком особам. І якщо все відбуватиметься такими ж темпами, то перший у світі трільйонер буде проголошений саме на українській території.

Сучасний геноцид в Україні, націлений проти української нації, має цілком рукотворний і цілеспрямований характер. І відповідальними у його проведенні несуть, в першу чергу, батьки-засновники, вони ж „куратори“ України. Які підсадили свого часу Леоніда Кучму до влади, щоб той заклав фундамент системи, за якої професійні навички, моральні принципи і фаховий вишкіл людини не мають жодного значення. Головне – це відданість антиукраїнській системі та повна сервільність, до якої сам Кучма неодноразово закликав.

„Куратори“ України всі ці роки не дуже бажали публічно „світитися“, але це не означає, що їх зовсім немає. Це саме вони напустили „дніпропетровську“, а потім і „донецьку“ орду на Київ. І для них сьогодні найголовніше завдання – це віднайти схеми, за яких би, якимось чином, вдалося легітимізувати „законно приватизовану“ олігархатом і ними власність і, головне, зробити для українців умови життя такими нестерпними, щоб потім, після незначного покращення, вони змирилися з тим, що з ними було зроблено раніше.

Нині вийшло так, що інтереси української нації абсолютно не перетинаються з інтересами Української держави, яка приватизована на користь кураторів і олігархів та їхніх приспівників. І вимирання українців ніколи не вдасться зупинити, доки вони не стануть повноцінними господарями своєї території, землі і ресурсів...

ПРО АВТОРА:

Віктор Каспрук – один з незалежних українських політологів.

Роман СКЛЯРОВ

ЗАХІДНЯ ТОЛЕРАНТНІСТЬ – ШЛЯХ ДО РАБСТВА

Під толерантністю я розумію насамперед визнання автономії, самостійності волі кожної людини в її праві мислити і жити духовно, що виражається у повазі до певних проявів ідейних або духовних/етичних переконань. Тобто – якщо я поважаю право іншої людини мати власну думку, то ця людина повинна поважати і моє право на власну думку. А моя думка може полягати в тому, що думка іншої людини є помилковою. Тобто справжня толерантність передбачає можливість дискусії, з якої, як відомо, народжується істина.

Ці точки зору можуть виражати політичні, релігійні або ширші світоглядні переконання, які стосуються усвідомленого ставлення індивіда до тих чи інших явищ у світі. Інакше кажучи – переконання філософського характеру. Проявляються вони зазвичай через представництво людини в певній групі як соціальному інституті – етнічній, політичній, релігійній чи групах за інтересами.

Головна умова: толерантність – це передусім повага до думки чи духу індивіда, а вже потім – до певного способу життя, через який вони виражаються.

Поведінка, яка не виражає собою ідеї чи духовного/етичного смислу, а є вираженням виключно почуття смаку, нейтрального до інтелектуальної та етичної площин, на мій погляд, за визначенням не може бути предметом як нетолерантного ставлення іншої особи (бо це не зачіпає нічийого розуму і душі як найчутливіших „органів“ людини), так і відповідно захисту з боку самої толерантності.

Для прикладу, скандальний випадок з випускницею міста Павлоград, яка прийшла на випускний вечір у занадто відвертій сукні, має етичний (негативний) смисл – винесення інтимної сфери на публіку. Водночас, якби ця випускниця одягла будь-яке інше вбрання, хай і не позначене смаком, у „крикливій“ колірній гамі, але „в рамках пристойності“, – ніхто б проти цього не протестував. Як максимум – покрутили б біля скроні.

Це розуміння толерантності нам необхідне для подальшої аналізу.

Сьогодні в Європі в толерантність вкладають інший зміст: визнання автономії волі іншої людини в її праві мислити і жити духовно підміняють на возвеличення, абсолютизацію волі будь-якої індивідуальності взагалі. Заперечується сама можливість існування об'єктивних матеріальних та моральних законів, тобто таких, які не залежать від волі індивіда.

Це означає, що будь-які погляди чи духовні настанови людини вважаються апіорі правильними, хоч би якими вони були по суті. Критикувати інші точки зору вважається нетолерантним, оскільки це може образити індивіда, поставивши під сумнів самозаконність його суб'єктивних поглядів.

Наслідком є зміна вектору толерантності: якщо раніше вона передбачала безперешкодну можливість індивіда виявляти свою індивідуальність, тобто вектор був „від людини – до довколишнього світу“, і центром тяжіння був довколишній світ, здатний приймати все розмаїття людини, то сьогодні толерантність має протилежний вектор: довколишній світ не повинен суперечити індивідуальності людини, оскільки це може „образити її почуття“. І в цьому разі цен-

тром тяжіння вже стала людина, яка не дозволяє світові проявляти щодо неї інші точки зору, відмінні від власної.

Приміром, у Великобританії заборонено носити натільні хрес-тики на місце праці, щоб не образити почуттів мусульман. Але, зрозуміло: якщо поширити це правило на всіх, то відбудеться вза-ємне перекривання воль індивідів, і проявляти будь-які погляди чи етичні переконання буде заборонено, оскільки це обов'язково зачепить „чийсь почуття“.

В результаті ми отримаємо суспільство, в якому істинної свобо-ди думки і совісті не буде, бо така свобода передбачає можливість її реального практичного вираження, а буде лише свобода спожи-вання та інших проявів матеріального існування без будь-якого смислового наповнення: інтелектуального чи духовного.

По суті, лібералізм, доведений до своєї крайньої точки, вираже-ний в агресивній толерантності, заперечує свободу людини як інте-лектуальної та духовної істоти так само, як це робить тоталітаризм. При цьому в „ліберальному рабстві“ може бути розмаїття кольорів, музичних акордів, художніх спецефектів, однак, ніякого смислу вони не нестимуть.

І саме цим ліберальна форма рабства страшніша за тоталітарну: людина може навіть не усвідомлювати себе рабом.

Населення вбиратиметься в найрізноманітніший одяг най-оригінальніших фасонів, слухатиме яку завгодно музику, їстиме та об'їдатиметься чим заманеться, їздитиме на яких завгодно авто-мобілях, але проявляти через ці речі якусь ідею –іншими словами, зміст буде оголошено нетолерантним, а отже, забороненим.

Сьогодні це помітно на прикладі голівудського кінематографу, де частка спецефектів на метр кіноплівки вже, здавалося б, сягну-ла максимальної межі, однак, сам фільм зазвичай ніякого наванта-ження на мозок глядача не несе.

Промовистим є приклад і західних релігійних установ. У швед-ській лютеранській Церкві гріхи відпускають єпископи-геї на „тех-номесах“. Паства не мусить слухати проповіді й молитися, треба просто танцювати. Завдяки спеціальним світловим інсталяціям храм майже не відрізняється від нічного клубу. Звісно, такі зо-внішні ефекти сприяють популяризації Церкви серед нерелігійних громадян, але чи не відходить на другий план зміст християнського вчення на таких заходах?

Проте толерантність іде ще далі. „Заборона думати“ стирає різницю між речами, які об'єктивно різні й не рівні від природи, – між природною нормою нормальності та відхиленням від цієї норми – і ставить людину у своїй безглуздій абсолютності над законами природи. Тобто фактично нетолерантно стає навіть озвучувати об'єктивні закони природи, якщо певний індивід своїм вольовим рішенням їх заперечує.

Наприклад, від природи люди поділяються на статі: чоловіка і жінку, проте у справді „толерантному“ суспільстві заборонено буде навіть озвучувати належність людини до певної статі, бо це, мовою відомої реклями – *make the difference* – „робить різницю“. Різницю, яка спонукає до виділення специфічних етичних норм, які повинні застосовуватися до жінок з боку чоловіків, – інших, ніж між самими чоловіками, і норм, які регламентують специфічне поводження жінки з чоловіком, – інше, ніж між самими жінками. Тому такий поділ на статі, з погляду толерантності, є недопустимим, оскільки сам його факт є причиною виникнення певних етичних смислів у вигляді обмежень чи настанов до дій, які, як завжди, можуть „образити чийсь почуття“: або жінок, бо їх вважатимуть за слабку стать; або чоловіків, бо змушуватимуть їх з більшою чемністю поводитися з жінками, ніж з чоловіками.

Однак, заперечення різниці між чоловіком і жінкою здійснюється не лише на рівні різниці у вродженій фізичній силі, а й на рівні репродуктивних функцій, якими природа наділила чоловіка й жінку – як необхідний союз для продовження роду. Це означає, що толерантність заперечує навіть функціональну відмінність між чоловіком і жінкою у питанні народження дітей.

Вже сьогодні в школах деяких країн Заходу учнів навчають, що різниці між хлопчиком і дівчинкою немає, а тому хлопчик може любити хлопчика, а дівчинка – дівчинку, і це нормально. А якщо хтось заперечуватиме – це буде нетолерантно.

Хоча насправді рівність має бути лише в правах, а не у фізичних можливостях людини, на які вона чистим фактом своєї волі вплинути не може. І навчати дітей треба того, що в кожній людині є почуття власної гідності, зазіхати на яке ніхто не має права. Незалежно від раси, статі, національності, сексуальної орієнтації тощо.

Але аж ніяк не пропагувати в школі те, що відхилення від норми, яким є, наприклад, гомосексуалізм – через неможливість продо-

вжити природним шляхом себе в наступних поколіннях, є нормою. Бо інакше ми, мовляв, „образимо“ гомосексуалістів, хоча фактично це буде просто констатація об'єктивної реальності: гомосексуалізм є відхиленням від норми, закладеної природою.

Подібна ситуація і з іншими відхиленнями сексуального характеру, які з погляду „тут і зараз“ можливі, але з погляду розвитку недоцільні. А сприяти ї, особливо, навчати у школах треба саме того, що доцільно з погляду законів природи та законів соціального співжиття як сфери, котра спирається на закони природи.

Борці за права тварин кажуть, що м'ясо – це вбивство. Тим часом толерантність іде ще далі й заперечує відмінності між людиною і твариною, а констатацію таких відмінностей називає фашизмом, дискримінацією тварин і, відповідно, кричущим проявом нетолерантності. Для прикладу, в Європейському союзі під впливом рухів за права тварин уже запроваджено директиву, яка забороняє утримувати курей у „негуманних“ „батареїних“ клітках, які викликають у них „депресію“. Натомість кури-несучки повинні утримуватися тільки в модернізованих клітках, в яких для кожної курки передбачено площу 750 замість колишніх 550 см². Результатом такої директиви став дефіцит в ЕС курячих яєць.

Водночас активісти рухів за права тварин нападають на фермерські угіддя, завдаючи їм серйозних збитків, і в такий спосіб обстоюють рівні права людей та тварин на толерантне ставлення до останніх. І причина знову ж таки в обмеженні на висловлення думки, яка може „зробити різницю“ (тобто бути нетолерантною) – вже не між людьми як такими, а між людиною і тваринним світом – мовляв, людина є вищою істотою, яка стоїть на вищому щаблі буття порівняно з твариною, а отже, тваринний світ об'єктивно може бути засобом для людини, як засобом для тваринного світу є, наприклад, рослинний світ.

Вимога з позиції толерантності не допустити подібних висловлювань фактично ставить людину на один рівень з твариною. І з огляду на те, що тварині піднятися до рівня людини неможливо об'єктивно, залишається одне – людині опуститися до рівня худоби: тобто обмежитися споживанням їжі, розмноженням та управлінням природних потреб.

Я не здивуюся, якщо через 20 років на цій хвилі зрівняння тварини з людиною у правах, буде офіційно дозволено шлюби

між людиною і твариною, як зараз дозволено одностатеві шлюби. І цей факт буде оголошено як торжество свободи і прогресивності суспільства.

Підсумовуючи, скажемо, що послідовне впровадження толерантності, яка зараз домінує на Заході, може зформувати суспільство, що не розрізнятиме ідей за їх істинністю чи хибністю, що взагалі самоусунеться від світу ідей і моралі як сфери апіорі нетолерантної, котра може образити чийсь почуття самою спробою „зробити різницю“ між довколишніми явищами за критерієм їх істинності. Це відкриє шлях до повної свободи у сфері матеріальній, яка вже не буде скута моральними чи навіть фізичними обмеженнями, що перетворить свободу у вседозволеність – їсти, розмножуватися та проявляти інші тваринні інстинкти в будь-який спосіб. Свободу ж духу і думки – ту свободу, яка справді утверджує людську істоту як Людину, буде визнано поза законом як нетолерантну, тобто безжальну до права людини на помилку. А тому саме право людини на помилку буде реалізовано в такому суспільстві повною мірою.

Насамкінець – цитата з роману-антиутопії Рея Бредбері „451° за Фаренгейтом“, написаного 1953 року: „Головне – спокій, Монте! ...Боронь боже втаємничувати їх у таку непевну матерію, як філософія чи соціологія, – вони можуть спробувати пов'язати деякі речі та явища. А це призводить до меланхолії! Той, хто вміє розібрати й зібрати телевізорну стіну, – а тепер це можуть майже всі, – щасливіший за того, хто намагається виміряти й математично обчислити Всесвіт, бо той Всесвіт не можна ні виміряти, ні обчислити, не відчувши власної мізерності й нікчемності. Я знаю, бо сам намагався зробити це! До дідька! Краще давайте нам клуби, вечірки, акробатів, фокусників, карколомні трюки, реактивні автомобілі, мотоцикли-гелікоптери, секс і героїн, якнайбільше того, що викликає автоматичні рефлекси! Якщо п'єса погана, якщо фільм беззмистовний, якщо вистава порожня, дайте мені дозу збуджувального – вдарте по нервах оглушливою музикою! І мені здаватиметься, ніби я реагую на п'єсу, хоч це всього-на-всього механічна відповідь на звуковій хвилі. Але мені байдуже. Я люблю добрячі струси“.

P.S. Мусульманське населення Європи здатне внести корективи в розвиток подій.

Василь ЯКУБ'ЯК

ВІД НЕЗАЛЕЖНОСТІ ДО САМОСТІЙНОСТІ

В період колоніальної залежності народ мріяв саме про Самостійність. Це глибинне поняття, що відповідає сутності української психокультури, котру стисло і конкретно окреслив знавець людських душ Микола Гоголь: „... Батьківщина людей, де ніхто не хотів бути глядачем історичної драми, а обов'язково її учасником”.

За два десятиліття незалежності народ поставили в умови, в котрих він, всупереч своїй психокультурі, був глядачем і навіть не розбудови, а дерибану України.

Можна було б погодитись, задля державности, з мазепинсько-ющенківською концепцією розбудови України через панівний клас. Та нема куди людей подіти, що архетипно з цим змиритися не зможуть.

А раз так, то ідучи в супереч архитипній налаштованості народу, опиняємось в ситуації, як її подав Лев Троцький: „... Відсутність усвідомлення необхідності постійної міцної спайки всіх

членів держави не тільки під час війни, кожного разу нищили всі завоювання українців".

На сьогоднішній день ті, хто називає себе політиками, не усвідомлюють, що соціум не менш активний суб'єкт свого життя, аніж людина, і досягнувши певної межі неприродної йому адаптації, починає чинити спротив, котрий врешті-решт формує катастрофічну свідомість громадян.

Така катастрофічна свідомість руйнує основний принцип Традиції – принцип соціальної ієрархії, згідно з яким диференціація людей має відбуватися не за вертикальними соціально-статусними сходинками, а за їхньою внутрішньою природою.

Реалізація саме цього принципу є однією з головних умов існування відповідної Всесвітові цивілізації.

Адже Всесвіт побудований не по вертикалі, в ньому немає більших чи менших „начальників“, а є система взаємовпливів між планетами.

В людському організмі теж одні органи не домінують над іншими, якщо звісно, це не ракові клітини.

Диференціальне рівняння, що описує динамічний механізм, наприклад, автомобіль чи літак, також побудоване за такою ж схемою – приведені маси взаємодіють через приведені триби.

Шевченкове „чи діждемось ми Вашінгтона" означає не що інше, як науково-технічну можливість запровадження „нового і праведного закону" за Божим взірцем гармонійної побудови Всесвіту.

Людську спільноту еволюційно рухає науково-технічний прогрес, а на сьогодні, з поширенням Інтернету, він вийшов на рівень можливості реалізації формули Сергія Кримського: „Явища, які чітко проявлялись на ранніх етапах формування соціуму, обов'язково проявляться на його пізніх стадіях причому в панівній, домінуючій формі".

Сьогодні народ глибоко відчуває фальш як російського, так і європейського напрямків для еволюційного розвитку української нації.

„Всі вони одинакові", – означає, що і влада, і опозиція є прихильниками вертикальної організації суспільства, а не горизонтальної, як це архетипно притаманно українській психокulturі.

Мабуть, саме тому нація була єдиною на референдумі про незалежність і раптом розділилась у виборі напрямку руху. Тут, оче-

видно, маємо справу з примітивними спекуляціями політиків, що, подібно до комуністів, завзято оберігають насиджені теплі місця.

Українську націю, як і єврейську, не можна механічно порівнювати з будь-якою іншою, а тим більше пробувати припасувати її до чужої психокультури.

Ці дві біблійні нації не можуть стати іншими. Не випадково Голодомор і Голокост ідуть поруч. Адже Голодомор був не лише фізичним, але й духовним.

Йшлося про цілеспрямоване знищення саме української нації. І сталося це теж у дуже цікавий збіговий період – після епохального відкриття Юнга про колективне несвідоме.

Якщо врахувати, що Лев Троцький високо цинив філософію Фрейда, вбачаючи в ній якісь комуністичні елементи, а Юнг, ще з учнів став противником Фрейда, можна припустити, що Троцький усвідомив архетипну налаштованість української нації на горизонтальне суспільство, а це вже пряма загроза комунізму.

Звідси до геноциду рукою подати.

Сьогоднішнє доведення української нації до катастрофічної свідомості, що виражається вже не просто в апатії, у фізичному та духовному вимиранні, є продовженням розпочатого комунізмом геноциду витонченими методами.

І зрозуміло чому. Українське колективне несвідоме, оперте на Інтернет, ставить на карту панування абсолютної меншості над абсолютною більшістю. Саме тому над Україною занесена кістлява рука смерті – референдум.

Відвести цей смертельно небезпечний удар може лише „Вашінгтон з новим і праведним законом“.

Цей закон має поставити Громаду на її архетипно законне місце Господаря. Тут принагідно зауважимо, що Громада – це не натовп, а чітко структурована на засадах моралі і Традиції соціальна структура.

Опозиції ж слід взятись за розум і перестати дуги в емоційну дудку, в надії, що Україна затанцює емоційними майданами.

Не затанцює. Народ переріс емоційний період і мислять тверезо та по-діловому.

А щодо майданів, то як танець останньої надії, Україна затанцює майданами Коліївщини...

Ігор ЗАГРЕБЕЛЬНИЙ

КАТОЛИЦЬКЕ МОРАЛЬНЕ БОГОСЛОВ'Я І РЕВОЛЮЦІЙНИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ

Дослідження політичної історії окремих конфесій не звільняє науковця від потреби заглиблюватися в сутність її віровчення. Світський дослідник, не знайомий з особливостями богослов'я, у своїй науковій роботі може наштовхнутись, приміром, на небезпеку нерозуміння особливостей поведінки духовенства та вірян (ширше – політичної лінії всієї церковної структури). Прикладом може бути дослідження ролі Української Греко-Католицької Церкви в національно-визвольному русі першої половини ХХ ст., підтримки чи засудження нею революційної боротьби, участі в цій боротьбі греко-католицького духовенства. В даній статті ми спро-

буємо з'ясувати особливості оцінки національно-визвольної революційної боротьби з позицій християнської етики.

Прямі, безпосередні відповіді на поставлене щойно питання, на нашу думку, знайти досить важко. Причину такого стану речей слід шукати в цілому ряді суб'єктивних та об'єктивних чинників, серед яких зокрема можна виділити наступні. Насамперед варто згадати, що епоха визвольного націоналізму (у сучасному розумінні) – це друга половина XIX – XX ст., тому протягом тривалого часу дана проблема не була такою актуальною, як сьогодні. Також слід враховувати той факт, що церковні діячі часто мусили рахуватися з політичною кон'юктурою і не завжди знаходили в собі силу стати в опозицію до „сильних світу цього“.

На нашу думку, найбільш об'єктивну морально-богословську оцінку революційного національно-визвольного руху можна здійснити, лише ретельно проаналізувавши дану проблему, виділивши в ній окремі компоненти.

Поняття революційності включає в себе радикальний характер не лише мети, але й засобів, тож не дивно, що революція дуже часто асоціюється з насильством. Не є винятком і національно-визвольна революція. Тому цілком логічно, що з'ясування ставлення Церкви до різних проявів насильства (включаючи також вбивство) є надзвичайно важливим, оскільки сьогодні, можливо як ніколи раніше, побутує думка про надзвичайно пацифістський характер християнства, засудження ним будь-якої форми насильства за будь-яких умов. Зрозуміло, що при такому підході революційна тактика є абсолютно не сумісною з християнством.

Особливістю національно-визвольної революційної боротьби є те, що вона зазвичай постає як свого роду міжнаціональна війна – війна між поневоленим народом та народом-поневолювачем. Саме тому нам також слід звернути увагу на християнське вчення про війну.

Також варто враховувати той факт, що національно-визвольні рухи зазвичай спрямовані проти юридично легітимної державної влади. Держава-поневолювач легітимізує свою владу над окупованою територією та її населенням; до того ж, такий стан речей визнається більшістю інших держав. Звідси випливає, що національно-визвольні рухи опиняються поза (окупаційним) законом, а війна *de-facto* титульної нації за природне право бути сувереном

власної території de-jure трактується як повстання громадян проти своєї держави. Виходячи з цього, нам також варто дослідити проблему можливості опору християн державній владі.

Спробуймо по черзі дослідити проблеми християнської оцінки насильства загалом, християнської оцінки війни та проблему опору християнина державній владі.

Пацифістський стереотип значною мірою базується на поверхневому розумінні 5-ої заповіді старозавітного Декалогу „Не убий“ (Вих. 20, 13). Зазвичай, ця заповідь розуміється як абсолютна заборона позбавляти людину життя, при цьому чомусь ігнорується декілька фактів: по-перше, що вся біблійна історія Ізраїлю – це історія постійних війн, в яких потомки Авраама користувались особливим Божим благословенням („З Богом ми покажемо силу, і Він знищить гнобителів наших“ – Пс. 59, 14), а по-друге, в заповіді йдеться про вбивство людини з власних егоїстичних міркувань (з особистої ненависти, корисливих мотивів і т.п.), а не про вбивство взагалі, і за порушення 5-ої заповіді Старий Заповіт передбачає смерть, тобто вбивство вбивці (Чис. 35, 16-21).

Аполегети християнського пацифізму нерідко апелюють до слів Нагірної проповіді про підставляння другої щоки (Мт. 5, 39). При цьому слова Христа розуміються не як оформлений в алегорії етичний імператив, а як безпосереднє правило поведінки. Доцільність такого підходу є сумнівною, бо буквально прочитання Святого Письма не завжди є доречним. Приміром, видатний екзегет св. Августин, трактуючи Книгу Буття, зазначав, що „коли ж ми їх (слова Біблії – І.З.) сприймаємо образно“, „я радше сприймаю спрямованість Святого Письма“ [13, с.329]. Візьмімо для прикладу інший фрагмент Нагірної проповіді, де Ісус говорить, що потрібно видаляти частини тіла, які призводять до спокуси (Мт. 5, 29-30), однак агіографія не знає прикладів, коли б святі – зразок християнської поведінки – справді відрізали собі кінцівку чи виколювали око.

Використовувати задані слова Святого Письма поверхнево не можна, те ж саме можна сказати і про інші євангельські цитати, приміром „Не думайте, що Я прийшов принести мир на землю. Не мир прийшов Я принести на землю, а меч“ (Мт. 10, 34), „Від часів Івана Хрестителя і понині Царство Небесне здобувається силою; і ті, що вживають силу, силоміць беруть його“ (Мт. 11, 12). При бук-

вальному трактуванні згадані слова формально суперечать „заповіді“ „підставити другу щоку“ і спонукають до висновку, що християнство є не менш войовничим ніж, для прикладу, іслам.

Чи не найбільш яскраве свідчення про християнське ставлення до насильства, а точніше – про ставлення до насильства Самого Христа, ми знаходимо в розповіді про вигнання мініайлів з храму: „І приходять вони в Єрусалим, і ввійшовши у храм, Ісус взявся виганяти тих, що продавали й купували в храмі; перекинув столи мініайлів та ослони тих, що продавали голубів, а й не дозволив, щоб хтось будь-що переносив через храм“ (Мр. 11, 15-16).

Як бачимо, і в Старому, і в Новому Завіті немає абсолютного відкидання насильства загалом та вбивства зокрема. Яким же є ставлення християнства до феномену війни? Ми вже згадували про те, що старозавітна історія ізраїльтян є сповненою числених війн. Ці війни були пов'язані з освоєнням Палестини, побудовою потужної національної держави, а в часи її занепаду та поневолення – з метою звільнення від окупантів (особливо промовистими є події, описані в Книгах Макавеїв). З цього приводу досить цікаво висловився відомий своєю працею „Дике серце...“ американський католицький публіцист Джон Елдредж: „Як сказав Темпер Лонгман, „буквально всі книжки Біблії – зі Старого та Нового Завітів, і зазедве не на кожній сторінці – розповіді про войовничу діяльність Бога“. Мені цікаво, чи єгиптяни, які тримали Ізраїль під батогом, описали б Ягве як справді приємного хлопця? Чума, епідемія, смерть усіх первістків – нині це не виглядає надто джентльменським... Що сказала б міс Гарні Манери про захоплення обіцяної землі? Чи масова різанина подібна до традиції „відвідин“ вашого нового сусіда?“.

Однак, визріває закономірне питання: яким повинно бути ставлення до війни після приходу Месії, автора Нагірної проповіді любови? Якби Христос засуджував військову службу, то, очевидно, Він не оздоровив би слугу римського сотника. Однак, Ісус виконав прохання цього вояка і не картав за його вид діяльності, а навпаки – похвалив його силу віри: „Істино кажу вам: Ні в кого в Ізраїлі Я не знайшов такої віри“ (Мт. 8, 5-13). Подібно не засуджував військової служби Іван Христитель кажучи, щоб вояки й надалі сумлінно виконували свої обов'язки (Лк. 3, 14).

Згодом вчення про війну було розпрацьоване рядом визначних християнських теологів. Моральне богослов'я розрізняє справедливу та несправедливу війну. За Августином, „справедливі ті війни, коли борються з несправедливістю“. Св. Тома Аквінський виділяє три передумови, необхідні для початку справедливої війни. По-перше, тільки законна державна влада може вести війну; міжусобиці вважалися гріховними. По-друге, причиною війни є несправедлива поведінка противника. По-третє, війну можна вести тільки з твердим переконанням своєї правоти, тобто з метою „підтримати добро і запобігти злу“. Вчення про справедливі війни розвивалося й надалі. Зокрема теологи засуджували імперіалістичні війни: тяжким злочином вважалася війна „заради збільшення території імперії“ та „для поширення слави монарха“. Для уникнення непорозумінь слід зауважити, що не можна протиставляти традиційне католицьке вчення про війну та сучасну антивійськову церковну риторику, породжену, на нашу думку, несприйняттям Церквою імперіалістичних прагнень новітніх наддержав та розумінням згубності війни, котра провадиться завдяки науковим здобуткам, що значною мірою є протилежними морально-духовному розвитку людства.

Чи не найбільш виразно вчення про справедливі війни знайшло своє практичне вираження в часи Середньовіччя. Так історично склалося, що Середні віки були не лише епохою тріумфу Церкви та християнства, але й часом, коли особливим чином знайшла своє втілення ідея Христового воїна. Французький історик Церкви Гі Бедуел дуже вдало зазначив, що Церкві в Середні віки „вдалося певною мірою сублімувати інстинктивний потяг середньовічної людини до боїв і військових подвигів за допомогою гідного подиву інституту лицарства, який дозволив представникам шляхетного стану знайти своє християнське покликання“. При цьому історик зумів проникнути у сутність внутрішньої – духовної – природи середньовічних християнських воїнів: „Паломництво, пошуки Євхаристії (свідченням чого є численні легенди про Святий Грааль), прагнення причастя – от щирий, містичний вимір лицарства, найнаочніше виражений у звичаї нічного чування, яке проходило в капличці напередодні посвячення в лицарі при повному озброєнні“.

І справді, одним з найбільш виразних символів середньовічної європейської культури є феномен лицарства. З лицарством пов'язане явище Хрестових походів. Окрім Хрестових походів, варто згадати і про феномен Інквізиції. Ми не ставимо собі за мету обґрунтування тези про те, що старозавітньо-християнську традицію не можна відділити від інквізиційної боротьби з ересями, а лише спробуємо показати феномен середньовічної Інквізиції у його ментальному зрізі. При цьому ми свідомо не посилаємось на тих істориків, котрі знаходяться на традиційних християнських позиціях, і котрих, відповідно, можна запідозрити в суб'єктивності. Натомість звернемось до такого ліберального (а отже, значною мірою налаштованого негативно щодо Церкви), однак, відносно об'єктивного історика, як Генрі Чарльз Лі.

Попри досить неоднозначну оцінку Інквізиції, даний історик спромігся частково зрозуміти той стан речей, коли, виходячи з любови до Бога та ближнього (конкретніше – до Церкви та суспільства), духовні особи своїми присудами фактично віддавали окремих людей на смерть, а світські особи забезпечували практичне виконання вироків. Як це не дивно для світського історика, Лі у своїй праці „Історія Інквізиції“ робить надзвичайно глибокий висновок: „Саме любов до ближнього спонукала без будь-яких вагань використовувати крайні засоби, щоб здійснити справу спасіння“. У якості символу такої „контрастності“ (як для наших часів) Лі подає нам історію одного італійського домініканця – Джовані Скіо де Вінченца. Цей „пес Господній“ болісно переживав міжусобиці, котрі знекровлювали його вітчизну і забирали життя представників кращих італійських фамілій. Саме тому Джовані зосередив свою діяльність на проповіді любови, взаємопрощення та примирення. Своїми палкими проповідями домініканський місіонер спонукав до щирого каяття численних представників аристократії, допоміг їм розірвати зачароване коло вендет. Водночас, як зауважує Лі, „цей самий чоловік, достойний учень Великого Вчителя Божественної любови, не задумувався, отримавши в свої руки владу в Вероні, спалити на міській площі шістдесят чоловік та жінок... Через 20 років ми знаходимо його на чолі баронського підрозділу в хрестовому поході, піднятому Олександром IV проти Еццеліна да Романо“.

Як бачимо, середньовічна християнська традиція подає нам приклади вимушеного використання насильства на службі вищій меті. Зауважмо, що для Середньовіччя (повторимось, епохи найвищого тріумфу Церкви) характерне намагання гармонійного злиття служіння трансцендентним цінностям та суспільному благу. Ілюстрацією можуть, знов таки, слугувати Хрестові походи: саме в Круціятах поєдналася палка віра та прагматичні потреби уберегти Європу від мусульманської навали та забезпечити західнім народам можливість самобутнього політичного і культурного розвитку. Саме в світлі феномену Хрестових походів ми можемо згадати про ще одного теоретика справедливої війни – св. Бернара Клервонського, а також його особливо цінний для нас трактат „Похвала новому лицарству“.

У цьому трактаті св. Бернар – визначний реформатор монашого життя, один з надхненників хрестоносного руху, великий аскет та містик – дав богословське обґрунтування війні за віру в цілому, а також наголосив на доцільності існування особливих військових структур – духовно-лицарських орденів. Зокрема „Похвала новому лицарству“ досить повно проілюструвала палку жертовність воїна-християнина, поглибила розуміння участі християнина у війні як вияву його любови та віри.

Бернар слушно пояснив християнське розуміння цінності життя і смерті: про християнина він пише як про такого, що „не боїться смерті“. „Ні – він бажає її! – говорить далі св. Бернар. – Чому він має мати страх у житті, або страх смерті, коли для нього життя – це Бог, а смерть – благо?“, адже „Яка це слава – повернутися переможцем з такої битви! Яке це блаженство – померти мучеником!“. При цьому св. Бернар не вдавався до патосних закликів зречення світу (подібно, наприклад, еретикам-маніхейцям), а лише правильно розставляв акценти: „Життя воістину прекрасне, і перемоги приносять славу, але священна смерть набагато важливіша за це. Якщо блаженні ті, хто вмер з Господом, то наскільки кращі ті, хто вмер заради Господа!“.

Ідеолог хрестоносців не забував заповіді „Не убий!“, однак, вважав правильним її розуміти так: „Що за нещасна перемога – вбити людину“, коли „гнів та гординя оволодівають усім найкращим у тобі! Але що з того, коли хтось вбиває не у запалі помсти і не завдячуючи гордині, але просто заради власного спасіння?“.

„Але Лицар Христа може безпечно брати участь у битвах за свого Господа, не боячись ні гріха, якщо він вбиває ворога, ані небезпеки своєї власної смерті; так як вбивати або вмирати в ім'я Христа не є гріхом, а навпаки – найбільша вимога для лицарської слави“. Воїни-християни, будучи „лагідними як агнці, та нещадними як леви“, мають використовувати зброю „заради покарання лиходіїв і заради прославлення добра“, і якщо хтось із них „вбиває лиходія, він не людиновбивця, а вбивця зла“, „коли він вбиває, то це на користь Христу, а коли гине – це на його власну користь“.

Окрім цього, св. Бернар виявляв досить реалістичне бачення потреби війни і зазначав: „Слава християн – смерть язичників... Це не значить, що язичники повинні бути винищені до останнього, бо існують і інші способи стати на перешкоді їх прагненню до знищення та переслідування правовірних. Але на цей момент найкращим шляхом є їх знищення, бо в іншому випадку грішники вбивають праведників“. Участь християн у війні для св. Бернара – це протидія агресорові, при цьому, між іншим, він показує виразно антиімперіялістичну позицію: „Звичайно, це правильно, що народи, які люблять війну, повинні бути розсіяні, що ті, хто турбує нас, повинні бути зупинені, і що всі служителі пороку повинні бути вигнані з міста Господа“.

Закінчуючи нашу „середньовічну“ тему, вважаємо за необхідне ще раз зазначити, що Католицька Церква чітко розрізняла справедливу та несправедливу війну. Благословляючи Хрестові походи, обґрунтовуючи право народів на захист власної незалежності і державності, а також підтримання внутрішнього порядку, Церква водночас засуджувала несправедливі війни, міжусобиці, спрямовувала свої зусилля на примирення розбурханих жвавою вдачею середньовічних європейців, доводила своїм вірним, що і під час війни не можна забувати про милосердя. Показовим є ініціювання Церквою „Божих замирень“ – особливих переодів, коли заборонялись будь-які військові дії.

Гадаємо, нам вдалося дещо спростувати міф про християнський пацифізм і проілюструвати ставлення католика-християнина до різних проявів насильства, в тому числі й війни. Тепер, щоб закінчити нашу аналізу проблеми морально-богословської оцінки національно-визвольної революції, нам варто окремо дослідити питання можливості протистояння християн державній владі.

Кардинал Йозеф Гьофнер зазначає з цього приводу: „Першим можливим типом поведінки – без сумніву, бездоганним з морального погляду – є пасивний опір, коли громадяни не дотримуються злочинних законів, а чітко діють всупереч протиправним державним заходам“. Далі Гьофнер говорить, що за деяких умов пасивний опір „не матиме ефективних наслідків“, і тому доцільним є активний опір. Він виділяє два різновиди активного опору – відкритий громадський протест та повалення злочинного уряду. Згідно з Фрідріхом Паульсеном, „відважні дії“, які знешкоджують злочинну владу, „без сумніву, можуть бути моральними і похвальними“, однак, за умов, коли „збереження народу, задоволення його життєвих інтересів не можна досягти іншим шляхом“. В цей же час кардинал Гьофнер говорить, що антиурядове повстання має бути добре сплянованим, тому як варіант він пропонує „потаємну змову більшої частини нації, яка послужила б ніби іскрою для спалаху“.

Подібно випадку зі справедливими війнами, Церква визначає певні умови, за яких збройний антиурядовий рух може бути морально добрим. Компендіум соціальної доктрини Католицької Церкви зазначає: „Збройний опір проти гноблення політичною владою обґрунтований лише тоді, коли існують одночасно такі умови: 1) у випадку несумнівних, тяжких і тривалих порушень основних прав людини; 2) після вичерпання всіх інших засобів; 3) якщо він не спричинить більшого безладу; 4) якщо обґрунтована надія на успіх; 5) якщо раціонально неможливо передбачити кращі вирішення“. При цьому збройна боротьба розглядається як „найрадикальніший засіб у намаганні покласти край очевидній і тривалій тиранії, яка порушує основні права людини і шкодить спільному благу країни“.

Вчення про можливість опору державній владі має досить давню традицію. Ще Тома Аквінський роз'яснював, що силове звільнення від режиму, який заперечує спільне благо, не є бунтом – навпаки, тиран є бунтівником проти спільного блага. Це вчення розвинулось на світанку Нового часу. В період боротьби Реформації та Коттререформації на території Франції особливо актуальними були теорії про право повалення недобросовісних монархів. Коли домініканець Жак Клеман убив Генріха III, увесь католицький табір радів, правлячи в храмах подячні літанії. Папа Сикст V з задоволенням зазначив, що „Бог все ж не залишає своєї Франції“. В цей

час еспанський єзуїт Маріанна писав, що Клеман – це „вічна окраса Франції“ і що його „чудовий, величний подвиг має послужити наукою для всіх монархів“.

Після невдалого замаху, здійсненого Ж. Шателем у 1594 року, Генріха IV в 1610 році чекала смерть від руки Ревальєка, котрий на суді заявив, що на цей відчайдушний крок його надихнули праці єзуїтів Маріянни та Суареса. Справді, єзуїтська моральна казуїстика зробила значний вклад у розвиток вчення про опір народу несправедливій державній владі. Так, єзуїт Белларміно розмірковував про ролі духовенства в русі опору: „Священникам та ченцям не личить вбивати правителів, і державні первосвященники не використовують цих засобів для приборкання володарів. Замість цього... вони відлучають правителів від спілкування з вірними через церковні таїнства, розрішають підданих від присяги на вірність... а потім езекуція надається вже недуховним особам“⁴. Ф. Суарес, котрого Бенедикт XIV називав „світільником богослов'я“, говорить більш просто: „Загалом, кожен має право вбити тирана, якщо того потребує суспільне благо“.

Приклади благословення Церквою антиурядового збройного руху ми знаходимо і в ХХ ст. Зокрема католицьке духовенство виразно підтримало антиреспубліканське повстання в Еспанії. Один за одним представники кліру підтримували „патріотично-військовий“ рух, називаючи його „Хрестовим походом за релігію, батьківщину та цивілізацію“. Примаса Еспанії, Архиепископа Толедо кардинала Гома взагалі вважають духовним наставником повстання. Між іншим, український Митрополит Андрей Шептицький у своєму зверненні „Про події в Еспанії“ писав, що еспанські католицькі єпископи стали в обороні „тієї святої революції, що боронить Божу справу й батьківщину“.

Виходячи з результатів попереднього розгляду проблеми, можемо прийти до наступних висновків. Революційна тактика боротьби, що часто передбачає насильство, засадничо не суперечить християнству, як це розуміє Католицька Церква, спираючись на те, що християнство аж ніяк не стоїть на пацифістських засадах. Пацифістський характер християнства – це, насамперед, стереотип, прояв його аберації, пов'язаної з поверхневим трактуванням слів Святого Письма. Насправді християнство, проповідуючи любов, не доходить до утопізму й уможливорює використання насиль-

ницьких методів (включаючи й вбивство) задля забезпечення суспільного блага. Таким чином, національно-визвольна революція, що є спрямованою на покращення життя народу шляхом його визволення та утвердження державности, не може вважатися чимось абсолютно суперечливим християнській моралі.

Оскільки національно-визвольна революція може трактуватися як міжнаціональна війна (наприклад, війна між народом-окупантом та поневоленим народом), її можна вважати справедливою війною. Таке її трактування пояснюється наступними тезами. По-перше, національна революція є спрямована на порушення несправедливого миру (стан окупації) і встановлення справедливого (вільне державне буття нації). По-друге, вона є закономірною реакцією на несправедливі дії агресора. По-третє, ця національно-визвольна боротьба є породжена глибоким переконанням у своїй правоті тих, хто її піднімає.

Враховуючи той факт, що національно-визвольні революційні рухи зазвичай протистоять юридично легітимізованій окупаційній владі, їх можна розглядати як справедливий опір населення державній владі.

Як бачимо, національно-визвольні рухи можуть відповідати засадами християнської моралі. Участь християн у національно-визвольній боротьбі може бути не тільки морально оправданою, але й обов'язковою, оскільки вона значною мірою проявляється як свідчення християнської любові до Бога і ближнього, є виявом християнського благочестя.

ПРО АВТОРА:

Ігор Загребельний – публіцист, релігієзнавець.

Тетяна ТАЛЬКО

РЕЛІГІЙНИЙ ДАР ЖІНКИ-УКРАЇНКИ

Особливістю релігійного ренесансу в сучасній Україні є помітне зростання релігійної активності українського жіноцтва. Нині не лише релігійна, але й світська сфера нашого життя просякнута містичними настроями. Українки виступають не тільки об'єктами релігійного впливу, чи адептами відроджуваної традиційної християнської побожності, але все частіше самі намагаються творити нові форми релігійної духовності, репрезентуючи себе в якості харизматичних особистостей, носіїв втіленої божественної сутності, або окремих вимірів Абсолюту. Спровокована так само жіночою, як і чоловічою харизматичністю, творчість у релігійній сфері призвела до своєрідного „релігійного ренесансу“ 70-90-х років минулого століття, зумовивши виникнення цілого ряду неорелігійних рухів „Нью ейдж“, які сьогодні досить суттєво впливають на життя української спільноти. Існування на теренах сучасної України неорелігійних утворень та скандально відо-

мих сект, очолюваних харизматичними провідниками, потребує аналізу самого явища релігійної харизматичності та виявлення його позитивних і негативних впливів на український соціум.

Особливості релігійної харизми нашого жіноцтва вкорінені у міфологічній та релігійній традиціях прадавніх слов'ян. Космогонічний епос українців наповнений цілим сонмом божистих пар, які виконують функцію множинного у непізнаваності Бога, що в основі має дуальну чоловічо/жіночу природу. Це, наприклад, Лада і Лад, Діва і Дів, Ягна і Ягн, Ярило і Ярила. Прадавня культурна традиція пов'язувала жіночу харизматичність зі здатністю до запліднення та народження нового життя і обожнювала цю здатність. У свідомості наших пращурів втрата цноти у момент єдності Діви і Діва перетворювала їх на мить у Бога-творця, а результатом цього творчого єднання було народження божественної Дитини.

У міфолого-релігійному світоуявленні наших пращурів жіноче божество матері-землі виступало як першопочаток, в якому втілювалася ідея плодючості, родючості, вегетативна сила. У дощі, що падав на землю, давні слов'яни вбачали чоловіче сім'я, яким бог-Небо запліднював свою дружину матір-землю, і вона народжувала з своїх надр розкішні плоди та годувала все на ній суще. Релігійне поклоніння землі зафіксовано у побажаннях: „Будь здорова як риба, гожа як вода, весела як весна, а багата як земля свята!“.

Видатний дослідник слов'янської міфології Микола Костомаров зазначав, що суттєва частина слов'янського язичництва відноситься до світлопоклоніння, і що слов'яни вірили у світлоносну істоту, батька світу Сварога, який також виступав під іменами Свентовіт, Радегаст, Сварожич, Даждьбог. Даждьбог у свідомості наших пращурів втілювався як в чоловічому образі сонячного бога, так і у жіночому образі богині.

На противагу більшості культур, в яких світлоносне-сонячне є статусною характеристикою чоловічого, в українській культурі жінка традиційно символізована як сонце, і це символічне усутнення жіночого в нашій традиції є відображенням „світлоносно-го“ початку жіночої харизматичності.

У пантеоні богів князя Володимира серед чоловічих божеств була єдина богиня – Мокоша, яка виступала посередницею між

небом і землею, покровителькою дощів та весняних обрядодійств, великою богинею милосердя, жіночої майстерности, родючости та животворної жіночої сили, покровителькою пологів і заступницею породіль. Мокоша як одна з іпостасей Матері-сирої землі була жіночою парою бога-Отця, і подекуди займала у слов'янській релігії більш важливе місце, ніж верховне чоловіче божество, стійко асоціюючись з вегетативною силою землі. Цікавим є те, що часто в традиційній українській рушниковій вишивці жінка-богиня позначалася символом світового дерева, що вказує на її функцію бути упорядницею Всесвіту.

Сакралізація архетипу матері-землі, в якому втілювалася жіноча містична харизматичність як здатність народжувати нове життя і бути покровителькою всього живого, проходить через усю історію нашої культури.

Яскравим виявом жіночої релігійної обдарованости є діяльність княгині Ольги, єдиної жінки з усієї правлячої когорти епохи Київської Русі. Серед ролей нареченої, дружини, вдови, правительки, які випали на її долю, найбільш вагомою є роля передвісниці християнства на наших землях. Харизматичність цієї жінки проявилася повною мірою лише після загибелі чоловіка – князя Ігоря. Відповідно до літописних даних, її яскрава особиста історія починається досить незвичайно: з помсти за смерть чоловіка. Але не хитрість, владність та жорстокість правительки принесли їй найбільшу шану, і навіть не жіноча краса, дотепність чи вірність. Саме її релігійна обдарованість спонукала літописця стверджувати, що Ольга „... яко вранішня зоря перед сонцем і яко зірниця перед світом. Вона бо сіяла, як місяць уночі. Так ся між невірних людей світилася, як перло в багні, бо були вони закаляні гріхом, не омиті святим хрещенням, а ся омилась святою купіллю, скинула с себе гріховну одіж ветхого чоловіка Адама і в нового Адама втілилась, що ним є Христос“ („Повість минулих літ“ // Літопис руський).

Серед містичних харизматичних рис жіноцтва особлива сила їй досі приписується материнському прокляттю. Накликати на себе материнський гнів вважалось страшним гріхом. Навіть спротив материнській волі сприймався як подія, що може розгнівати містичні сили і привести до неприємностей у житті непослуха. Одним з прикладів існування подібних уявлень є розпо-

відь літописця про нехтування князем Святославом заохочення з боку його матері Ольги до прийняття християнства. Глухота до релігійних почувань та переконань матері, на думку оповідача, привела князя до фатального кінця. Літописець повідомляє про трагічну смерть Святослава, тим самим ненав'язливо спонукаючи до визнання сили містичного материнського дару.

З приходом на наші землі християнства жіноча релігійна харизматичність витісняється на маргінес суспільного буття у приватну сферу. На відміну від чоловіків, які виявляли свою обдарованість у публічній сфері та релігійному служінні, жінка реалізовувала своє творче наставлення до Бога переважно у сфері сім'ї, оскільки освячене авраамітичною традицією покликання жінки бути дружиною та матір'ю зумовило її другорядні ролі у суспільній та церковно-обрядовій сфері. Християнка постає перед нами у основній якості охоронниці „домашньої Церкви“, виступаючи в цій іпостасі як помічниця чоловіка, яка забезпечує йому можливість діяти та перетворювати світ.

Українська жінка, реалізуючи свою містико-релігійну харизматичність в якості творця сакрального домашнього простору, хранительки „домашньої Церкви“, доповнює символіку концепту „Дім“ як втіленого святого довілля буття людини, де чоловіче означене як „своя правда, сила і воля“, особливим жіночим виміром, що усутнюється у таких сімейних цінностях, як сердечне єднання, материнська ласка, родинне тепло та затишок, врешті, родинна захищеність. Поєднуючись з ідеєю храму як втілення благословення вищих сил, небесного заступництва, домашній простір перетворювався жінкою на місце, де зустрічається небесне та земне. „Домашня Церква“ засновувалася на ідеології софійного, освяченого особливою жіночою мудрістю буття.

Перенішиши проблему жінки у сферу моральних вимірів, автори в часи Київської Русі зосереджували свою увагу в основному на житіях святих жінок. Дилема „добра жінка – зла жінка“ в працях Іларіона, Кирила Туровського, Володимира Мономаха, Данила Заточника стала способом осягнення сутності жіночого християнською думкою того часу. „Добра“ жінка наділялася якостями цнотливості, байдужості, а іноді й відрази до статевого життя. „Зла“ жінка була носієм неприборканої похоті і спокуси. В цей час започатковує своє життя ідея осяяної благодаттю софійності як

основи нашої християнської культури. Вона утверджує богородицький культ серед нашого жіноцтва.

У другій половині XIX ст. праці вчених сприяли формуванню в суспільній свідомості уявлень про новий український жіночий тип, який був народжений епохою козаччини. Більш вільне й рівноправне сімейне становище українки в цей історичний період привело до виникнення образів Берегині, нової амазонки, хороброї захисниці православної віри. Саме в час козаччини постають на південних наших землях поселення, названі жіночими іменами: Мар'янівки, Кулінівки, Ольгополі, Оленині, Марусині тощо. Жінки-войовниці боролися не лише за свою землю та дітей, але й за віру православну. На особливе місце серед таких жінок заслуговує дружина сотника Михайла Завісного Олена. Після загибелі чоловіка під час облоги поляками замку у Буші ця жінка підпала порохівню й висадила в повітря себе, своїх дітей та решту оборонців замку, а одночасно і близько чотирьох тисяч поляків.

Протилежною до творчої релігійної обдарованості нашого жіноцтва виступає такий аспект релігійності, як прагнення до незмінності. Один із типів харизматичних релігійних жінок, як, до речі, і чоловіків, які залишили свій слід в українській історії, можна назвати християнами-фундаменталістами. Вітчизняна культура демонструє, що саме такий тип харизматичних релігійних жінок мав суттєвий вплив на її історичний розвиток. Віра, яка лежить в основі релігійної харизми носіїв цього типу християнського світогляду, зазвичай засновується на абсолютно некритичній і непохитній впевненості в існуванні трансцендентного, і, врешті, кристалізується у систему пристрасних і досить жорстких переконань.

Аскеза як одна з сторін релігійної харизматичності нашого жіноцтва найбільш яскраво оприявнена в монашеському подвижництві. Серед подвижниць віри слід назвати монахинь Київського Свято-вознесеньського Флорівського жіночого монастиря Української Православної Церкви ігумені Агафії (Гуменицької), подвижниці благочестя черниці Олени (Бахтеєвої) (+1834), постриженки Флоровського монастиря засновниці Серафимо-дівевської обителі прп. Олександри (Мельгунової) (+1789), ігумені Антонії (Фільчиної), настоятельки обителі княгині Олександри Петрової. Монашеське служіння ці жінки поєднували зі справа-

ми милосердя. Вони ходили за хворими лазарету, який знаходився на території монастиря. Про творче відношення до допомоги хворим та стражденним свідчить той факт, що перші рентгенівські апарати з'явилися в соборі всього рік потому, як їх винайшли. В 1870 році при обителі на власні засоби було відкрито училище для дівчаток з бідних сімей різних станів. В монастирі жінка могла зробити релігійну кар'єру, дослужитися до вищих чернечих чинів.

ПРО АВТОРА:

Тетяна Талько – доктор філософських наук.

о. Олег ГІРНИК

ДУХОВНЕ ВІДРОДЖЕННЯ ЧИ ДУХОВНЕ ВИРОДЖЕННЯ?

Терміном геноцид позначається певна політика держави, уряду, певної країни з метою винищення народу, етнічної групи. В історії людства було багато геноцидів, однак, перевищив усі знані в історії дотепер, за своєю жорстокістю та масштабами геноцид українського народу 1933 року.

Геноцид супроти українського народу триває і сьогодні, у більш замаскованих та витончених формах. Скажімо, багато жінок в Україні після лицемірно-сердечних привітань „с празніком 8-го марта“ від своїх коханих мужчин однією рукою приймали весняні квіти, а другою рукою приймали від коханих валізу для „мандрівки“ на батьківщину Клари Цеткін і Рози Люксембург, „обслуговувати“ вболівальників футбольного чемпіонату. Дітей також можна продавати на Захід бездітним сім'ям. А поповнивши всі бездітні сім'ї, решту можна продати для трансплантації органів...

Менш відомим є термін лінгвоцид, який набув своєї гостроти в контексті передвиборних маніпуляцій відносно статусу російської мови як другої державної. Окрім товариства „Просвіта“ та „Товариства захисту української мови“, найбільш гостро цієї проблеми торкнулось Всеукраїнське об'єднання „Свобода“, зокрема її провідник Олег Тягнибок. Мова є основним засобом поширення інформації, засобом комунікації, національного ідентитету, генетичним кодом нації. Мова безпосередньо стосується сфери людського розуму, людської свідомості. Мова є своєрідним інформаційним фільтром, який допомагає в сучасному інформаційному просторі відрізнити корисну інформацію від некорисної, оскільки ми живемо в інформаційному суспільстві, де мова виступає найважливішим чинником. Вилучення мови з свідомості людини, заміна іншою мовою руйнує зв'язок з генетичною пам'яттю, руйнує здатність до критичного аналізу ситуації, формується підвладний будь-яким маніпуляціям споживацький менталітет, який позбавлений високих духовних ідеалів. Таким чином отримуємо заземлену істоту, послухну на всі команди, біоробота (біокібера).

Можна привести численні приклади постатей з української історії, які лише після свідомого повернення до свого коріння зажили повнотою життя і вершили великі справи. Можливо, найяскравіший з них є приклад Митрополита Андрея Шептицького. Вже кілька поколінь в його родині жили польською свідомістю, помішані з польськими родами. Лише завдяки поверненню до свого коріння, до свого народу і мови своїх предків А. Шептицький став чи не найвидатнішою духовною постаттю в історії нашого народу, значення котрого ми не змогли досі оцінити.

Можна поставити питання: а як бути з татариним Агатангелом Кримським чи поляком Вячеславом Липинським? Їхній перехід на бік української ідеї був абсолютно свідомий. В тодішніх обставинах, зрештою, як і тепер, стати на бік української ідеї означало втратити всі шанси для росту в кар'єрі. На таке були здатні лише дуже відважні, принципові, духовно незалежні особи – пасіонарії.

Отже, у випадку лінгвоциду маємо справу з свідомою державною політикою, яка ставить собі за мету знищення національного інформаційного простору, що в кінцевому рахунку ставить собі за мету перетворення народу в позбавлену ідеї, власної думки і критичної свідомості інертну масу. Проявами лінгвоциду є оподатку-

вання національного книговидання, відсутність закону про захист національного інформаційного простору.

Фідесцид (від *fides* лат., що означає віра) – це цілком нове поняття і найскладніше з усіх дотепер розглянутих, що означає – нищення віри народу. Всі геноциди розпочиналися із фідесциду як свідомої політики держави. Голодомор 1933 року розпочався з атеїстичної пропаганди, нищення церков, заборони християнства та інших релігій. Згодом це переросло у лінгвоцид і досягнуло кульмінації у геноциді, тобто голодоморі. Говорячи простіше, спочатку в народі вбивають віру, згодом розум, а відтак життя.

Натепер не потрібно відкрито забороняти релігію, досить будувати якомога більше неякісних церков, розмальовувати їх нашвидкуруч дешевим мальовидлом, посадити там напівграмотного попа та напівп'яного дяка – і справа зроблена! Зайшовши до такої церкви, де дячок щось „завивав“ на кшталт вечірні, яка більше подобала на арію з колгоспної опери „не мучте худобу“, один пан підсумував: атеїстам немає поля для діяльності, тут вже все зроблено.

Кілька років тому у тижневику „Дзеркало тижня“ була опублікована стаття Генадія Апанасенка „Третій шлях?“. Він звернув увагу на ріст смертності серед чоловіків в постсовєтських слов'янських державах, яка є настільки високою, що Світова організація охорони здоров'я запровадила спеціальний термін „надсмертність слов'янських чоловіків“. Різниця в тривалості життя між чоловіками і жінками в Україні 10 – 15 років. Україну можна назвати країною вдів. Найдраматичнішим є ріст кількості самогубств: з 1988 по 1999 вона зросла в Україні на 58 відс.

Все можна списати на економічні негаразди. Але чи тут справа лише в економіці? Ситуація в США за часів Великої економічної депресії у 1932 році була досить подібна до нашої, проте рівень самогубств зріс лише на 5 – 8 відс.! Генадій Апанасенко подає й іншу статистику. Порівняно з 1991 роком релігійна мережа в Україні зросла практично вдвічі – з 13,2 тис. до 26,8 тис. релігійних організацій, конфесій, течій. Очевидно, що найактивніше зросли традиційні християнські Церкви. В Україні почали говорити про „духовне відродження“. Однак, як пояснити зростання кількості самогубств? Адже самогубство вважається найстрашнішим гріхом, який може вчинити людина втративши віру, а разом з тим і сенс життя. Логічно,

з активізацією релігійного життя, ростом кількості парафій, епархій, єпископів, слід було очікувати і зниження кількості самогубств.

А можливо, у нас і насправді відбувається не „духовне відродження“, а „духовне виродження“, тобто фідесцид? Останнім часом за межами України видається багато літератури, яка присвячена феноменові людської віри (не обов'язково релігійної). Проводяться численні конференції та симпозіуми, на яких представники різних галузей науки розглядають феномен віри. Дуже багато говориться про значення віри в справі лікування недуг, які вважаються практично невиліковними. Недавно подібна конференція відбулась і в Загребі (Хорватія), яку ініціювала католицька Церква, зокрема Отці-єзуїти. Учасники конференції видали збірник під назвою „Віра і здоров'я“. В одній з статей подано „характеристики, які спотворюють релігійність і роблять людей нездатним відповісти на проблеми життя“. Одна з тих характеристик названа „Небезпека інституції“. Автор цієї статті, монах-францісканець, пише наступне: „Практично всі релігійні системи, особливо християнство, вимагають високого рівня духовності і безкомпромісного практикування чеснот. Тим часом, на жаль, не вся історія релігійних інституцій прямує шляхом високого духовного досвіду та незаперечних цінностей. Психологи наголошують, що індивідум лише у спільноті може віднайти своє справжнє задоволення і реалізацію основних потреб життя. Одночасно психологи, як і деякі містики, не замовчують про небезпеку, що загрожує справжній релігійності з боку таки релігійних інституцій та їхніх провідників. Крім цього, вони додають, що релігійний досвід свідчить про те, що провідниками релігійних спільнот часто стають особи, які не є передовсім людьми високого релігійного досвіду (а саме так мало б бути), а радше, як і у кожній іншій бюрократичній структурі:

- слухняно підтримують і презентують саму організацію як таку (наприклад, беззастережна лояльність до ідей і плянів єпископа, настоятельки і т.д.);

- немає великого вибору досить кваліфікованих церковних службовців;

- низький духовний рівень деяких релігійних спільнот вимагає передовсім механістично та матеріалістично орієнтованих провідників, аніж таких, які поряд з тим мали б ще і високий духовний рівень;

– сама релігійна структура як така часто надає перевагу міцності власної структури всупереч автентичному духові засновника і високому духовному рівневі спільноти;

– релігійні провідники, які би мали бути добрими та кваліфікованими щодо способу і змісту в справі реалізації духовних цінностей засновника спільноти, частіше всього стають провідниками, не будучи до того здатними.

При допомозі таких недорозвинених і нездорових кадрових рішень створюється безнадійна ситуація, в якій люди без високого духовного досвіду стають відповідальними за інституцію, яка б мала плекати високий релігійний досвід і одночасно збагачувати світ і життя його плодами.

В такому випадку більшість психологів на основі досліджень застерігають супроти організованої релігії та інституції, які можуть стати справжнім ворогом для автентичного та справжнього релігійного досвіду. Багато релігійних постатей з високим духовним досвідом ще раніше попереджали нас про це. І Христос про це не мовчав. Відоме є його застереження щодо тих, що „ходять у довгих шатах..“, які дбайливо виконують всі закони, але позбавлені звичайної людяності, не кажучи про духовність. Христос особливо наголошував першим провідникам християнства, що вони, зрештою, як і всі релігійні провідники, „сіль землі і світло світу“. Тож нехай постійно чувують, адже, „коли сіль перестане бути солоною, вона ні на що не придатна“ і її викинуть геть під ноги і, якщо „світло не світить у темряві“, темрява його огорне“ (Vjera i zdravlje, Zagreb, 2005, с. 57-58).

Подана цитата дає відповідь на існуючу в Україні проблему: відбулось „відродження“ лише зовнішніх церковних структур, які не дали позитивного впливу на загальний духовний клімат в Україні. Церковні структури заповнили „недорозвиненими і нездоровими кадрами“, і тому не дивно, що вони тепер переживають глибоку кризу, яку всіляко маскують різними заходами, як наприклад: боротьба проти ідентифікаційних кодів, боротьба за церковні канонічні території, привезення копії Туринської плащаниці, недавнє відзначення річниці 1946 року.

Таким чином, ініціатором фідесциду може бути не лише держава, але й певна релігійна структура. Якщо погортати українську церковну пресу, то там дуже мало зустрінемо статей на тему віри, статей, які б будили в людях оптимізм, які б давали свідчення лю-

дей, котрі вірою перемогли найскрутніші обставини свого життя, одужали з невиліковних хвороб (з огляду на стан нашої медицини, це було б дуже бажаним). Переважно читаємо статті на тему святкування ювілеїв того чи іншого єпископа, про церковні празники в тій чи іншій парафії з обов'язковою статистикою присутності на празнику священиків, деканів, монахів і монахинь, вірних. (І саме це часто називають „відродженням духовного життя“).

Щонайбільше можуть подати якесь тлумачення догми, церковного свята, заповіді, обряду. Все це робиться в нудній формі, яка мало має спільного з феноменом віри і духовним життям сьогодення. Коли я запитався у крамниці львівського видавництва „Свічадо“, що вони можуть запропонувати прочитати сучасній людині, яка займається пошуками справжньої, живої віри, мені подали якийсь православний катехизм і пояснення І. Гоголя до Божественної літургії, обидві книги перекладені з російської мови.

З усіх структур, яка переживає найбільшу кризу віри в Україні – це, звичайно, Російська Православна Церква Московського патріархату. Нещодавно ми були свідками відкритої участі представників МП в агітації за Віктора Януковича. На жаль, „духовні пастирі“ цієї церкви не зробили жодних висновків, бо вже минулого року „святі отці“ вишикувались за депутатськими мандатами (серед них є навіть матушка-ігуменя). Вони кажуть, що це вони роблять з метою покращення ситуації в державі, не розуміючи, що таке їхнє твердження є ознакою того, що вони вже більше не вірять в те, що цю ситуацію може покращити лише жива, автентична віра, Бог. З другого боку, правди ради, необхідно визнати, що ще на початку минулого століття саме представник російського православ'я о. П. Флоренскій заговорив не лише про кризу православної віри, але й світового християнства. Ось що він пише у своїх „Записках о православії“: „Якщо людина тримається своєї конфесії і своєї релігії, то причина є швидше зовнішня – історична звичка, виховання, оточуюче середовище, звичайна інертність думки і лінивість свідомости, що оберігає від чіткого і ребром поставленого запитання. Ті, що бояться фанатизму, можуть бути спокійними: сучасна людина є доволі байдужа до своєї релігії, вона її не знає і не хоче знати, принаймні не знає її як пов'язуючу і цілісну духовну форму. Якщо вона і вивчає свою релігію, то лише як суму окремих формул, обрядів та уставів, тобто зовнішньо, стоячи осторонь, так само, як це робить по відно-

шенню до чужої релігії“. Чи це не про наші теперішні т. зв. „духовні навчальні заклади“? І далі: „Для російських православних людей ку-миром є найчастіше сам російський народ і природні його властивості, які він підносить на п’єдестал і кланяється йому, наче Богові“. Чи це не про нашу ситуацію в Україні з статусом російської мови? У „Записках о христіанстве і культурѣ“ Флоренський пише наступне: „Християнський світ є повний підозри, недоброзичливих почуттів і ворожнечі. Він є гнилий в самій своїй основі, бо позбавлений активної віри в Христа і разом з тим не має мужности та щирості визнати гнилість своєї віри. Вони охоче дискутують про деталі і скрупульозну точність догматичних формул, церковного обряду, канонічного устрою, дискутують без кінця і ніяк не можуть дійти згоди ні з одного, ні з другого боку. Чи не є причиною неуспіху всіх цих дискусій те, що до питань віри підходять не внутрішньо, як віруючі, а зовні, наче археологи, втрачаючи почуття духовної реальности, наче сліпі, що не можуть охопити цілість? [...] Ми повинні визнати, що не ті чи інші різниці у вченні, обряді та церковному устрою є справжньою причиною роздроблености християнського світу, а глибока взаємна недовіра до найважливішого – віри в Христа, Сина Божого, що прийшов у тілі. [...] Це стосується не тієї чи іншої конфесії, але всього християнського світу, який об’єднує тепер лише одна ознака – криза віри. Перед грядущою кризою християнства всім, котрі іменують себе християнами, варто поставити ультимативне питання і покаятись „єдиним серцем і устами“, голосячи: Господи, допоможи моєму невір’ю“.

Шкода, що цих слів досі не збагнули сини і доньки Церкви, до якої належав Флоренський. Можливо, варто прислухатись до слів Флоренського нам в Україні? Зрештою, у нас іншого виходу немає. У противному випадку нам всім загрожує фідесцид. А відтак не буде потреби над нами проводити ні лінгвоцид, ні геноцид. Ми вже живемо в ситуації автогеноциду – самі собі відбираємо життя від почуття зневіри і безвихідности, а єрархи українських Церков не перестають співати пісню про „духовне відродження України“, подібно, як і політики – про „незалежність України“. Складається враження, що ми живемо у ситуації, описаній у відомому фільмі „Матриця“: ми занурюємо голову в пісок віртуальних ілюзій, не помічаючи навколо себе, що насправді живемо у стані духовної катастрофи. Нехай так не буде!

Тетяна ШЕВЧЕНКО

ТЕОЛОГІЯ ВИЗВОЛЕННЯ: ВІДПОВІДЬ НА НЕСПРАВЕДЛИВІСТЬ СВІТУ ЧИ ЄРЕСЬ?

40 років тому, 1971 року, у Лімі побачила світ праця отця Густаво Гутьєрреса “Teología de la liberación” (англійська назва – „A Theology of Liberation: History, Politics, Salvation“), яка поклала початок теоретичному обґрунтуванню теології визволення. Сучасні історики називають теологію визволення однією з головних причин конфлікту та найбільших зіткнень між Апостольською Столицею та католицизмом Нового Часу, загрозою для правдивості католицької віри в розумінні Риму.

Вперше Густаво Гутьєррес подав нарис нової теології ще 1968 році. Пізніше цей нарис, модифікований і доповнений, був включений до знаменитої „Теології визволення“. За кілька місяців основні положення нової богословської течії були озвучені церковними ерархами на II Генеральній Конференції Єпископатів Латинської Америки (CELAM) у Медельїні (Колумбія). Початок 1970-их років

відзначився появою нових фундаментальних робіт, які обґрунтували теологію визволення. Окрім праці Гутьєрреса, у 1972 році побачила світ праця „Ісус Христос – визволитель. Критична христологія нашого часу“ бразильського теолога отця Леонарда Боффа, у 1973 році – „Теологія практики визволення“ іншого бразильського теолога, Хуго Асмана. У часи розквіту теології визволення існувало близько дев'яти різних напрямків, до яких належали провідні теологи Латинської Америки, які мали вплив на своїх колег в Європі та Північній Америці.

У 1950-1960-их роках, коли „соціалізм“ та „соціал-демократія“ в Європі стали асоціюватись лише з бюрократією, секуляризацією та захистом меншин, а комунізм російського зразка виявився формою, різновидом тоталітаризму; коли ідеї Маркса-Енгельса-Мао призвели до чергового геноциду та розбудови нової імперіалістичної супердержави; коли „католик“ та „знедолений“ стали синонімами на американському континенті, три кроки до свободи“ Густава Гутьєрреса так трактували сенс звільнення трудящих, народів та клясів:

- звільнення – як процес політичного та соціально-економічного визволення людини від експлуатації і гноблення, як вираз надії знедолених народів та клясів;

- звільнення – як завоювання творчої свободи, побудови „нового світу“ і „нової людини“ через формування „свободи“ не „від чого“, а „для чого і навіть“;

- звільнення від гріхів і поєднання людини з Богом.

„Гріх заданий у структурах гноблення і експлуатації людини людиною.... Отже, гріх постає як фундамент відчуження, що приводить до ситуації несправедливості ...

Неможливо зрозуміти його конкретні прояви без розуміння базису, який їх породжує... гріх вимагає радикального звільнення, яке в свою чергу, необхідно потребує політичного звільнення“.

Особистий гріх породжує несправедливі і безблагодатні суспільні взаємини і, врешті-решт, сам капіталізм – це лад, який є пролонгацією особистого гріха на глобальний рівень і перетворення його в „соціальний“, тобто, створення „гріховних“ суспільних структур.

Концепція Густава Гутьєрреса наполягає на тому, що ці три рівні звільнення повинні розумітись і бути реалізовані у взаємозв'язку,

взаємно доповнюючи один одного. За його словами, нова теологія „не обмежується роздумами про Світ, але прагне стати частиною процесу життя, яке перетворює Світ“.

В XIII ст. Фома Аквінський стверджував, що „тиранічний уряд є несправедливим, бо не прагне загального блага, але приватного блага того, хто править, і тому повстання проти такого уряду не має характеру заколоту“.

В XVII ст. ці ідеї розвинув його видатний послідовник, один з найвідоміших єзуїтських теологів, „Doctor eximius“, Франсіско Суарес: „Правитель, що став тираном, та тим самим порушив принцип влади, встановлений самим Богом, який ми розуміємо як суспільний договір між народом та правителем, заслуговує на смерть“.

В XX ст. Архієпископ Сан-Сальвадору О. А. Ромеро писав: „Коли диктатура зневажає права особистості, коли іншим шляхом неможливо домогтися блага для нації, коли закриваються канали діалогу розуму і взаєморозуміння, Церква говорить про законне право на повстанську боротьбу“.

Таким чином, наскільки дії правителя відхиляються від Волі Божої, наскільки вони суперечать інтересам Церкви, настільки піддані мають право надавати цим діям опір. Правитель, який панує всупереч законам Бога, християнської моралі, перетворюється на тирана. Народ може повстати проти тирана і скинути його.

Від 1974 року Міжнародна теологічна комісія розпочала вивчення явища теології визволення. Висновки комісії, хоча і містили критичні положення, визнавали заслуги теології визволення в актуалізації проблеми несвободи, її „пророчу роллю“ для Церкви в Латинській Америці.

Іван Павло II від початку свого понтифікату зайняв активну позицію щодо теології визволення. Наступного дня після обрання Іван Павло II підтвердив дату III Генеральної Конференції Єпископів Латинської Америки в Пуебла (Мексика). Як відомо, вже від початку 1960-их років ця Конференція зазнала впливів марксизму. І хоча вона заперечувала ідею революції, але активно критикувала проамериканський соціально-економічний курс латиноамериканських держав. Тому попри позицію курії, яка боялась втручання Папи у проблеми латиноамериканського католицизму, Іван Павло II особисто взяв участь у III Генеральній Конференції, яка тривала від 27 січня до 13 лютого 1979 року. Сьогодні історики-католики

називають інавгураційну промову Папи на Конференції однією з найважливіших промов понтифікату. Тоді ж латиноамериканські єпископи зустріли виступ Івана Павла II критично та без особливого ентузіазму.

Папа сконцентрувався не на „визволенні“, а на „Правді, яка походить від Бога“. Він не використав класичну методологію латиноамериканського підходу до соціальної дійсності, яка спиралась на соціологічну парадигму „бачити – оцінювати – діяти“.

Головним пунктом євангелізації Іван Павло II бачив правду Христа і про Христа, тому рішуче відкинув „нове прочитання Євангелія“, яке бачить Ісуса не Богом, а лише пророком, політиком чи революціонером. Таким чином, критика Папи була спрямована проти нехтування божественної природи Христа та його отождолення з борцем проти римського панування, „бунтівником з Назарету“.

Друга правда, яку мала нести євангелізація, – це правда про Церкву. Спираючись на Кипріянове „Не може мати Бога батьком той, хто не має Церкви матір’ю“, Іван Павло II нагадав про відмінність між *Regnum Dei* і *Regnum hominis* та дистанціювався від теології, яка підтримувала досвід народної Церкви, „народженої з народу“, на противагу „інституційній“ Церкві, яку вони визнавали „відчуженою“. Він зазначив, що Церква „не потребує допомоги систем чи ідеологій, щоб любити, захищати і співпрацювати на користь визволення людини“.

Іншим важливим моментом папської промови була ідея, яка згодом стала головним пунктом усього понтифікату, про необхідність повернення антропологічному питанню центрального значення. Іван Павло II нагадав, що завдяки Євангелієві Церква має своє бачення людини, не обмежене його біологічним, економічним і психічним вимірами. Повна правда про суть людини є основою суспільної доктрини Церкви та основою справжнього визволення. Визволення, здобутого завдяки „перетворюючій любові, яка несе мир, вибачення і примирення“, одвічної віри, яка сформувала цивілізацію та історію континенту.

Єпископів Іван Павло II закликав турбуватись про єдність між собою та наслідувати почуття та дії доброго самарянина. Хоча у жодному пункті кінцевого документу, схваленого Конференцією Єпископатів Латинської Америки, не було ані сліду заперечення

теології визволення, виступ Папи був витлумачений у пресі як початок наступу на неї.

Наступного, 1980 року, під час липневої подорожі до Бразилії, Папа визнав перед місцевим єпископатом необхідність ліквідації соціальної несправедливості та забезпечення всім гідного людського майбутнього. Проте він заперечив можливість реалізувати таку глибоку зміну шляхом класової ненависті чи через застосування сили, нехай і щодо найнесправедливіших соціальних структур. Ця промова стала своєрідною Magna Charta бачення християнства без насильства, яке культивував Іван Павло II. Він запропонував невживання насильства як ідеальну християнську позицію та людину, яка несе мир, як антропологічну і духовну модель віруючої людини.

У березні 1983 року Конгрегація Доктрини Віри, яку від листопада 1981 року очолив Йозеф Ратцінгер, надіслала лист до перуанського єпископату, де вимагала висловити своє ставлення до теології Густава Гутьєрреса, якому робилось десять закидів. Зокрема схвалення марксистської концепції історії та зведення християнського послання до боротьби поневолених за визволення, що призводило до вибіркового прочитання Біблії, заміни ортодоксії ортопраксією, відкидання папського вчення, концепцію Церкви як політичної партії та ідентифікацію Церкви бідних з церковними спільнотами.

Питання про ортодоксійність теологічної концепції Гутьєрреса було поставлене Римом з огляду на те, що перуанський єпископат був не в змозі виробити спільну позицію щодо теологічної праці отця Гутьєрреса. Три безплідні зібрання в Перу, і лише четверте в Римі дозволило Конференції Єпископів Перу виробити спільний документ у листопаді 1984 року. Він був результатом численних компромісів, і хоча констатував наявність багатьох суперечливих пунктів та обмежень у теології визволення, проте у цілому працю Густава Гутьєрреса не засудив.

У серпні 1984 року Конгрегація Доктрини Віри оприлюднила „Інструкцію про деякі аспекти теології визволення“ (*Libertatis nuntius*), метою якої було „звернути увагу душпастирів, теологів і всіх вірних на відхилення та ризики відхилення, які є руйнівними для віри і християнського життя“. Теологію визволення було звинувачено у некритичності в запозиченні марксистських концеп-

цій. Документ підкреслював важливість для християн боротьби за справедливість, свободу і людську гідність та недопустимість подальшого існування шокуючої нерівності між багатими і бідними. „Інструкція“ підкреслювала, що найперше звільнення, яке має відбутись, – це звільнення від гріха, який не можна обмежувати лише „соціальним гріхом“, а саме зло переважно чи однозначно обмежити поганими соціальними, політичними, економічними „структурами“, хоча й існують структури, які є злом та спричиняють зло. Тим не менше структури самі по собі не є добрими чи поганими, вони – результат дій людей, вільних і відповідальних. Ці люди мають змінитись завдяки благодаті Христа, щоб жити і діяти як нові творіння в любові до ближнього та ефективному пошукові справедливості, самоконтролі та плеканні доброчесності. Теології визволення знову закидалось некритичне використання елементів марксистської ідеології та „марксистської аналізи“ при розгляді ситуації в країнах третього світу та Латинської Америки. Йозеф Ратцінгер повторив застереження Павла VI щодо небезпеки ігнорування зв'язку між марксистським аналізом та ідеологією марксизму, а також ігнорування практики класової боротьби в марксистській інтерпретації, яке повільно призводить до формування тоталітарного суспільства. Він також нагадав, що в основі марксизму лежать атеїзм і заперечення людської особистості, її свободи та прав. А нерозуміння духовної природи людини призводить до повного підпорядкування людини спільноті та відмови від принципів соціального і політичного життя, пов'язаних із людською гідністю. Адже марксистська концепція правди пов'язана з твердженням про необхідність насильства, а отже, з політичною аморальністю. Документ критикує наступні нововведення теологів визволення, навіяні марксизмом:

- запозичення розуміння класової боротьби як основного закону історії, а також визнання поділу самої Церкви в результаті класової боротьби;

- тенденція ототожнювати Царство Боже та його зростання з людським визвольним рухом, коли історія стає суб'єктом власного розвитку, а процес самовизволення людини відбувається через класову боротьбу;

- підпорядкування теології політичному критерієві, залежному від класової боротьби;

– бачення Церкви „лише“ як реальності всередині історії та позбавлення теологами визволення Церкви, Божого дару і таїнства віри, будь-якої специфічної реальності;

– розуміння „Церкви бідних“ як Церкви клясу, який усвідомлює вимоги революційної боротьби, як крок до визволення та який святкує це визволення на Літургії.

„Інструкція“ говорила про виклик „сакраментальній та єрархічній структурі“ Церкви, кинутий теологією визволення. Її представники критикувалися за редукціоністське та раціоналістичне прочитання Біблії, в якій надавалося великого значення книзі „Вихід“, події якої розглядалися як звільнення від політичного рабства.

Конгрегація Доктрини Віри нагадувала прихильникам теології визволення про неприпустимість підміни Бога, Втіленого Слова, який помер і воскрес заради всіх людей, фігурою Христа як символу, що містить у Собі вимоги боротьби пригноблених. А отже, критикувалося виключно політичне тлумачення смерті Христа, яке нівелює цінність спасіння та відкуплення.

У сфері розуміння Таїнств документ закидав підміну духовної реальності соціологічним аналізом та розуміння Євхаристії як „дару“ Тіла і Крові Христа. Тлумачення теологами визволення Євхаристії як відправи людей у боротьбі радикально заперечувало єдність Церкви, яка розумілась як історичний клас бідних, котрі будують єдність через боротьбу. Таким чином, для них боротьба клісів була шляхом до єдності, а Євхаристія – Євхаристією клясу.

За 30 років, у травні 2007 року, колишній префект Конгрегації Доктрини Віри, Папа Бенедикт XVI на путі в Бразилію дав інтерв'ю, де назвав теологію визволення різновидом єресі мілленаризму, існування якої в сучасній Латинській Америці не має жодного виправдання. Папа підкреслив, що сьогодні ситуація „значно відрізняється від того часу, коли зародилась теологія визволення“, а „теза про те, що повноцінного життя можна досягнути шляхом революції, виявилась хибною“.

Людмила ФИЛИПОВИЧ

РЕЛІГІЯ В ГРОМАДСЬКІЙ ДУМЦІ СУЧАСНОЇ АМЕРИКИ

Нам здається, що ми знаємо, що люди думають про релігію. Читаючи газети, слухаючи радіо, дивлячись телевизор і мандруючи інтернетом, кожний з нас складає свою уяву про те, чим є релігія, яку роль вона відіграє в нашому житті. Незважаючи на те, що існує багато різних каналів передання інформації про релігію (вивчення основ віровчення, участь у релігійних обрядах, належність до конфесії чи членство в церкві, домашнє релігійне виховання, авторитетне слово провідників релігійних організацій, благодійницька діяльність останніх тощо), інститути громадської думки є чи не найінформативнішими щодо настроїв більшості громадян країни з того чи іншого приводу. При цьому часто виникають сумніви щодо об'єктивності громадської думки, проте вона і досі є цікавим індикатором різноманітних трансформацій в суспільстві.

Експерти фіксують зміни, що відбуваються останнім часом в уявленнях людей про релігію. Так, вважається, що роля релігії після Другої світової війни стала більш вираженою, а після подій 11 вересня 2001 року релігія взагалі сприймається як політична сила. Чи підтверджуються ці оцінки соціологічними опитуваннями? Що думають пересічні громадяни різних країн про релігію, про свою релігійність?

Великий досвід постійного моніторингу громадської думки має Америка. Звичайному українцеві важко навіть уявити, наскільки докладно досліджується ставлення американців до релігії, якою є увага до питань, пов'язаних з нею. Про це нам розповість відома дослідницька структура „PewResearchCenter“, яка збирає такі дані та розміщує їх в інтернеті. За підрахунками цього центру, з 2005 року до нашого часу було опубліковано понад 70 звітів на тему „Релігія і публічне життя“, які базувалися на опитуванні громадської думки щодо різних тем – від з'ясування динаміки змін у громадській думці американців (в т.ч. мусульман) щодо ісламського тероризму та екстремізму, і аж до ставлення представників різних релігійних груп до одностатевих шлюбів. Соціологічні центри готові з'ясовувати думку американців про рішення Верховного суду щодо випадків звільнення духовенства та інших осіб за релігійними мотивами; про державні і суспільні обмеження за релігійною ознакою, які щороку зростають, завдяки чому майже третина від загальної чисельності населення в світі живуть у країнах релігійної несвободи. Соціологи дізнаються про зв'язок релігійних переконань і політичної орієнтації американців, про склад американського Конгресу за релігійною ознакою і про багато інших речей. На основі наймасштабнішого опитування 2007 року, проведеного в Америці, коли на запитання анкет відповіло 35 тис. американців, вдалося найбільш повно з'ясувати, якою є релігійна Америка, як американці уявляють себе в релігійних координатах.

В результаті вдалося уточнити релігійний ландшафт сучасної Америки. Дослідники підтвердили, що віросповідна належність громадян країни свідчить про те, що США - переважно протестантська країна: 51,3 відс. вважають себе протестантами, 24 відс. – католиками, 1,7 відс. – мормонами, Свідками Єгови – 0,7 відс., православними – 0,6 відс., юдеями – 1,7 відс., мусульманами – 0,6 відс., іншими – індуїсти, буддисти тощо – менше 3 відс., не належать до

жодної конфесії – 16,1 відс. Проведено вражаюче картографування конфесій по штатах за двома показниками – за релігійною традицією (від католиків до буддистів) і за конкретними питаннями (віра в Бога, важливість релігії в житті особи, частота відвідування храму, молитви, читання священних писань, погляд на своє віросповідання як єдиноістинне тощо). На сайті миттєво можна отримати карту, на якій покажуть в кольорі відсоток тих, хто до якої релігійної традиції належить по країні взагалі і по кожному штату зокрема. Наприклад, найбільш мормонським є штат Юта, де мормонів нараховується 58 відс. при майже двохвідсотковому загальноамериканському показникові. В штаті Айдаго – 23 відс., Неваді – 11 відс., по 5 відс. в Монтані та Орегоні, 4 відс. в – Арізоні.

Картографованими по штатах і традиціях є відповіді щодо віросповідання та релігійної практики. Визначаючись щодо:

1) віри в Бога чи Вселенський дух, абсолютно впевнені в існуванні Бога 71 відс., переважно впевнені – 17 відс., не вірять в Бога – 5 відс. (більшість в західних штатах);

2) важливості релігії в житті людини, 56 відс. опитаних заявили, що релігія для них „дуже важлива“ і 26 відс. – „іноді важлива“ – 26 відс. Для мешканців переважно західних штатів і Нью-Йорку релігія виявилася „не дуже важливою або зовсім не важливою“ (16 відс.);

3) частоти відвідин релігійних служб, 39 відс. опитаних (в південних штатах і Юті таких понад 80 відс.) бувають на службі раз на тиждень, ще 33 відс. – раз-два на місяць чи пару раз на рік. Чесно визнали, що рідко або ніколи не бувають на службі 27 відс. респондентів, переважна частина яких проживає на заході Америки (крім штатів Айдаго та Юта) та в її північно-східних штатах;

4) частоти молитви. 58 відс. американців моляться раз в день, ще 17 відс. – пару раз на тиждень;

5) частоти отримання відповідей на молитву, 82 відс. американців не певні, що, молячись, отримують відповідь на свою молитву;

6) пояснення релігійного вчення. Таких, хто впевнений, що існує тільки один істинний шлях пояснення вчення, нараховується 27 відс., але більшість – 68 відс. вважає, що існує більше, ніж один шлях;

7) бачення релігії як єдино істинної віри. Ще менш категоричними виявилися американці, відповідаючи на це запитання. Лише

24 відс. вважає свою релігію єдиною правдивою вірою, яка веде до вічного життя. 70 відс. американців допускає, що до вічного життя ведуть багато інших релігій. Найменша частина тих, хто переконаний в цьому, проживає в штаті Юта – не більше 40 відс..

Думаємо, що отримані дані можуть свідчити про високий рівень релігійності американців фактично усіх штатів, крім західних і деяких мегаполісів.

За результатами будь-якого опитування традиційно складається детальний портрет сучасного американського віруючого. В даному разі на сайті віднайдеться інформацію щодо кожної релігійної традиції за такими показниками: географія поширення, вік, гендер, етно-расова ознака, освіта, доходи, сімейний стан – одружений\неодружений і кількість дітей в родині. Так, скажімо, можна з упевненістю говорити про майбутній занепад православ'я в США, виходячи з того, що 70 відс. православних родин не мають дітей, тільки 9 відс. – по одному, 14 відс. по двоє, 5 відс. – по 3 і 1 відс. – по 4 (на відміну від найбагатших на дітей родин мормонів, де 14 відс. мають по одній дитині, 14 відс. по двоє, 12 відс. – по троє, і 9 відс. – по четверо дітей). Матеріяли цього розділу надзвичайно інформативні, оскільки і церкви, і суспільство мають об'єктивну соціально-демографічну картину по всій Америці.

Привертає увагу розділ про політичні і соціальні преференції американців, зокрема віруючих різних конфесій. З'ясовуючи партійні симпатії американців, вдалося виділити стійку залежність між належністю до традиційних релігій більшості і підтримкою республіканської партії. Протестантські церкви і мормони переважно є республіканцями. Релігійні і етноконфесійні меншини (юдеї, мусульмани, індуси, буддисти, чорні протестанти) є прихильниками демократів. Католики і православні – 50 на 50, а свідки Єгови, як завжди, не мають жодних партійних преференцій.

Звернемо увагу на відповіді тих, хто не належить до жодної релігії: серед них прихильників демократів вдвічі більше, ніж прихильників республіканців.

Відповідаючи на запитання „Як би ви загалом описали ваші політичні погляди – як надто консервативні і просто консервативні, середні, ліберальні і надто ліберальні“, представники різних релігій за своїми ідеологічними вподобаннями розподілилися таким чином: найконсервативнішими виявилися мормони (60 відс.),

євангелістські церкви (52 відс.) при загальнонаціональному показнику консерваторів у 37 відс. Найліберальнішими є буддисти, юдеї, індуси. Переважна більшість віруючих американців (30-45 відс.) дотримуються серединних або поміркованих поглядів.

Опитуванням з'ясували громадську думку віруючих американців щодо абортів (найбільше противників серед мормонів, свідків Єгови, євангелістів і мусульман), гомосексуалізму (не слід заохочувати в суспільстві – так вважають свідки Єгови, мормони, євангелісти, мусульмани), на ролі уряду в захисті моральності. Не задоволені моральним станом суспільства фактично всі. Переважна більшість американців вважає, що уряд має робити більше в цій сфері.

За посилення контролю над екологічною ситуацією виступають прихильники всіх конфесій (від 52 відс. у чорних протестантів до понад 75 відс. у юдеїв та буддистів).

Визначаючись у питанні пріоритетів політики США щодо підвищення ролі США у міжнародних справах або концентрації на внутрішніх проблемах, переважна більшість американців виступає за зміцнення внутрішньої політики держави. Тільки мормони та юдеї мають негативне сальдо на користь втручання в міжнародні справи (51/37, 53/37).

Завдяки цим дослідженням експерти отримали неоціненний матеріал про громадську думку громадян США щодо актуальних проблем сучасного соціального і духовного життя Америки, який можна використовувати для моніторингу змін, що відбуваються в релігійному середовищі.

А цією проблемою – змінами ролі релігії в американському суспільстві з 60-их років ХХ ст. до наших днів – зацікавилися ініціатори іншого дослідження громадської думки щодо релігії. За його результатами у 2011 році видана книжка „Американська благодать: як релігія розділяє і об'єднує нас“, яка у 2011 році отримала премію Фонду Вудро Вільсона як найкраще дослідження з політології і міжнародних справ. На думку рецензентів цієї книги, автори змінили наше уявлення про те, що і як думають американці про релігію і своє релігійне життя.

Авторів Девіда Кемпбела (Devid Campbell) і Боба Патнема (Bob Putnam) вразило, що релігія, незважаючи на існуючі відмінності між різними конфесіями, здатна об'єднувати людей. Дослідники

прагнули пояснити це, виходячи з наступного: США насправді є дуже незвичайним середовищем для релігії в тому, що воно одночасно поєднує в собі три речі. Перш за все, американці відзначаються релігійною побожністю. Крім того, Америка є надзвичайно релігійно різноманітною. І все ж, незважаючи на ці дві речі, вона є релігійно терпимою. Американці досить миролюбні щодо представників іншої віри. І це при тому, що самі є глибоко релігійними людьми і дуже серйозно ставляться до своєї релігії. Вони, як правило, належать до якоїсь конкретної релігійної організації, відвідують релігійні служби, жертвують багато грошей на свої релігійні згромадження, тобто не є номінальними віруючими. Але, незважаючи на це, американське суспільство вирізняється високим ступенем прийняття іншовірного.

Порівнюючи релігійність населення різних країн (на основі частоти відвідувань релігійних служб), дослідники з'ясували, що серед економічно розвинутих націй (Канада, деякі країни Європа) США займає середню позицію, близьку до іранської, де людей, які заявляють про щонедільні відвідування храмів, нараховується близько 40 відс.. На тлі майже 100-відсоткового відвідування релігійних служб йорданцями, 80-90-відсоткових показників серед індонезійців, поляків, єгиптян, бразильців та індусів, американці виглядають не такими вже й активними в релігійному житті. Однак, всі решта розвинутих народів (італійці, канадці, німці, французи) поступаються перед американцями за своєю релігійністю. З'ясувалося, що американці навіть більш побожні, ніж іранці.

Вдаючись до історії, дослідники виявили декілька „землетрусів“, які пережила релігійність сучасної Америки, а отже, і ставлення американців до релігії.

Визнаючи, що 50-ті роки ХХ ст. були найбільш релігійними, перший шок, який пережила громадська думка, дізнавшись, що з середини 60-их років ХХ ст., періоду радикальних соціальних трансформацій, відбулося катастрофічне падіння релігійності американського суспільства, був викликаний питанням-висновком „Бог мертвий?“. Ще у 1950-их роках американці заявляли про величезний вплив релігії на суспільство, а в 1960-их – такі оцінки різко падають. Розчарування народу досягнуло своєї критичної межі, молодь вдалася до радикалізму в його активній і пасивній формі, пішовши в різні політичні або асоціальні культурні і псев-

докультурні рухи. На такий безлад в релігійному житті природною виявилася консервативна реакція в суспільстві, члени якого прагнули за допомогою релігії відновити моральність і традиційні цінності. Ці настрої виявилися у значному зростанні від 1970-их до середини 1990-их років євангельського протестантизму, що на тлі загального зменшення прихильників інших церков було надто помітним явищем.

90-ті роки ХХ ст. позначилися іншим шоком, коли драматично зріс відсоток американців, які заявили про відсутність у них будь-якої релігійної належності. Американці почали відмовлятися від організованої релігії. До того про це заявляло лише 5-7 відс. американського населення, і раптом наприкінці 1980-их – початку 1990-их років швидкими темпами додавалися ті, які не мали ніякої релігії, так звані „nones“ (ніхто, ніякі, жодні). Зараз таких нараховується майже 17 відс., але серед молоді – їх частка сягає від чверти аж до третини всіх молодих людей, що значно вище від відсотків в їхній батьківській генерації, не кажучи вже про дідів. Надто синхронними виявилися рух до євангельства і маніфестації безрелігійності: чим більше євангелістів, тим менше тих, хто без жодних релігійних преференцій. І навпаки – зменшення серед молоді першої групи доповнюється зростанням другої.

Зростання „ніяких“ або „нічийних“, на думку дослідників, – це пряма реакція на змішання релігії і політики в Сполучених Штатах. Знак рівності, який почали виставляти між певною конфесією і конкретною партією, є причиною і наслідком поляризації суспільства. Середовище ж поміркованих віруючих, які не пристали до жодної політичної партії, така жорстка прив'язка церковно-партійного членства вимусила відмовитися і від політичної, і від конфесійної визначеності.

Своїм дослідженням Кемпбел і Патнем підтвердили зв'язок між традиційним типом релігійності і політичним консерватизмом, зокрема республіканством. Очевидним стало й те, що релігійні меншини схильні до демократизму. В результаті цих ідентифікаційних процесів американське релігійне середовище активно поляризується за політичними преференціями. В той же час знає змін і політичне середовище, де спостерігається релігійна поляризація.

Завдяки простому запитанню „Чи ви читаете, і як часто, молитву перед вживанням їжі“, яке виявилось індикатором не тільки справжньої релігійності, але й конкретної політичної орієнтації, з'явилась можливість спрогнозувати, як ця людина буде голосувати, де вона опиниться в партійному спектрі. Саме це запитання поділило американське суспільство навпіл: 44 відс. – моляться щоденно, тобто є реально віруючими, а 46 відс. – час від часу, ситуативно або ніколи, тобто є номінальними або невіруючими взагалі.

Незважаючи на такий очевидний факт поділу Америки на релігійну і нерелігійну, саме життя свідчить про те, що релігія, на думку Кемпбела і Патнема, об'єднує американців, які є єдиними, незважаючи на їхні релігійні відмінності. Такий висновок ґрунтується на наступному.

Американцям в цілому дуже комфортно з людьми, які мають іншу релігію, а в багатьох випадках навіть з тими, хто не має ніякої релігії. Дані опитування свідчать, що з точки зору американців можна бути добрим американцем і не будучи віруючою особою, не маючи релігійної віри. Так вважають як віруючі люди з низьким рівнем релігійності (98 відс), так і дуже релігійні особи (таких 82 відс.). Більше того, американці припускають, що навіть іншовірці потраплять на небеса: так вважають 98 відс. мормонів, 93 відс. католиків, навіть 83 відс. євангелістів, причому така благодать поширюється і на нехристиян.

З'ясовуючи, чи всі релігії правдиві, американці поблажливо ставляться до тих, хто не належить до їхньої віросповідної групи. Встановлена градусна система вимірювання (своєрідний термометр) позитивного ставлення до іншовірців. Найтепліше (57-58 градусів) американці ставляться до юдеїв, католиків і традиційних протестантів. Прохолодніше американці сприймають євангельських протестантів – 53, нерелігійних – 52, мормонів – 48, буддистів – 47, мусульман – 45 градусів. Останні три групи ще не мають свого місця в пантеоні американських релігій. Хоча ще 100 років ставлення до юдеїв і католиків було ще менш толерантним.

Як американці ухитряються поєднувати відданість, різноманітність і терпимість? Якщо американцеві треба буде вибрати між холодними теологічними конструктами своєї віри та живою участю в своєму житті іновірця, що став другом, то він обере друге. При цьому маємо таку закономірність: якщо ви додали до своїх друзів

іншівірця, то стаєте теплішими до його віри. Більше того, ваше тепле ставлення поширюється не тільки на цю групу, звідки ваш друг, але й на інші групи. Якщо серед ваших друзів є євангеліст, то ви тепліше ставитиметесь до мормона чи навіть до невіруючого.

Сьогодні від третини до 40 відс. американців знаходяться в релігії, яка відрізняється від тієї, в якій вони зростали. Саме тому американці дозволяють всі ці конфесійні перемішування і церковні змішування. Американське суспільство має розвинуті соціальні мережі, де вже ніхто не звертає уваги на різниці релігійні, етнічні, расові, мовні, гендерні, вікові чи соціальні. І це є американською благодаттю. Хоча історично всім цим індивідуальним та спільнотним різноманітностям було важко ужитися, але ж американцям вдалося побудувати мости між ними, в тому числі і між різними релігіями.

Описуючи релігійне середовище Америки, акумулюючи спільнотну думку її громадян щодо ролі релігії в суспільстві, вчені свідомі того, що їх дослідження впливають на зміну цієї думки, на спосіб, в який люди осмислюють реалії духовного життя. Не будучи впевненими, що саме така комбінація складових громадської думки сучасної Америки щодо ролі релігії в суспільстві є остаточною та ідеальною, дослідники допускають, що громадська думка неодноразово може істотно змінитися.

ПРО АВТОРА:

Людмила Филипович – завідувачка Відділу історії релігії та практичного релігієзнавства Інституту філософії Національної Академії Наук України, доктор філософських наук

Сергій ЄРМАКОВ

БАТЬКО УКРАЇНСЬКОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

До 140-річчя від народження Івана Боберського

Іван Боберський

„Кріпи свої сили, бо як ти слабкий,
то світ скрутить тобі карк”.

Іван Боберський

Світлим постатям європейської фізичної культури: німцєві Фрідріхові Янові, чєхові Мирославові Тиршові, великому творцеві новітньої олімпійської ідеї, французькому баронові Пєрові де Кубєртенові ми, українці, з гордістю можемо протиставити осо-

бистість європейської величини, провідного діяча спортивно-гімнастичного руху України, теоретика та ідеолога, організатора українського „сокілства“ Івана Боберського. Ім'я його, ще донедавна забуте, нині є національною славою нашої держави.

По закінченні Львівського університету Іван продовжив удосконалювати свої знання в університетах Австрії – у Відні та Граці. Захоплення ідеєю фізичної культури прийшло до нього саме там, в українському Товаристві „Русь“, де він склав іспит на звання вчителя руханки у середніх школах. Закінчивши відповідні студії, І. Боберський здійснює подорож країнами Західної Європи – Франції, Швеції, Чехії, Німеччини. Там знайомиться з діяльністю осередків фізичної культури, вивчає притаманні їм нові форми й методи фізичного виховання. Це сповнило його передовими ідеями й негасимим запалом до праці, спонукало вірно служити своєму народові.

У 1900 році І.Боберський повернувся у Львів й одразу з завзяттям узявся до роботи. Викладаючи німецьку мову та клясичну філологію в Першій академічній гімназії Львова, він одночасно стає вчителем фізичної культури. Фаховий вчитель руханки викладає також руханку в гімназії Сестер-василянок. Від самих підвалин самовіддано працює на цій необжитій ниві молодий енергійний вчитель Іван Боберський, озброєний і захоплений передовими поглядами європейського фізичного виховання. Адже на той час на західноукраїнських землях фізична культура переживала часи повної інертності й дуже малого зацікавлення нею. Її перші несміливі кроки збігаються саме з появою у Львові професора І.Боберського, високий фах якого був одразу помічений в колах української спортивної громадськості. Отже, у 1901 році при вступі у спортивне Товариство „Сокіл“ на загальних зборах його обрали заступником голови Товариства і доручили керувати учительським гуртком з вишколювання учителів руханки.

Вже у червні 1901 року за підтримки І. Боберського був створений гурток для підготування гімназійної молоді до публічних гімнастичних виступів. У навчальні програми Першої академічної гімназії також були введені забави та ігри з м'ячем для учнів молодших школярів.

А у 1902 році львівські руховики-„соколи“ прилюдно виступають з вправами і тим самим позитивно впливають на ставлення громадянства до фізичного виховання.

Вони намагаються будь-якими способами (створюють свої школи, спортивні гуртки, клуби, видають навчальні посібники) поширювати руханку між українськими масами в усіх куточках краю. Наприкінці XIX – початку XX ст. український „Сокіл“ у Львові був єдиним руханковим товариством, що ставило за мету гармонійне виховання тіла і духу.

Організація руханкових груп вимагала упорядкування відповідної спортивної термінології. Іван Боберський після пошуків власне українського словесного окреслення нових і невідомих понять намагався зберегти у спортивній термінології рідні вислови й український дух. Він зокрема впровадив такі новотвори, як „сітківка“, або „відбиванка“ (волейбол), „копаний м'яч“ (футбол), „наколесництво“ (велоспорт), „гаківка“ (гокей) та ін., широко використовувані на західноукраїнських землях до 1939 року.

На 1903 рік припадають перші організаційні кроки в розвитку українського футболу. Цей рік був черговою віхою в його еволюції. Подальшим організаційним етапом на шляху творення команди стало заснування Боберським „Українського спортивного гуртка“ в травні 1904 року.

У зв'язку з цим для поліпшення навчально-тренувального процесу І. Боберський активно береться до видавничої справи. Адже підручників для підготування фахівців фізичного виховання у Львові на той час не було. За власні гроші він опублікував перші підручники гімнастичних вправ, спортивних ігор: „Забави й гри рухові“ (1904–1905), „Копаний м'яч“ (1906), „Значення руханкових товариств“ (1909) та ін. Пізніше, 1913 року, завдяки його ініціативі було видано перший посібник для українського Пласту Олександра Тисовського.

З ім'ям професора І.Боберського пов'язане підготування перших вчителів і вчительок фізичного виховання, які своєю невтомною працею, запалом педагога залучили до фізичного виховання широкі кола у містах і селах. Слід відзначити, що з проханням прислати вчителів руханки до І. Боберського зверталися з Києва та Катеринослава, однак, їх було замало і для Східньої Галичини.

За час очолення Боберським „сокільського“ руху (в 1908–1914 роки він був головою товариства „Сокіл-Батько“) з його ініціативи створювалися нові спортивні структури, набували поширення та розвитку окремі види спорту, товариства, клуби не лише у Львові, а й у провінції. Так, у 1906 році його учні з академічної гімназії заснували перший український спортивний гурток, де набували розвитку легка атлетика, футбол, бокс, хокей на траві, лещетарство, мандрівництво та санний спорт. Професор допомагав організувати подібні гуртки не тільки у селах (руханково-пожежні гуртки), а й у містах, наприклад, у гімназіях Тернополя і Перемишля, котрі переросли у спортивні Товариства „Поділля“ і „Сянова Чайка“. Завдяки активній праці Боберського в Західній Україні щодо організації цих товариств було засновано 974 „сокільських“ гнізд й близько 800 „січових“ товариств. Майже кожне третє село Галичини мало свої руханкові товариства. І. Боберський першим приділив увагу залученню до спортивно-гімнастичних товариств жінок.

З особистої ініціативи І. Боберського у 1911 році „Соколом-Батьком“ у Львові була розпочата акція викупу земельної площі для спорудження спортивного майдану (згодом стадіон „Динамо“). Професор був переконаний, що без такого майдану українська молодь Львова і краю не може бути вихованою належним чином, мати почуття народної гідності свідомих громадян. З цією метою І.Боберський навіть вів листування з українцями усіх частин світу в справі пожертвувань. Таким чином, гасло І. Боберського: „Добудьмо для себе самі українську площу у Львові!“, проголошене після „сокільського“ здвигу 1911 року, було втілене у життя, а сама подія мала позитивний вплив на „сокільський“ та спортивний рух взагалі. Ввручення на здвизі „сокільством“ професорові, за козацьким звичаєм, срібної булави як символу проводу стало виявом вдячності йому від всього суспільства.

І. Боберський у своїй подвижницькій праці також звернувся до пропаганди й популяризації фізичної культури. Він видавав перші спортивні журнали, а згодом й редагував у багатьох журналах статті з питань руханки та спорту. За його редакцією виходили неперіодичне видання „Вісти з Запорожа“ (1910–1914) та щомісячний часопис „Січові вісти“ (1912–1914). Як спортивний журналіст І. Боберський випускав метелики, гасла, картки, діаграми, афіші

спортивної тематики. З рефератами про значення фізичної культури для українського народу, особливо для молоді і жіноцтва, він об'їздив усю Галичину. Брав також участь у конгресі робітників фізичної культури у Відні 1910 року, а в 1912 році вивозив своїх вихованців на змагання до Праги.

Духовними дітьми І. Боберського є українські січові стрільці – перші паростки новітніх українських збройних сил. Він вважав, що сьогоднішній спортсмен-руховик завтра повинен стати на захист Батьківщини, якщо вона того потребуватиме. Ось тому-то українські спортсменці, які робили перші кроки під дбайливим наглядом І. Боберського, прекрасно зарекомендували себе під час Першої світової війни. Проте й сам „батько” не звільняв себе від цього: він входив до складу Бойової управи стрільцтва, був його невтормим опікуном. Працюючи там безупинно, видав „УСС в Карпатах”, „Збірник пісень УСС”, а також зібрав і зберіг документальні матеріали про українське військо.

З 1915 року І.Боберський – член Головної Української Ради, у 1918–1919 роках – референт пропаганди у Державному секретаріаті військових справ Західньо-Української Народної Республіки. Коли 1919 році у таборі інтернованих (в Німецькій Яблінні) склалась несприятлива ситуація з 5-тисячною Бригадою Української Галицької Армії, ймовірно, що стабілізації настрою бійців сприяв приїзд саме професора І.Боберського. Бригаду було реформовано, знято карантин. Щоденно стали проводитися ранкова гімнастика та біг, а найбільшою популярністю користувався футбол. Отже, І. Боберський своєрідним чином втілював у життя шевченківський заклик „борітеся, поборете!” і власний „де сила, там воля витає!”.

У листопаді 1920 року за дорученням Державного Секретаріату ЗУНР І.Боберський виїхав повноважним представником до США та Канади для організування допомоги стрілецькому війську. Під час служби за кордоном він постійно підтримував зв'язки з рідним краєм. Із 1925 року І. Боберський – представник Львівського товариства опіки над українськими емігрантами в Канаді, з уповноваженням співпрацювати з Товариством опіки ім. св. Рафаїла.

Перебуваючи в Америці, Боберський брав активну участь у житті української діаспори. Його діяльність була різноманітною – від популяризації у пресі діяльності керівника школи українського танцю Василя Авраменка у Нью-Йорку до збору матеріалів про

українські часописи, книгарні, друкарні, українські школи на американській землі та проведення статистики української еміграції.

Не полишав І. Боберський і видавничої діяльності. За його редакцією вийшли альманахи „Нове поле" (1927), „Прерія" (1928), „Кленовий лист" (1929). В „Новому полі" навіть була опублікована складена ним карта українських поселень у провінціях Канади. Статті професора виходили як в українських періодичних виданнях США і Канади, так одночасно і в львівських часописах („Діло", „Нова зоря").

І. Боберський зібрав велику колекцію фотографій, що нині зберігається в Українській бібліотеці його імені у Вінніпезі.

У 1932 році професор І. Боберський перебрався з Канади до Югославії, де мешкав у маленькому містечку Тржичі (звідти була родом його дружина) аж до самої смерті. Там він продовжував підтримувати тісні зв'язки з рідною Галичиною.

І. Боберський як апостол фізичного та національного відродження усе своє життя присвятив вихованню повноцінного українського громадянина, для якого фізична культура стала щоденною потребою, а служіння патріотичній ідеї – метою життя. Сталевий вояк, крицево-кришталевий характер, велике, повне любови до рідного краю серце, здорова душа – все це мусило бути у здоровому тілі. Ось що ставив він за ідеал українській молоді.

Його вислови-гасла-кличі – „все вперед і всі враз!", „фізична культура на службі нації!" актуальні і в наші дні, коли йде процес виховання національної свідомости, творення психології нової людини, особливо в галузі фізичної культури. Пам'ять про великого громадянина-подвижника ніколи не вмере, як ніколи не загинуть і його ідеї.

ПРО АВТОРА:

Сергій Єрмаков – український вчений у галузі педагогіки, мистецтва, фізичного виховання і спорту, доктор педагогічних наук.

Богдан ЯЦУН

ПЕРШИЙ ІДЕОЛОГ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

До 140-річчя від народження Миколи Міхновського

У світогляді Миколи Міхновського напевне визначальною є засада, що у світі, в усіх сферах буття панує „біологічний закон боротьби за існування“. Для людства в суспільних відносинах цей закон виявляється в боротьбі за відстоювання власних інтересів різних індивідів та суспільних груп, зокрема класів і націй: „Боротьба між націями відповідає своїм змістом боротьбі між класами, і боротьба за національність є тільки одна з форм боротьби за життя“, або „Потреба боротьби

Микола Міхновський

впливає з факту нашого національного існування“. В цій боротьбі перемагає сильніший, тоді як слабший приречений на загибель.

На цій підставі М. Міхновський визначає силу як вирішальний чинник у світі та суспільних відносинах зокрема. Сила у М. Міхновського є єдиною запорукою для відстоювання власних інтересів у загальній боротьбі за існування та єдиною реальною підвалиною для встановлення суспільного правопорядку: „Без сили нема права, щоб здобути право, треба мати силу“.

М. Міхновському властиве широке розуміння сили, не звужене виключно до фізичної чи збройної переваги. Поняття сила у нього є близьким за змістом до понять „якість“ чи „досконалість“. Поряд з фізичною, матеріальною силою важливою є духовна – психічна, моральна та інтелектуальна сила, оскільки боротьба за існування відбувається в усіх площинах людського життя: в політиці, економіці, культурі. Більше того, за М. Міхновським, саме ця духовна сила є вирішальною, є запорукою до утвердження сили матеріальної. Ця духовна сила виявляється перш за все у волі до утвердження своїх інтересів та почутті ненависти до тих, що стоять на шляху до цього. Відсутність же цієї духовної сили веде до неминучої загибелі: „Хто не борониться – на того нападають і пожирають“.

В етичній площині М. Міхновський, очевидно вважав силу та прагнення до сили головною людською чеснотою, тоді як слабкість – головною людською вадою. На його думку, саме сила є запорукою досягнення добра, свободи, справедливості та інших благ: „Вся суть в тому, щоб ми з себе складали силу, тоді нам скрізь і завжди буде гарно, а коли ми будемо слабкі.., тоді нам скрізь і завжди буде погано“. Правдоподібно, для М. Міхновського такі головні етичні категорії, як правда, справедливість, добро були прямо споріднені з категорією сили за правилом: нема добра і правди без сили, і навпаки.

М. Міхновський не дає однозначно негативної моральної оцінки явищу насильства. Воно для нього є безпосереднім виявом панування природного закону боротьби у світі. Для М. Міхновського є самозрозумілим „моральне право убити насильника, обороняючись від насильства“. Моральним злом є не існування насильства, а існування слабкості, яка не здатна йому протиставитись. Саме слабкість, а особливо духовна слабкість, на противагу до сили, могутності, заслуговує морального засудження: „І розумний і спра-

ведливий той факт, що вимирають ті нації, що втратили почуття ненависти до своїх гнобителів. Таким чином людність вичищає себе від „сміттевого елементу“, знищує гніздо зарази морального розкладу“.

Іншою головною засадою у світогляді М. Міхновського, поряд з ідеєю боротьби за існування, є ідея нації як основної природної форми суспільної самоорганізації людства: „З погляду космополітичного, усі люди – це спілка спілок... А окремі спілки найлегше можуть закладатись (розуміється, без примусу, без насилля державної ідеї) – іменно поміж людьми, які вже з'єднані самою природою через спільну мову, психічну схожість, культурну близькість, здебільшого через економічну солідарність... Таким чином натуральні національні спілки становлять велику вселюдську спілку“.

М. Міхновський трактував націю як природну та водночас добровільну політичну, морально-духовну спільноту індивідів, об'єднаних спільними потребами, цінностями та інтересами. У зв'язку з цим він також писав: „Сила нації тим менша, чим більше панує в ній ворожнеча і боротьба поміж верствами її“. А також: „Нехай вчені розшукають, хто був кому родичем, – ображене чуття нації і кривда цілого народу гидують визнати моральні зв'язки з російською нацією!“.

Важливою характеристикою нації М. Міхновський визначав належність нації певної території, на якій вона, внаслідок тривалого історичного розвитку, становить абсолютну більшість населення.

М. Міхновський вважав самостійний державний розвиток націй на своїх етнічних територіях та здійснення їх інтересів запорукою для поступу матеріального і духовного розвитку людства та запорукою для задоволення інтересів окремих індивідів та суспільних груп, що входять до них: „Тільки держава одноплемінного національного змісту може дати своїм членам нічим не обмежену змогу всестороннього розвитку духового і досягнення найліпшого матеріального гаразду... Щоб можна було супокійне кожній поневоленій нації розв'язати свої проблеми соціальні, їй треба насамперед розв'язати свою проблему національну... Інтереси тієї чи іншої соціальної класи уступили перед інтересами цілої нації“. Відтак М. Міхновський відстоював національну засаду в державно-політичній організації людства: „Державна самостійність є головна умова

існування нації, а державна незалежність є національним ідеалом у сфері міжнаціональних відносин... Кожен нарід, який би він малий не був, має право на самостійне існування на своїй території“.

Засада боротьби за існування та засада вільного розвитку націй в цілому гармоніювали у світогляді М. Міхновського. Поряд з засадою боротьби між націями за свої інтереси та вирішального значення сили в міжнаціональних відносинах, він одночасно відстоював засаду утворення націями своїх національних держав на своїх етнічних територіях. На практиці, підкреслював М. Міхновський, створити свою національну державу може тільки та нація, „що відчула свою силу і хоче скористуватись своїм „правом сильного“. „Народ має право жити тільки тоді, коли він має силу жити. Невблаганний біологічний закон боротьби за існування не знає жалю до слабих. Тільки сильні народи можуть жити“.

Третьою суттєвою засадою в світогляді М. Міхновського є визнання вирішальної ролі провідної верстви в суспільно-політичному розвитку нації. Саме провідній суспільній верстві, за окресленням М. Міхновського – „інтелігенції“ як „найкультурнішій“, „єдино свідомій частині нації“ належить історична роль бути „стерном національного корабля“. Саме від постави провідної верстви залежить доля нації: її панування чи поневолення, розвиток чи занепад. На думку М. Міхновського, нація буде вільно розвиватися, якщо її провідна верства ототожнює свої інтереси з інтересами цілої нації та безкомпромісно відстоює їх. В іншому випадку, якщо провідна верства зраджує інтереси своєї нації на користь своїх групових чи чужонаціональних інтересів, така нація приречена на поневолення і занепад.

Микола Міхновський був свідомим прихильником і виразником ідеології націоналізму, що ставила інтереси нації та ідею вільного суверенного розвитку нації понад інтереси інших суспільних груп і відстоювала національну засаду суспільно-політичної організації людства. Щодо ваги націоналізму, як системи цінностей та суспільного руху, в здійсненні інтересу нації загалом та в національно-визвольній боротьбі зокрема М. Міхновський писав: „Націоналізм – це велетенська і непереборна сила, яка надто яскраво почала проявлятися з XIX віку. Під її могутнім натиском ламаються, здається, непереможні кайдани, розпадаються великі імперії і з'являються до історичного життя нові народи, що до одного часу

покірно несли свої рабські обов'язки проти чужинців-переможців. Націоналізм... загальноєвропейський рух, що визволив десятки поневолених і упосліджених націй, що утворив великі національні культури і літератури – цей рух світла і волі“.

На окреслених вище світоглядно-ідеологічних засадах Микола Міхновський розвинув свою політичну програму „Самостійної України“ – створення національної держави українського народу на своїй етнічній території.

Висунуті ним вище світоглядно-ідеологічні засади (висловлені ним в українському суспільстві вперше), від 1900 року, часу написання ним відомої роботи „Самостійна Україна“, дотепер становлять ядро ідеології українського націоналістичного руху.

ПРО АВТОРА:

Богдан Яцун, активіст Пласту в Україні, аспірант історичного факультету Львівського національного університету ім.І. Франка.

Володимир СИРОТЕНКО-ВЕРБИЦЬКИЙ

ПРАВДИВА ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ГИМНУ „ЩЕ НЕ ВМЕРЛИ УКРАЇНИ...”

9 березня 1990 року в Києві, біля пам'ятника Кобзареві, вперше пролунав могутньо і вільно наш національний гімн. Та от – пісня пролунала двічі. При цьому різнились і слова, і мелодія. Незмінним лише залишався перша строфа та приспів:

*„Ще не вмерли України ні слава, ні воля.
Ще нам браття молодії усміхнеться доля,
Згинуть наші вороженьки, мов роса на сонці,
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці!
Душу й тіло ми положим
За нашу свободу
І покажем, що ми, браття,
Козацького роду!”*

Бо то зустрілись два притоки однієї ріки. Зустрілась „Ще не вмерли України..“ – „Українська Марсельєза“ на музику Миколи Лисенка і „Ще не вмерла Україна“ – Гимн Української Народної Республіки на музику о. Михайла Вербицького. „Марсельєзу“ виконав хор кубанських козаків, а Гимн УНР – хор канадських українців. Так діаспора повернула нам нашу душу.

Діаспора, а не ми, тієї весни озвучили наш нинішній Гимн. Історії ж створення Гимну, мабуть, не знаємо і досі. Адже говоримо, що слова Гимну написав Павло Чубинський. Багато чого для України зробив академік Павло Чубинський. Та от в Гимні йому належить лише редагування та приспів. Першу строфу написав Микола Вербицький-Антіох, 19-річний студент Петербурзького університету, учасник Петербурзької, Київської та Чернігівської „Громад“. Разом з ним пісню писав 21-річний студент Київського університету св. Володимира „уродзоний“ шляхтич Тадей Рильський, один з провідників „Київської Громади“. Обидва вони в 1861 році, в пам'ять про Тараса Шевченка відмовились від дворянства і всіх пов'язаних з цим привілеїв. А 23-річний викладач Київського жіночого пансіонату сестер Ленц, правнук запорозького козака Павло Чубинський керував створенням пісні, виправляв створене хлопцями так, щоб можна було співати без загрози потрапити за це в буцегарню, створив приспів, хоч назвати його єдиним творцем Гимну не варто. Це вже зробив колись Пантелеймон Куліш, щоб уславити щойно померлого колегу по Міністерству шляхів сполучень, засновника залізничних училищ, дійсного статського радника Павла Чубинського...

Та чи знаєте ви про те, що „Ще не вмерла Україна“ стала Гимном тільки завдяки тому, що сучасники вважали автором слів самого Шевченка?

Перед тим, як розповісти історію нашого Державного Гимну, розповім, звідки мені відомо те, чого не знають наші літературознавці-дослідники.

Мені не пощастило з дитинством. Не виповнилось і року, як разом з заручниками фашисти розстріляли мою матусю. Батько з війни привіз мачуху, і в його сім'ї я виявився зайвим. Батьків мені замінила бабуса – Євгенія Львівна Вербицька-Кулішева. Дочка прийомного сина Пантелеймона Куліша, невістка автора слів „Ще не вмерли Україна... „ Миколи Вербицького-Антіоха. У неї теж

крім мене не було нікого. Дочку, – мою мати, розстріляли фашисти. Син – Євген Вербицький зник десь у сталінських концентраках у 1951-му, після того, як заніс у Львівське видавництво свій роман про три харківських оточення які він, рядовий вояк, пережив. Бували ми часто у таких же вдів-сестер Вербицьких – Віри, чоловіка якої поета-символіста, автора „За Україну, за її долю“ Миколу Вороного і сина, дитячого письменника Марка Вороного, знищили у 1930-ті, і Мусі, дружини знаменитого російського художника Ракова, який так і не повернувся до неї і до п'яťох дітей з Колими. От серед цих, тоді ще не дуже й старих, бабусь минуло моє дитинство. Минуло в розповідях про людей з нашого роду і їх друзів і близьких. Про Віктора Забілу, братів Білозерських, Іллю Дорошенка, Опанаса Марковича, Кулешів, Рашевських, Глібова і, нарешті, про самого Шевченка, з яким Вербицький був в останні місяці життя Пророка...

Отож початок наш Гимн таки веде з Тараса Шевченка. Микола Вербицький-Антіох, син секретаря Чернігівської губернської управи, в 16 років поступив до Київського університету св. Володимира, за свої сатиричні віршики і організацію студентської газети „Помийниця“, на прохання ректора був переведений в Петербург „для охолодження“. Привіз його батько й поселив в будинку архітектора Штакеншнейдера, де вже мешкали його далекі родичі, теж студенти – Іван Рашевський та Павло Чубинський. Невдовзі там зупинився і Опанас Маркович, що повернувся з-за кордону.

А зовсім поряд, в будинку Академії мистецтв, мешкав Тарас Шевченко. Не один вечір вони проводили разом. Миколка, музичний таланти якого помітив сам Михайло Глінка, сідав за фортепіано, Опанас Маркович заспівував своїм прекрасним баритоном, йому завжди підспівував Тарас Григорович.

Опанас Маркович упрохав Тараса привести хлопців на вечірки „Основи“, які фактично були зібраннями петербурзької „Громади“. На жаль, ні Куліш, ні Костомаров не залишили письмових спогадів про ті вечірки.

Та не довго продовжувалось те спілкування з Кобзарем. Зломлений тугою за Батьківщиною, до якої вже назавжди була закрита дорога, та зрадою коханої, він тяжко захворів серцем і невдовзі помер.

Конфлікт, який стався на похоронах поета через участь у ньому поляків і спів польського гимну, перейшов в студентські заворушення, і всі вищі навчальні заклади Петербурга та Москви були закриті. Організатори заворушень були або забрані в москалі, або переведені до Казанського університету.

Миколу Вербицького, як і його земляків відіслали додому, до того ж в 111-му відділенні вже лежав донос про те, що він насмілювався перекласти „Єще польська не згінела“ на українську мову...

Лише через рік Миколу Вербицького викликали в Петербург, щоб вирішити питання про відновлення у студентах. З цього приводу і зібралась вечірка. Не важливо, де вона відбувалась – в тісненькій кімнатці на Велико-Васильківській де при пансіонаті Ленц мешкав Чубинський, в будинку-гуртожитку громадівців по Жилианській, чи в просторій вітальні кам'яниці Голіциних, де зупинився Вербицький. Головне, що студентська вечірка відбулась у серпні 1861 року. Головне, що на ній були присутніми і Микола з побратимом Павлом і їх найближчі друзі Тадей Рильський (вже відомий як поет Максим Чорний), з приятелем Павліном Свенціцьким (відомий як український поет Павло Свій), своїх приятелів-сербів привели Павло Житецький та Іван Навроцький.

Їли, пили, співали, згадували. Згадав і Чубинський про похорони Тараса Шевченка, про ту Панахиду, коли пролунав польський Гимн. Дівчата, а були тут і сестри Голіцини і дівчата з пансіону Ленц, попросили присутніх поляків проспівати гимн. За фортепіано сів Вербицький, а Рильський та Свенціцький заспівали бунтівні рядки. Коли ж вони скінчили, Микола став тихо наспівувати свій переклад: „Мати-Польща не загине, доки ми живемо“. Тут Павло Чубинський замість похвали, сказав Миколі, що аніж перекладати чужу пісню, краще написати таку ж свою, он скільки вже часу Володимир Антонович просить громадівців створити свою пісню, на кшталт „Марсельези“.

Микола, який славився імпровізаціями, не став комизитись і тут же, під той же мотив, заспівав, творячи нову пісню:

*„Ще не вмерли України ні слава, ні воля,
Ще нам браття молодії усміхнеться доля.
Ще розвіє чорні хмари і біля віконця,
Ми в своїй вкраїнській хаті діждемося сонця.*

*Спогадаймо ж тяжкий час, лихую годину,
Й тих, що вміли боронити рідну Україну –
Наливайко і Павлюк і Тарас Трясило
Із могили кличуть нас на святеє діло... »*

Тадееві Рильському і Павлінові Свенціцькому, родичів яких від немовлят до старечі вирізав Павло Бут (Павлюк), не сподобалась згадка про нього, і Тадей Рильський, що так і не відійшов від фортепіана, заспівав свій варіант:

*„... Згинуть наші вороженькі, мов роса на сонці,
Запануєм і ми браття у своїй сторонці.
Наливайко, Залізник і Тарас Трясило
Із могили нас зовуть на святеє діло
Спогадаймо ж славу смерть лицарів козацтва,
Щоб не стратить марно нам свого юнацтва
Ой Богдане- Зіновію, п'яний наш гетьмане,
Защо віддав Україну москалям поганим,
Щоб вернути її честь, ляжем головами,
Наречемось України вірними синами“...*

Тут уже не витримав правник Чубинський, який побачив небезпеку виконання таких слів. Він відсторонив поляків від фортепіана і запропонував свій, менш небезпечний варіант:

*Гей Богдане-Зіновію, необачний сине.
Нащо віддав на поталу неньку Україну,
Щоб вернути її честь, станем куренями,
Наречемось України вірними синами!*

Здається, пісня була закінчена. Знову пішли спогади, заспівали „Соловейка“ Віктора Забіли та „Журбу“ Леоніда Глібова. Та от сербські студенти заспівали свій Гимн, де приспівом були слова: „Серце біє і кров ліє за нашу свободу“...

– Та це ж саме те, чого нам не вистачало, – схопився Павлусь Чубинський і написав безсмертні рядки:

*Душу й тіло ми положим за нашу свободу
І покажем, що ми браття козацького роду!
Гей-о-гей же браття милі, нумо братися за діло,
Гей-о-гей, пора вставати, пора волю здобувати!.*

Тепер пісня була вже закінчена. Всі записали собі її слова. Свій примірник Тадей Рильський віддав побратимові Володимирові Антоновичеві. Коли через кілька тижнів повернувся до Києва з етнографічної експедиції по селах Микола Лисенко, В. Антонович доручив йому покласти на музику слова нової пісні. Вже через тиждень нова „Українська Марсельєза“ полетіла по Лівобережжю. Полетіла, як гімн „Громади“.

А от Гимном України пісня стала на Правобережжі. Стала завдяки тому, що її там приписували Шевченкові. А сталося це так. Свій екземпляр Вербицький віддав Пантелеймонові Кулішеві. Той поклявся надрукувати пісню, та чого вартою була та клятва, якщо „Основа“ (не без вини Куліша) припинила існування. Куліш поїхав лікувати нерви до Італії. По дорозі зупинився у Львові. Старовинне місто, місцеві люди так сподобались йому, що він, скупердяй з дитинства, пообіцяв літераторові Ксенофонтові Климковичеві ненадруковані вірші Шевченка з архіву „Основи“. Переправив він вірші з уже знайомим нам Павліном Свенціцьким, який після придушення польського повстання емігрував до Львова.

Та чи Куліш, чи сам Свенціцький, зробили це, але разом з „Заповітом“. „Мені однаково“, „М. Костомарову“ було передано і „Ще не вмерли України“.

В журналі „Мета“ ч. 4 за 1863 рік всі ці вірші були надруковані. Відкривався журнал віршем „Ще не вмерли“, за яким йшли три вірші Шевченка і під всім цим було поміщено його підпис.

Це число журналу катехит Перемиської семінарії о. Юстин Желехівський відвіз своєму побратимові, млинівському священикові Михайлої Вербицькому.

Отець Вербицький фанатично любив Шевченка, мріяв покласти на музику всі його вірші. Отже, отримавши журнал, він вже через тиждень поклав на музику всі чотири вірші. Вже в грудні, на зібранні громади Перемиської семінарії, пролунала вперше „Ще не вмерла Україна“. Ректорові настільки сподобалась пісня, що він рекомендував семінаристам поширювати її серед прочан, а о. Вер-

бицького попрохав зробити з солоспіву хорал. І от вже на свято Івана Хрестителя, перед багатотисячним гуртом перемишльців пролунав могутній хорал у виконанні зведеного хору. Присутньому на вяті Єпископові Томі Полянському (1860-1869), засновникові першого українського театру у Львові, так сподобався хорал, що при відкритті українського театру у Львові 25 грудня 1864 року виставою оперети Карла Гайнца „Запорожці“ він наказав режисерові вставити в дію виконання „Ще не вмерло Запоріжжя“. Ранком, на другий день після вистави, „Ще не вмерла Україна“ співав весь Львів. Вся Галичина вважала, що слова пісні написав Шевченко, Пророк українців. Тому і стала ця пісня Гмном спочатку Західньої України, а потім УНР. А „Марсельєзу Громади“ написану студентами, незабаром забули...

А як же склалась доля тих трьох студентів, авторів тексту „Ще не вмерла“?

Я не маю морального права писати про Тадея Рильського, батька нашого ушавленого поета. Скажу лише одне – ніколи він не був бідняком. Його батько був одним з найбагатших шляхтичів на Житомирщині. Тадей і Йосип відмовились від всіх шляхетних привілеїв, але батьків маєток успадкували. Більш талановитим був молодший брат Тадея – Йосип. Він був ровесником Миколи Вербицького, його побратимом. Та от у 1861 році, після участі у перепохованні Шевченка він захворів пропасницею і швидко помер...

3-за цієї трагічної ранньої смерті так і не перевели його брата Тадея до Казанського університету за заклики до бунту та за читання при похованні Кобзаря в Каневі його „Заповіту“... Вислали в батьківський маєток. Тут Тадей організував школу для селян, запросив кращих вчителів з Києва, сам викладав. Відомий він і як видатний економіст-аграрій. Та все це повинні були писати і певно напишуть дослідники Максима Рильського, його нащадки...

Якою ж була дальша доля Павла Чубинського? Весною 1869 року за рекомендацією голови географічного товариства Семенова-Тяньшанського він очолив експедицію в Південно-Західній край, після якої залишився в Києві, створив предтечу нашої Академії наук – Південно-Західній відділ Російського географічного товариства. Тоді ж нажив у Києві могутніх ворогів – редактора газети „Киевлянин“ професора Шульгіна та відомого по „Кирило-Мефодіївському братству“ Михайла Юзефовича. Останній надіслав до

Петербургу доповідну записку, в якій наголошував на тому, що розбійницькі зграї, які з'являються в краю, – „ніщо інше, як початок гайдамаччини, що народжується в розумах“.

Зупиняючись на історії Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, Юзефович підкреслював, що завдяки Чубинському воно носить яскраво українофільський характер, а саме:

- 1) Відкрито нову книгарню під фірмою М. Левченка та Л. Ільницького, де продається література українською мовою.
- 2) Перекладено твори М. Гоголя та інших російських письменників українською мовою.
- 3) В одній з київських друкарень влаштовано технічні засоби для українського друку.
- 4) Проведено перепис населення з тенденційною метою збільшити „кількість українського елементу за рахунок цифри других російських племен“.

За цим доносом Юзефовича, за наказом царя у 1875 році було створено спеціальну комісію на чолі з обер-прокурором Синоду графом Д. А. Толстим, яка повинна була виробити ефективні методи боротьби з українофільством. До цієї комісії включили і Юзефовича. Саме наслідком діяльності цієї комісії і став сумнозвісний Емський указ від 18 травня 1876 року, яким були заборонені в межах імперії видання українською мовою. Виконуючи цей Указ, ліквідували Південно-Західний відділ РГТ, закрили газету „Громади“ – „Кієвській телеграф“, звільнили з університету Михайла Драгоманова. Чубинський з ліквідацією Південно-Західного відділу РГТ залишився без державної служби. Добре, хоч старий приятель, адмірал Посьєт забрав його до себе в Міністерство шляхів сполучень в Петербург і доручив зайнятись справою організації залізничних училищ. За клопотанням адмірала Посьєта, Чубинському дали дозвіл проживати у всіх губерніях Малоросії, за винятком Києва.

Помер Павло Платонович на своєму хуторі під Борисполем 14 січня 1885 року. Через його поховання в Борисполі в роки війни проклали протитанковий рів, отож його сучасна могила чисто символічна...

Не залишилось могили і у його побратима, автора рядків „Ще не вмерли України ні слава ні воля“ Миколи Вербицького-Антіоха.

Коли в 1922 році розстрілювали його сина, учасника льодового походу Лавра Корнілова, білого офіцера Миколу Миколайовича Вербицького, конфіскували не тільки майно, а й зруйнували могилу батька. у пошуках коштовностей. А які могли бути в нього коштовності...

Троє юнаків написали „Ще не вмерла Україна“. Стала ця пісня Гимном України не тільки тому, що під словами випадково з'явився підпис Тараса Шевченка. Стала Гимном, бо все їхнє життя було Гимном своїй Батьківщині...

ПРО АВТОРА:

Володимир Сиротенко (Вербицький) – Координатор Міжнародної асоціації російськомовних літераторів.

Євген КАЛЬНИК

ОСТАННІЙ РОМАТИК

До 120-річчя від народження Миколи Хвильового

Микола Хвильовий

Неперевершений майстер малої прозової форми Микола Хвильовий витворив у нашому письменстві власний стиль, своєрідний різновид лірико-романтичної, імпресіоністичної новелі. Він був організатором і головним ідейним речником українського відродження, був вождем цілого літературного покоління.

Народився Микола Хвильовий (справжнє прізвище Микола Фітільов) 1 грудня за старим, а 14 грудня за новим стилем 1893 року в селі Тростянці Охтирського повіту Харківської губернії, в

учительській родині. Батько Григорій Фітільов нібито походив із збіднілого панського (дворянського) роду. За твердженням одного з найдокладніших біографів Хвильового, О. Гана (П.Й. Петренка), Григорій Фітільов пішов учителювати після того, як його десь наприкінці 1880-их років виключили з Харківського університету за революційну народницьку діяльність. У Тростьянці він зустрів симпатичну панну Єлисавету, доньку Івана Тарасенка, бухгалтера великих маєтків цукроварень і гуралень поміщика Кеніґа. Правдоподібно, на початку 1890-их років вони одружилися. 1893 року народився в них син-первісток Микола. Після нього прийшло ще четверо дітей: дочка Євгенія, син Олексій і ще дві дочки: Людмила й Валентина. Родина стала велика, а вчительський заробіток малий. Родину Фітільових обсіли злидні. Але голова родини Григорій Олексійович цим переймався мало. Він більше полюбляв рибальство, полювання, а найприкріше – міцні напої. Це з кожним роком творило в родині Фітільових все більшу і більшу розколинку. Нарешті дійшло до повного розриву. Єлисавета Іванівна, щоб ізолювати дітей від згубної звички батька, забрала дітей і виїхала тимчасово на хутір Зубівку до своєї рідної сестри, що була одружена з досить заможним поміщиком Миколою Смаковським. У гостинному маєтку Смаковських вона з дітьми перебула доти, доки не дістала посаду вчительки, – спочатку в селі Чернеччині Богодухівського повіту, а згодом на хуторі Дем'янівка того ж повіту. Тут вона учителювала довгі літа, поки її діти не повиростали, а найстарший син не став відомим навіть поза межами Радянського Союзу письменником.

Отже, сталося так, що Микола, коли йому було 10-11 років, залишився без опіки батька. Натомість, крім дбайливої матері, ним заопікувалися два родичі по маминій лінії: згадуваний вже М. Смаковський та збіднілий поміщик, але дуже культурний, ліберальний і впливовий земський діяч Савич. Коли Єлисавета Іванівна покидала дім Смаковських, то вони умовили її залишити старшого сина в них для опіки над його дальшою освітою. І справді М. Смаковський потурбувався, щоб хлопець закінчив школу. Із Зубівки його щодня возили до доброї школи в селі Калантаєво. Після закінчення калантаївської школи Миколу приділили до вищепочаткової школи в місті Красний Кут. Чому вибрано саме це місто, це вже справа опікунів і матері. В усякому разі візьмемо до уваги,

що в ремісничій школі Красного Кута учителював тоді батько Миколин. Тому всі підстави припускати, що юнак Микола не тільки тоді бачився з батьком, а й їздив з ним на полювання. Тут він запричастився від батька тією пристрастю, яка супроводила його до самої смерти. Саме пережита перша дитяча радість на полюванні з батьком так глибоко і чуттєво відбилася пізніше в його нарисі „На озера“.

Після закінчення вищепочаткової школи, заходами М. Смаковського, Миколу влаштовують у богодухівську чоловічу гімназію. Тут він вчиться до шостого класу. З причин майже не з'ясованих Микола змушений був після 5-го класу покинути гімназію. Причиною до виключення його з гімназії могли бути активні Миколині зв'язки з місцевою нелегальною організацією соціалістів-революціонерів (с.-р.), його бунтівливе, а інколи зухвале ставлення до гімназіального начальства й учителів. Саме в той час (1911-1912 роки) революційна боротьба проти російського самодержавства активізувалась. Вона охоплювала не тільки студентські, а й середньошкільні кола. Справа зухвальства і фронди проти гімназіального начальства теж не були собі абстрактним бунтом недоволеного юнака. Знаємо зі свідчень Миколиної кузинки Лариси Смаковської, що ще в Зубівці, перед гімназією, коли вони обоє вивчали французьку мову, Микола охоче відривався від нудних зазубрювань граматичних правил та винятків і читав їй багато поезій Шевченка або інших нових українських поетів. І читав напам'ять доброю українською мовою, що її вкрай дивувало. Бібліотека дядька Савича, крім світових класиків, мала багато, як на той час, українських книжок. Це й був, треба сказати, перший українознавчий самосемінар Миколи. Це були його перші міцні кроки національної свідомості. Тож знаючи це, є підстави думати, що Микола Фітільов прийшов до гімназії з цілком виразними національними українськими симпатіями. В гімназії панувала офіційна російщина і сувора дисципліна. Цілком природно, що свободолюбний, гордий характер юнака з виразними проявами національної української свідомості не міг не збунтуватися. І це справді могло бути головною причиною звільнення його з гімназії.

Пошукуючи праці, він спочатку влаштувався за слюсаря при краснокутській ремісничій школі. Але там довго не затримався. Переїхав у Рублівку, де в канцелярії волосної управи знайшов

якусь працю. Тут швидко входить в коло рублівської інтелігенції й розгортає в ті темні й погромні для українців роки не абияку культурно-освітню діяльність. Його добрий приятель тих років, відомий з 1914 по 1942 рік учитель і педагогічний діяч на Богодухівщині й у Богодухові, згадує про це так:

„З осені 1915 до весни 1916 року Хвильовий, як і я, брав активну участь у драматичному гуртку в Рублівці. В гуртку були здібні актори, а серед них виділялись Хвильовий, П. П. Журавлів, і вчитель О.Н. Соболев. Ми ставили такі п'єси як „Невольник“, „Дай серцю волю“, і т.п. Микола вже в той час виявляв глибоку національну свідомість“.

Крім цієї культурно-розвагової праці Хвильовий пильно студіює підручну літературу до програми 6-7-8 класів гімназії, багато читає і одночасно (про що майже ніхто не знав) пише свої художні твори. І, що найважливіше, пише українською мовою. Підробивши за кілька років у рублівській волосній управі трохи грошей, Микола весною 1916 року переїжджає до Богодухова. Микола після виключення з гімназії не кидав науки.

Демобілізований юнак працює в Просвіті, виступає з лекціями, бере участь у драматичних виставах. 1918 році він воював у повстанському загоні, що діяв на Богодухівщині. Брав участь в антигетьманському повстанні, у боях з денікінцями.

Побувши влітку 1917 року кілька місяців на фронті, Хвильовий уже восени 1917 року був на хуторі Дем'янівка. Тут він відразу як у Дем'янівці, так і в навколишніх селах, розгортає пропагандивно-інформативну, культурно-виховну діяльність. Залюблений здавна в українську пісню, музику, поезію, історію, він усе це, як нове відкриття, несе українській селянській молоді, а зокрема – зрусифікованій сільській інтелігенції. Організовує „Просвіти“, творить драматичні, співочі, культосвітні товариства і гуртки, виступає на сцені, читає лекції, популяризує україномовні книжки. Багато молоді пізнало себе і навернуло на український шлях назавжди.

Наприкінці 1918 року Хвильовий одружується з молододу вчителькою Катериною Гащенко. У них народилася донька Іраїда. Проте шлюб цей не був тривалим. З 1921 року він у столичному Харкові одружується з Юлією Уманцевою, вперше після бурхливих років революції, боротьби й поневірянь у нього налагоджується більш-менш усталений побут, умови для творчої праці.

Перші літературні спроби М.Хвильового можна, очевидно, датувати 1913 – 1915 роками. Він одразу входить у харківське письменницьке коло, яке формувалося навколо редакційної Васи́лем Елланом-Блакитним газети „Вісті ВУЦВК“. Саме 1921 році з'являється окремим виданням поема „В електричний вік“ та збірка поезій „Молодість“. Вірші М. Хвильового публікуються на сторінках журналу „Шляхи мистецтва“, „Арена“, альманаху „Поезії“. У збірнику „Жовтень“ з'являється „Наш Універсал до робітництва і пролетарських мистців українських“, підписаний М.Йогансенем, В.Сосюрою й М. Хвильовим. Це була відозва, витримана в пролетарському дусі, суголосна самій атмосфері доби.

Хвильовий вступає до спілки пролетарських письменників „Гарт“, пізніше стає одним із ініціаторів створення ВАПЛІТЕ. Але поза цією багатогранною політичною, організаторською діяльністю триває напружена робота за письменницьким столом. Про Хвильового-поета заговорила тодішня критика. У 1922 році вийшла збірка поезій „Досвітні симфонії“. Разом з пізнішими підсумковими „Старими поезіями“ (1931) названі видання дають більш-менш повне уявлення про поетичну творчість майбутнього прозаїка, що розвивалася в руслі тодішніх найавторитетніших поетичних течій – символізму та футуризму. Хвильовий культивує верлібр, невтомно експериментує з формою. Вибагливий читач і сьогодні поцінує деякі його цікаві неологізми, оригінальний звукопис. Починав поет як співець нового господаря життя – пролетаріату. У його ранніх віршах звучали бадьорі, життєствердні нотки.

Самобутній голос автора „Молодості“ й „Досвітніх симфоній“ не губився в поетичному розмаїтті перших пореволюційних років. Та все ж творчий дар Хвильового був даром прозаїка. Він сам це скоро відчув і після виходу другої збірки до поезії звертався лише епізодично. До того ж вибухове враження, яке справила поява „Синіх етюдів“ (1923), змусило майже забути про поетичний дебют їх автора.

Відчуття перехідності своєї доби, неусталеності, фрагментарності не лише побуту, але й буття було розвинене у митця надзвичайно сильно. І тому пристрасно, нервово, раз у раз кидаючись у крайнощі, він шукав можливостей передати незвичайну суспільно-психологічну атмосферу в слові. У критиці часом лунали нотки подиву з приводу того, що палкий романтик, яким увійшов Хви-

льовий у літературу, пізніше постав перед читачем пильним аналітиком і нещадним сатириком. Між тим передумови такої еволюції можна побачити ще в ранніх творах. Його герої – вчорашні борці, революціонери почуваються не в своєму часі, на обочині життя, стають зайвими людьми у суспільстві, за утвердження якого вони боролися як за втілення найсвітлішої своєї мрії.

Коли зірвалися мов скажені з ланцюгу оті „брутальні сили світу“, коли вибухла світова війна, а потім революція проти царату. Хвильовий мав 23 роки. Що дивного, що його душею заволоділа романтика комунізму?

Він виступив пафосним речником ідей, які до того часу були здобутком хіба що тільки вузького й замкненого гуртка й без нього, можливо, лишилися б у межах цього останнього. Він виніс їх на широкий простір і зробив їх здобутком загалу, відчувши в цих ідеях гіркий присмак народжуваної епохи і принадний знак нових обривів. Він повірив у жертовну покликаність нашого часу, призначеного дати початок новій добі.

З великою й наполегливою пристрасстю, з гарячковою піднесеністю, з ревністю відданого неофіта він викладав в своїх памфлетах інтуїтивно або ж, краще сказати, емоційно щойно схоплені, ще не зформульовані конкретно ідеї. З гурткових ізольованих і замкнених ідей він творив основи свого світогляду. Перед ним відкрилася нова, доти незнана месіаністична віра в Відродження, в Ренесанс і, щільно пов'язана з нею, віра в епоху як принцип розмежування часу, в перспективи часу, які вимірюються тисячоліттями і в житті народів означають злам їх історичної долі. Він солідаризувався з тими, що пізнавали в нашій сучасності запах нової епохи і вірили в українське відродження. „Ми визнаємо українське відродження за необхідний і неминучий етап“ (Україна чи Малоросія), – заявив Хвильовий.

У Куліші Хвильовий знайшов для себе прапор і ствердив ім'я, потрібне для уточнення орієнтації. У збірці памфлетів (1925) „Думки проти течії“ Хвильовий писав: „Щодо ідеального революціонера-громадянина, то більшого за Панька Куліша не знайти. Здається, тільки він один маячить світлою плямою з темного українського минулого. Тільки його можна вважати за справжнього європейця, за ту людину, яка наблизилася до типу західного інтелігента“.

„Справжній європеець“, „тип західного інтелігента“ – ось принципи, що на них орієнтується Хвильовий в своїх оцінках минулого й сучасного. Європеїзм – ось мірка його оцінок. „Наша орієнтація, – зазначає Хвильовий, – на західноєвропейське мистецтво, на його стилі, на його прийоми“. І коли він каже Європа, він має на увазі не „техніку“ і не „пролетаріят“, а „європейського інтелігента“, і знов же не „Європу взагалі“, а Вюртемберг, німецьку духовну культуру, доктора Фавста, як втілення допитливого людського духу.

Тут центральна ідея Хвильового. Тут те, що найбільше хвилювало й бентежило його в ті роки. „Психологічна Європа – ось та Європа, що на неї ми мусимо орієнтуватися!.. Саме вона й виведе наше мистецтво на великий і радісний тракт до світової мети“.

Хвильовий проповідував те, що заперечувала партія. Він робив наголос на тому, що партія ігнорувала. Хвильовий декларував те, чого не визнавала партія. На перший план він висунув не „матеріальну базу“, а „психологічну категорію“, не „економіку“, а „психологію“, не „маси“, а „особу“, не „пролетаріят“, а „інтелігента“, не „партію“, що поглинула і заступила суспільство, і не скерований проти суспільства терористичний гніт партії, а в протилежність тому „громадську людину“ і „соціальний критерій“, з підсумковим заключним висновком: „Не можна мислити соціального критерія без психологічної Європи“. Без „Європи“, поза Європою він не мислив собі „українського відродження“. Шляхи України – шляхи Європи. Хвильовому не бракувало сміливості. Йому вистачило її, щоб кинути гасло: „Геть від Москви! Дайош Європу!“, щоб з європейських позицій дати відсіч тому, що сучасний критик зве „московським комплексом“. „Москва, – кидає Хвильовий, – це Сухарьовка: буття визначає свідомість. Москва сьогодні є центр все-союзного міщанства“. „Злою іронією звучать безграмотні поради орієнтуватись на московське мистецтво“.

Уже 1926 року різко визначилася войовнича ворожість Хвильового у відношенні до урядового курсу більшовицької партії. Він вірив у культурне піднесення, а спостерігав запроваджувану більшовиками на Україні матеріальну і духовну деградацію. Він захищав „людину“, а бачив цілковите знищення всього людського.

Від Хвильового вимагали каяття і самообпльовування. Все ясніше ставало, що йшлося до остаточного втиснення літератури у регламентовані партійними і соціальними замовленнями рамки.

Був 1933 рік, кінець квітня. Хвильовий нещодавно повернувся з села, куди він їздив, за власним іронічним висловом, „вивчати новий кардинальний процес соціалістичного будівництва – голод!“

Весь час після повернення він перебував у стані внутрішнього напруження, знервованої екзальтації, що межувала з істерією і відчаєм. Було ясно одне: так не може тривати далі. Рука мимоволі тяглася за револьвером. Щось повинно статися...

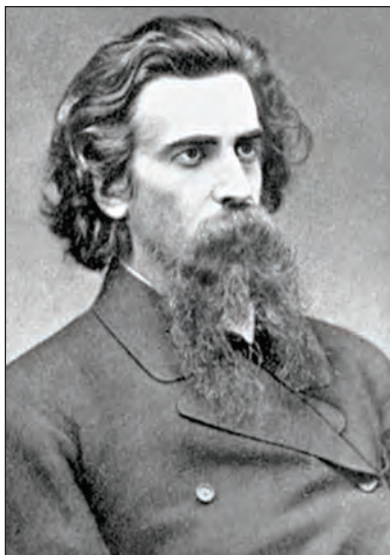
13 травня 1933 року Хвильовий покінчив життя самогубством, а тоді ж у травні був заарештований О. Слісаренко. Скоро після того – О. Досвітній і Остап Вишня, дещо згодом черга прийшла на інших.

Постріл 13 травня був трагічною крапкою в історії українського відродження пореволюційних років. Проте все, здійснене цим поколінням, залишилося у скарбниці української культури як одна з неперевершених її сторінок, як запорука майбутнього розквіту, про який так палко мріяв м'ятежний романтик Микола Хвильовий.

Петро ЧАСТО

БЛИЗЬКИЙ ДЛЯ НАС, УКРАЇНЦІВ, АВТОР

До 160-річчя від народження Володимира Соловйова

Володимир Соловйов

16 січня 1853 року народився великий російський релігійний філософ Володимир Соловйов.

Кожен читач має свої літературні смаки й уподобання, своє коло, ширше чи вужче, книжок, котрі найбільше промовляють до душі і розуму, однак, ледве чи хтось з нас обмежується при цьому нашими, українськими, авторами, тому що небо естетичних смаків, поглядів на життя, ставлення до нього, не суперечачи національному світо-розумінню і світовідчужанню, все ж піднімається над ним, і в цьому

наднаціональному небі є багато такого, що голосом якоїсь однієї мови говорить щось винятково цінне для народу іншої мови.

Християнська філософія Вол. Соловйова варта уваги українців, не байдужих до своєї нації і Церкви, з декількох дуже важливих причин. По-перше, тут діє надзвичайно цікавий біографічний чинник: мислитель був сином одного з найавторитетніших російських істориків Сергія М. Соловйова, але по матері, українській селянці з Слободянщини, доводився правнуком самобутнього українського любомудра Григорія Сковороди і цим, отже, близький до нас генетично, за родом. Відповідно, багато що в його творчій спадщині свідчить про його глибоку і виразну драматичну чужість в російському середовищі. Не випадково містик зі світовим ім'ям Данило Андреев, якого називають російським Сведенборгом, писав про Вол. Соловйова у своїй „Троянді світу“: „Яка дивна постать на обрії російської культури!“.

Щоправда, ці слова вповні можна застосувати щодо самого Д. Андреева, оскільки біографічно він також близько, по матері, пов'язаний з українською кров'ю – як правнук Шевченкового брата і товариша Варфоломія Шевченка.

По-друге, Вол. Соловйов, тоді ще зовсім юний, єдний серед російських інтелектуалів рішуче засудив царсько-православну Росію за нищення Греко-Католицької Церкви на Холмщині і Волині: „Тиранічна русифікація, тісно пов'язана зі ще тиранічнішим зруйнуванням уніятської Церкви, є воістину національним гріхом, що чорним тягарем лежить на совісті Росії“.

Нарешті, по-третє, все його духовно й розумово перенапружене коротке життя – прожив лише 47 років – освітлювала ідея єдності Церкви Христової. Розкол між Церквами, багатовікове і нехристиянське відчуження між Сходом і Заходом завдавали йому нестерпного болю, і той його біль дуже зрозумілий, дуже знайомий нам, сьогоднішнім українцям, коли нація не може отямитися і припинити виснажливу і безплідну гру в три чи навіть чотири патріярхати.

Інакшість його життєвої позиції від загальної російської атмосфери, просякнутої або примусовим, або добровільним рабством, далася публічно визнавати, коли молодий професор Петербурзького університету, вже відомий у російських вчених колах з блискучої докторської дисертації на тему „Критика абстрактних засад“ ви-

ступив з закликом до Олександра III помилувати „народовольців“ – учасників замаху на царя. На цьому професорська кар’єра Вол. Соловйова закінчилася: царський двір заборонив йому викладацьку діяльність, цим самим несвідомо зробивши наступним поколінням і загалом світові велику послугу, бо ледве чи зміг би філософ бути самим собою в жорстко цензурованій університетській освіті; думці такої сили і глибини потрібна була цілковита незалежність, і він вибрав шлях, достойний свого українського прадіда – шлях людини без усякої маєтності, без свого дому, без родини, без матеріальних засобів. Шлях тернистий, зате вільний, незалежний від світу.

Бездоганно володіючи одинадцятьма чи дванадцятьма мовами, Вол. Соловйов чувся інтелектуально своїм на вершинах світової культури, залишаючись при цьому, як і Сковорода, відкритим до життя духу і його знаків, до містичних осяянь, котрі й визначили напрям усієї його творчої енергії.

Ще в дитинстві йому, обраному долею восьмирічному хлопчикові, судилося пережити, стоячи з батьком на Службі Божій в церкві Московського університету, потойбічне видіння – жіночий образ космічних масштабів. Потім це повторювалося ще декілька разів. Вже після захисту дисертації, працюючи в архівах бібліотеки Британського музею в Лондоні, раптом відчув непереборну потребу поїхати в Єгипет і там, в пустелі поблизу Каїру, його духові знову відкрився той позаземний, з-поза часу і простору жіночий образ. Певна річ, згодом він не міг не вдаватися до пояснень, поетичних і теоретичних, з цього приводу, сприймаючи те видіння то як Душу Світу, то як Софія, Божественну Мудрість, і ці тексти дуже непрості для прочитання, бо звичайна людська мова – забідна для точного віддзеркалення містичних прозрінь, вона їх неминусе спотворює, але кожна людина, котра хоч раз заглибилася в „софіологічні“ рядки Вол. Соловйова, не може не відчувати його особливої, особливо спокійної, постійно рівної і радісної, світлої віри в потойбічний світ.

Найкращим людям в Росії життєва дорога завжди стелилася крізь терни, а проте перед Вол. Соловйовим лежала вона винятково тяжка, з невідступним холодним супротивним вітром. Царський двір ненавидів його за ліберально-європейське вільнодумство, ліберали, навпаки, – за непохитну вірність християнській істині,

слов'янофіли – а на його час припадала вже пізніша їхня течія, особливо реакційна і зловна щодо решти світу, коли загадати хоч би Миколу Данилевського з його закликами до смертельної боротьби з Західною Європою, – за те, що викривав їхнє лукавство і за невідпорну історіографічну аргументацію Вол. Соловйова, з якої випливало, що за розкол у первісно єдиній Церкві Христовій православний Схід винен не менше, ніж католицький Захід, російське ортодоксальне православ'я – за визнання Вол. Соловйовим примату Апостола Петра і за схиляння перед Римом як вселенським центром християнства, офіційне духовенство усіх конфесій – за те, що до релігії, позбавленої живого зв'язку з людиною, природою і суспільством, він уживав нелестиве слово „клерикалізм“.

Не дивно, що не всі свої релігійно-філософські твори він міг видати в такій ворожій до його життєвої місії Росії. Наприклад, блискучі за лаконічною формою і за багатозначністю історичного змісту праці „Російська ідея“ та „Росія і Вселенська Церква“ побачили світ французькою мовою у Парижі.

Однак, певна річ, ця його інтелектуально-духовна стійкість не означала внутрішньої і світоглядної незмінності. Навпаки, його вроджене світорозуміння, тобто диктоване самим характером, визначало рух, розвиток як основу життя, спрямовану, через подолання багатьох окремих рівнів, до вищої цілі, в якій сходяться розумові і духовні зусилля всіх поколінь людської історії, часткові прозріння усіх попередніх релігійно-філософських систем. Ці системи, за Вол. Соловйовим, цінні в тій мірі, в якій віддзеркалюють не світогляд якоїсь окремої мислячої особистості, а всеєдність, абсолютно суще.

Вже в перших своїх працях – „Критика абстрактних засад“, „Криза західної філософії“, „Філософські основи цілісного знання“ молодий вчений приходить до висновку, що всі попередні рівні узагальнюючого мислення, зокрема суб'єктивний ідеалізм, матеріалізм і позитивізм, можуть позбутися своєї односторонності лише за умови повернення до первісного, не порушеного ніякими умоглядними системами авторитету віри.

Розуміючи реальне життя як рівень неповноти, недосконалості і нескінченних людських страждань, Вол. Соловйов догледів в цьому рівневі присутність цілі. Ціль неповного, недосконалого життя – повнота, досконалість. Причому ця ціль іманентна, вну-

трішньо властива самому життю – вона здійснюється так само, як з зернини виростає новий колосок.

Застосувавши цю порівняльну схему до людської історії, філософ пов'язав однією лінією переходи-виростання до все більшої повноти і єдності – від біологічного рівня, на якому виникає первісна сім'я, через політичний рівень, тобто через взаємодію цих сімей, родин, племен, народів і націй, і до вищого стану – духовного об'єднання людей в Церкві, яка пропонує найвищу життєву ціль і засоби для її здійснення.

Його з дитинства розвинуте і вкрай загострене почуття історизму – син свого дуже шанованого в російських академічних колах батька, ректора Московського університету, автора 29-томної „Історії держави Російської від найдавніших часів“, вже 12-річним хлопчиною читав у батьковій книгозбірні, у грецьких, латинських, німецьких і французьких оригіналах, Демокріта, Плутарха, Платона (згодом перекладав його безсмертні діалоги), Монтеня, Миколу Кузанського, Якоба Беме – вимагало передусім зв'язку з національними основами життя. І спершу у цьому зв'язку переважало зіставлення буденних життєвих філософій Заходу і Сходу, різних типів і способів світосприймання і світорозуміння: на тлі типово західного менталітету з властивим йому практицизмом, розрахунковістю і вирахунковістю, внутрішнє буття Сходу, багатого душею, інтуїтивного, поставало у вигідному світлі. За цією різницею близько стояло розрізнення у глибинах духу, у виявах релігійного життя, у характері віри.

У цих перших своїх працях Вол. Соловйов у чомусь мовби нагадував великих ідеологів і теоретиків раннього слов'янофільства Олексія Хом'якова та Івана Киреевського, котрі у своїх філософських і соціологічних обґрунтуваннях ставили наголос не так на вадах Заходу, як на перевагах Сходу. Про ворожість щодо Заходу тоді ще не йшлося – хоч би тому, що ті світочі слов'янофільства були виховані й зформовані в європейській культурі й освіті. Крім того, ще не створилися умови для запеклої полеміки між слов'янофілами і „західниками“, бо ці останні також бачили Росію своєю, покликаною до особливої місії в історії. Навіть Вісаріон Белінський, названий в російській літературі „несамовитим“ за його безрелігійну віру у „прогрес“, визнавав, що „кожен народ відіграє у великій сім'ї людського роду свою особливу, призначе-

ну йому Провидінням ролю, і лише живучи самотнім життям, кожний народ зможе принести свою частку в скарбницю людства“. Так от ранні слов'янофіли були певні і будували на цій певності свою філософію, – що частка Росії у скарбниці людства, зокрема у врятуванні й оновленні європейської культури, яка все більше зводила людське буття до матеріального рівня, – може і повинна бути найбільшою, вирішальною. Характерно, що й свій перший журнал І. Киреевський і О. Хом'яков назвали „Европеець“. Отож наміри були найкращі. „Ми повернемо права істинної релігії, красиве узгодимо з моральністю, збудимо любов до правди, дурний лібералізм замінимо повагою до законів і чистоту життя піднесемо над чистотою слів“, – писав І. Киреевський.

Як на Росію, то самі ці шляхетні і щирі наміри були подвигом, і Вол. Соловйов високо цинив їх, надаючи поглядам своїх попередників глибшого теоретичного осмислення. „... Вже один той основний факт, що світ, в якому ми існуємо, замість того, щоб бути здійсненням нашого глибинної божественної сутності, є для нас світом зовнішнім і чужим, очевидно, означає, що в нашій дійсності нема істини, що ми живемо не в істині, а тому й не пізнаємо істину. Певно ж, істина вічно є в Бозі, але, оскільки у нас нема Бога, ми й живемо не в істині: не лише наше пізнання хибне, хибне саме наше буття, сама наша дійсність. Отже, для істинного організування знання необхідне організування дійсності. А це вже є завдання не пізнання, як думки сприймаючої, а думки будуючої, або творчості. Вся природа, всі емпіричні елементи нашого буття повинні бути організовані, повинні бути внутрішньо підкорені нашому духові, як наш дух повинен бути внутрішньо підкорений божественному“, – висновував Вол. Соловйов у своїй „Критиці абстрактних засад“, обґрунтовуючи вистраждану ним ідею „свобідної теософії“ як релігійно-філософську синтезу всіх попередніх зусиль людської думки, усіх попередніх богошукань на Заході і Сході.

Тим часом „Свята Русь“, в яку так гаряче вірили засновники слов'янофільства, виявлялася також „абстрактною засадою“, й Вол. Соловйов був єдиною людиною в тодішньому російському суспільстві, яка посміла сказати, що ідеал Росії як „народу-богоносця“ зовсім не відповідає дійсності, і що Вселенська Церква – це не одна тільки Церква Східня, православна, і не одна тільки Церква Західня, католицька, а лише Єдина Церква під єдиним Пастирем.

Ось одна з думок дуже важливої, зокрема для нас, українців, праці Вол. Соловйова „Велика суперечка і християнська політика“: „Християнська Церква в історичному сенсі являє собою примирення двох утворюючих засад: східнього, котре полягає в пасивній відданості божеству, і західнього, котре стверджує самодіяльність людини. Для Церкви потрібне однаково те й інше, щоб людство добровільно і відповідно самостійно здійснювало визнану ним над собою волю Божу... Ідеал Церкви – не в злитті цих двох різних дій, а в їхній узгодженості...“.

Вивчаючи історію Церкви за грецькими і латинськими першоджерелами, Вол. Соловйов причину розходження між Сходом і Заходом вбачає в односторонньому розвитку як православ'я, так і католицизму: „...Якщо споглядальний Схід грішив тим, що зовсім не дбав про практичні засоби й умови для втілення діла Божого на землі, то практичний Захід також помилявся, дбаючи про ці засоби передусім та більше за все і перетворюючи їх у ціль своєї діяльності. Християнство не є тільки предмет абстрактного споглядання, але також не є справою лише практики. Однак, головною бідою було не те, що християнський Схід був занадто споглядальний, а Захід – занадто практичний, а те, що в них обидвох було замало християнської любови. При збідненні любови зникло взаємне розуміння, можливість пізнати і правильно оцінити свої відносні переваги і слабкості, отже, зникла можливість взаємно допомагати і доповнювати одне одного, зберігаючи цілісність Вселенської Церкви“ („Велика суперечка і християнська політика“).

Чому ж, на погляд Вол. Соловйова, не „Святій Русі“, а саме Римові, римському єпископському престолові належить центральне місце у Вселенській Церкві? „Передусім тому, що ніяка інша Церква ніколи не виникала з таким значенням. Одне з двох: або взагалі Церква не повинна бути централізована, в ній не повинно бути ніякого центру єднання, або ж цей центр повинен знаходитися в Римі, тому що ні за яким іншим єпископським престолом неможливо визнати такого центрального для Вселенської Церкви значення. В запалі середньовічних суперечок між латинянами і греками іноді чулися серед цих останніх голоси, котрі стверджували, що Візантії як резиденції Римського імператора належить першість в усій Церкві. І в самій Візантії на подібне зазіхання дивилися лише як на полемічний засіб, проте в цій якості воно вже не годиться

після того, як Візантія стала резиденцією турецького султана. Тим часом центральне значення, провідний авторитет давнього Риму визнавався не лише на Заході, але довгий час і на Сході“ („Велика суперечка і християнська політика“).

І все ж християнська політика, за Вол. Соловйовим, – це рівноцінність обох Церков: „Східня Церква незважаючи на відсутність життєвого, практичного зв'язку між своїми частинами, незважаючи на відсутність суворої єдності і порядку в своїй організації і незважаючи на впливаючу звідси нерухомість і бездіяльність, все ж володіє внутрішньою релігійною міцністю, завдяки якій зберігає і суттєву єдність своїх основ і всю свою церковну особливість. Розібрати християнський Схід по частинах, як про це мріють фанатики латинізму – неможливо... Східня і Західня Церква – не суть радикально окремі, цілком чужі одне одному тіла, а лише частини єдиного істинного тіла Христового – Вселенської Церкви, і лише тому кожна з них має право називатися Цееквою...“ („Велика суперечка і християнська політика“).

Ще глибший відхід Вол. Соловйова від юнацької віри в „Святу Русь“ бачимо в праці „Росія і Вселенська Церква“, яка недвозначним визнанням примату св. апостола Петра поставила автора ще далі поза коло типово російських месіаністичних уповань. „Ніяким розмірковуванням не спростуєш очевидности того факту, – писав Вол. Соловйов у цій праці, – що поза Римом є лише національні Церкви (як, наприклад, вірменська Церква, грецька Церква), або Церкви державні (як, наприклад, російська Церква, англіканська Церква), або ж секти, засновані окремими особами (як, наприклад, лютерани, кальвіністи, ірвінгіянці і т. д.) Одна лише римська католицька Церква не є ні національною Церквою, ні Церквою державною, ні сектою, заснованою людиною. Це єдина Церква в усьому світі, котра зберігає й утверджує засаду вселенської соціальної єдності проти егоїзму ідивідів і партикуляризму націй; одна вона охороняє й утверджує свободу духовної влади проти абсолютизму Держави; лише її, одним словом, не подолали ворота пекла“.

На цьому тлі всі частини Церкви Христової, які прагнуть абсолютизувати свою окремішність, виглядають безперспективними, зокрема й особливо православ'я, як його розуміли слов'янофіли. Не без сумної іронії звучить одне з узагальнень Вол. Соловйова у праці „Росія і Вселенська Церква“: „Цілком свободне і внутрішнє

єднання людей з Божеством і між собою є тією конечною ціллю, тією пристанню, до котрої ми спрямовуємо наш корабель. Наші західні брати незгідні між собою щодо вибору засобів для досягнення цієї цілі. Католики гадають, що безпечніше плисти по морю всім разом на великому випробуваному кораблі, збудованому знаменитим майстром, керованим умілим стерновим і запевненим усім необхідним для подорожі. Протестанти, навпаки, стверджують, що кожен мусить сам змайструвати собі човника на свій смак, щоб мати можливість пливти з більшою свободою. Ця остання думка, хоч і хибна, все ж піддається обговоренню. Але що можна сказати про мнених православних, котрі вважають, що найкращий спосіб досягнути гавані – це уявити, що ти вже там. І в силу цього вони ставлять себе вище західніх вірувань, котрі, правду кажучи, ніколи й не підозрівали, що велике релігійне питання може бути розв'язане з такою легкістю“.

А тим часом слов'янофільство швидко скочувалося від ідеалізму в особах О. Хом'якова та І. Киреевського до консервативної великодержавности в особах Юрія Самаріна, Миколи Страхова, Івана Аксакова, Костянина Леонтьєва й особливо – Миколи Данилевського. Цей регресивний розвиток російської релігійно-філософської і загальносуспільної думки змусив Вол. Соловйова вказати, окрім великого богословського таланту, також не менший талант полеміста, про що свідчить його відповідь слов'янофілам у розлогій історіографічній праці „Національне питання в Росії“. Він пише: „Вороже нападаючи на західні віросповідання, виставляючи проти них звинувачення почасти неправильні, а почасти вкрай перебільшені, слов'янофільські апологети православ'я відступили від його істинного духу, духу справедливості і християнської любови. Я не звинувачую їх особисто за цей відступ, а вказую на його об'єктивну причину, саме на роздвоєність їх погляду, в якому інтерес націоналізму став над вселенським принципом християнства... Проголосили себе народом святим, богобраним і богоносним, а відтак в ім'я цього стали проповідувати (на щастя, не дуже успішно) таку політику, котра не лише святим і богоносцям, але й звичайним смертним ніякої чести не робить“.

М. Данилевському, авторові вульгарно ворожої до Європи книжки „Європа і Росія“ Вол. Соловйов відповідає: „...Слов'янофілів, котрі так високо тримали прапор православ'я і котрі його сутністю

мали братерську любов, можна спитати, чи досить вони виявили братерської любови щодо католиків? Чи можуть католики повірити на слово, що сутність православ'я – в любові, якщо від нас, представників православ'я, вони бачили тільки або відчуженість, або перебільшені звинувачення?“.

Почавши від гарячої віри у духовні сили східнього християнства і його покликання привести Вселенську Церкву Христову до її первісної повноти, філософ, досліджуючи церковну історію за першоджерелами, з'ясує ту головну хибу візантійства, що підірвала саму основу Церкви:

„...Відокремили релігійне суспільство від суспільства світського: перше замкнули в монастирях, а потім надали язичницьким пристрастям і законам. Несторіянський дуалізм, засуджений в богослов'ї, став самою основою візантійського життя. З іншого боку, релігійний ідеал звели до чистого споглядання, тобто до ідеалу монофізитського. Що ж стосується морального життя, то від нього відібрали його активну силу, нав'язавши йому як верховний ідеал сліпу покірність владі, пасивну послухність, квієтизм, тобто заперечення людських сил і волі – ересь монофелітську. Нарешті, у перебільшеному аскетизмі спробували скасувати тілесну природу, розбити живий образ божественного втілення – несвідоме, але логічне продовження ересі іконоборної. Ця глибока суперечність між сповідуваним православ'ям і практикованою ерессю була початком смерті для візантійської імперії. В цьому – істинна причина її загибелі. Вона по справедливості повинна була загинути, справедливим було й те, що вона загинула від руки Ісламу. Іслам – це послідовне і щире візантійство, звільнене від усіх внутрішніх суперечностей. Він являє собою відверту і повну реакцію східнього духу проти християнства, систему, в якій догма тісно зв'язана з законами життя, в котрій індивідуальне вірування перебуває в цілковитій згоді з політичним і суспільним ладом“ („Росія і Вселенська Цеква“). Дивовижно актуально звучать ці слова, якщо їх застосувати до Росії початку ХХІ ст. – Росії того самого „візантійського християнства“, що нав'язує суспільстві сліпу покірність владі і позбавлене сили перед теперішнім наступом мусульманства.

Не приймаючи безпідставної слов'янофільської гордині і, тим більше, – загарбницької політики Російської імперії, Вол. Соловйов в листі до І. Аксакова вважає, що єдиним новим словом, яке

Росія повинна сказати світові, є „духовне примирення Сходу і Заходу у боголюбській єдності Вселенської Церкви“, бо „...поки ми морально скуті і паралізовані, всілякі наші стихійні сили можуть заподіяти нам лише шкоду. Істотне, єдино істотне питання для зрячого патріотизму – це питання не про силу і вище призначення, а про гріхи Росії“.

І перших з гріхів, з погляду Вол. Соловйова, – brutальне вивіщення Росії над підкореними нею народами. В одному з проповідницьких „Недільних листів“ мислитель пише: „Звідки ж це, на наших очах, взялася розумова пошесть, котра змусила багатьох людей і цілі суспільні кола, всупереч здоровому глуздові і християнському почуттю, всупереч прямим нашим національним інтересам,... – стверджувати наполегливо і розлючено, що ніяких „сущих мов“ у Росії нема, крім однієї тільки російської, що все це багатство нашого вітчизняного світу повинно бути знищене і зведене до однаманітності і вбогости, що всі ці численні народності, котрі в різний час увійшли до складу Російської імперії, повинні бути перетерті в одну безлику масу, в однорідний етнографічний матеріал, а поки що це – залишки старого безпорядку, покірні чи непокірні, проте однаково приречені жертви насильної русифікації?...“.

Під кінець свого недовгого життя філософ уже усвідомлював неможливість практичного поднання Східної і Західної Церков, оскільки ця неможливість була зумовлена непереборною упередженістю російської інтелектуально-духовної верстви до Заходу, зокрема до Риму.

Розуміючи історію як „судовий процес“ між Добром і Злом, між небесними і пекельними силами, і так званий „прогрес“ – як симптом занепаду європейської цивілізації, Вол. Соловйов умів відрізнити, що саме в ній зенепадає: „Ті ознаки історичної смерті і наступного розкладу, на котрі вказують слов'янофіли в західній цивілізації, аж ніяк не належать католицькій культурі, тій культурі, що заснована Григорієм VII і Людовиком IX, Дантом і Рафаелем, Альбертом Великим і Томою Аквінським, Колумбом, Гутенбергом і Коперніком. Та Європа, котра „гниє“, є Європа антихристиянська, зокрема антикатолицька...“.

Приватний лист до І. Аксакова заторкує „основний пункт нашого з Вами непорозуміння“: „...Мені здається, Ви дивитеся тільки на папізм, а я дивлюся передусім не великий, святий і вічний Рим,

головну і невід'ємну частину Вселенської Церкви. В цей Рим я вірю, перед ним схиляюсь, його люблю всім серцем і всіма силами своєї душі бажаю його відновлення для єдності й цілості всесвітньої Церкви, й будь я проклятий як батьковбивця, якщо коли-небудь вимовлю слово осуду на святиню Риму“.

В полемічному дусі написав Вол. Соловйов блискучі за літературною формою й універсальні змістом „Три розмови“, спрямовані проти толстовства з його схоластичним принципом „непротивлення злу насильством“. На заході цей твір був оцінений як найдосконаліші діалоги у світовій літературі від часів Платона. І сьогодні вони читаються з тими думками і почуттями, як у час їхнього написання.

Й чого не взяти до рук – „Сенс любови“, „Духовні основи життя“, „Виправдання добра“, „Російську ідею“, – все від першого до останнього слова зберігає актуальність.

Мета поданих вище принагідних фрагментів з найважливіших праць Вол. Соловйова – зацікавити українських читачів. Насправді творча спадщина знаменитого правнука нашого Сковороди незрівняно ширша: він був не лише глибоким і надхненим богословом та істориком Церкви, але й набиаким поетом і мав величезний вплив на російських символістів початку ХХ ст. (недаремно його вірші перекладав Іван Франко), естетиком, літературним критиком, перекладачем.

Джерзі Ситі, Нью-Джерзі

Інна ЯВОРСЬКА

УКРАЇНСЬКА МОВА ЯК ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Людство послуговується мовою повсякденно, за її допомогою кожен формулює та висловлює думки, виражає почуття й емоції, пізнає навколишній світ. Але, крім комунікативної, мислительської, емотивної, експресивної, гносеологічної та інших функцій, мова може виступати й націєтворчим чинником.

Проблема зв'язку мови й нації не дістала в науці однозначного вирішення. Дотепер немає єдиного, загальноприйнятого визначення нації, – а отже, і немає єдиного набору ознак, що були б характерні для всіх націй. На думку теоретика нації та націоналізму Гргорія Касьянова, визначення нації претендує на повноту, якщо воно включає мовні, культурні, територіальні, економічні, соці-

яльні, соціально-психологічні й політичні характеристики. Для того, щоб можна було говорити про існування нації, однієї ознаки недосить, тому повинен бути набір хоча б кількох із них. Домінування певної ознаки для тієї чи іншої нації залежить від конкретних умов становлення цієї нації, історичної ситуації тощо. Мета нашої статті – простежити, яку роль у формуванні української нації відіграла українська мова.

У сучасній науці зформувалися два основні погляди на виникнення й еволюцію української нації – примордіялістський і модерністський. Подамо коротку характеристику цих підходів за Г. Касьяновим. У сучасному українському суспільствознавстві переважає примордіялістська версія. Відповідно до неї, український етнос, народ існує з прадавніх часів: у період Київської Русі українці утворили етнокультурну (або етносоціальну, чи навіть етнополітичну, національну) спільноту, яка в XVI-XVII ст. робила спроби оформитися в державно-національну спільноту; після існування у складі імперій у „латентному” стані, в XIX ст. українці пережили національне відродження, внаслідок якого зформувалася українська „модерна” нація. На думку прихильників модерністської версії, генеза української нації розпочалася в модерну добу – не раніше кінця XVIII – початку XIX ст.

На думку дослідників, мова не є універсальною характеристикою всіх націй. Однак, в історії формування української нації українська мова відіграла особливу роль. У цьому контексті доречно звернутися до історії української літературної мови. Як відомо, в цій історії розмежовують дві літературні мови: стару і нову. Стара українська літературна мова, яка набула поширення й розвитку в XIV-XVIII ст., мала всі засоби для того, щоб обслуговувати різні сфери суспільного життя, використовувалася в різних стилях і жанрах – юридичних документах, конфесійній, полемічній, художній, проповідницькій та науковій літературі. Крім того, ця мова у певні періоди виконувала функцію державної. У Великому князівстві Литовському українська мова, яку традиційно називають руською (не плутати з російською), починаючи з XIV ст. використовувалася в законодавстві, судочинстві, князівських канцеляріях, державному й приватному листуванні. Статус цієї мови як державної був закріплений у Статуті 1566 року. На галицьких та волинських землях, що входили до складу Польщі, у XIV-першій

половині XVI ст. староукраїнська літературна мова теж мала статус, близький до державного. Державну функцію ця мова виконувала й після приєднання частини українських земель до Росії – вона вживалася в усіх державних установах Гетьманщини. Проте, як у підросійській, так і в підпольській частині стара українська літературна мова зазнавала утисків, тому у XVIII ст. вона була витіснена з офіційного вжитку. За спостереженням дослідниці Ліди Нагорної, „випавши після входження до складу Росії із центральноєвропейського контексту, Україна опинилася осторонь глобальних цивілізаційних процесів, які впродовж XVIII ст. виявлялися в інституалізації національних спільнот”.

Хоча стара українська літературна мова була добре розвинутою, використовувалася в різних сферах суспільного життя, проте вона не стала засобом консолідації всіх українців, оскільки в її основі не була народна живорозмовна мова. У процесі націє- і державотворення на перший план виходить саме консолідаційна функція мови. Таку функцію виконала тільки нова українська літературна мова, що базувалася на народній основі. Ця мова була близькою для всіх соціальних верств українців, тому саме вона змогла стати засобом консолідації українства.

Відомий мовознавець Олександр Ткаченко вважає парадоксом історії України й української мови те, що „за часів повної або обмеженої державности України (у князівську і козацьку добу), коли на сторожі власної національної мови могла б стати власна держава і військо, такої мови не виникло, і цілком можливо, що був тут і зворотний зв'язок: міцної Української держави не пощастило створити, бо не було виразної і єдиної національної мови, а це не сприяло і виробленню національної свідомости – основи кожної держави”. Ще один парадокс, на думку О. Ткаченка, полягає в тому, що українська літературна мова на народнорозмовній основі почала вироблятися тоді, коли українську державність було знищено (наприкінці XVIII – на початку XIX ст.), і цю мову ніщо не могло захистити. І саме мова в період бездержавности виступила на сторожі української національної ідентичности. Більше того, нова українська літературна мова стала інструментом реанімації української національної свідомости.

Нова українська література, яка почала бурхливо розвиватися від кінця XVIII ст. і була представлена такими авторами, як

Іван Котляревський, Петро Гулак-Артемівський, Євген Гребінка, Григорій Квітка-Основ'яненко та ін., беззаперечно довела спроможність нової української літературної мови використовуватися не тільки в бурлескно-травестійному, а й ліричному стилі. На новий рівень розвитку цю мову піднесли Т. Шевченко й П. Куліш. Коли в українських діячів виникла природна потреба розширення сфер функціонування української мови, робилися спроби запровадження її в освіту, науку, Церкву (Кирило-Методіївське товариство 1840-их років, українське національно-культурне відродження кінця 50-их – початку 60-их років XIX ст.), царський уряд Російської імперії вбачав реальну загрозу в розвитку української літературної мови. Її використання заборонялося багатьма царськими указами. Найбільш горезвісні з них – Валуєвський циркуляр 1863 року та Емський указ 1876 року. Ці документи забороняли україномовну освіту, науку, переклади, публічні виступи, театральні вистави та ін. За таких умов україномовне книговидання перемістилося в Західню, підавстрійську Україну. Знаково, що в час, коли вживання української мови обмежувалося державою, ця мова не могла повноцінно виконувати своїх функцій (насамперед комунікативну – забезпечення спілкування в різних сферах життя), українська мова виконала іншу функцію – консолідаційну: вона не тільки стала об'єднавчим чинником українців у боротьбі за їхні національні права, але й об'єднала поділений між різними імперіями український народ. Отже, мова стала основним націєтворчим чинником.

Однак, існує й протилежний погляд. На думку Романа Шпорлюка, зазвичай „взаємозв'язок між мовою та націєтворенням трактується неадекватно”. Дослідник стверджує, що українські націєтворчі процеси у складі Російської та Австрійської імперій були такими різними, що в цих імперіях українці могли піти шляхом творення різних націй, однак, вони так не зробили. Цьому, за Р. Шпорлюком, сприяло насамперед бажання творити єдину націю: „Українці Росії та українці Австрії перетворилися на єдину націю не тому, що вони розмовляли однією мовою; вони саме й почали розмовляти однією мовою тому, що спочатку вирішили стати єдиною нацією”. Прийти до такого рішення, на переконання Р. Шпорлюка, українцям допомогла „синтеза української історії” М. Грушевського.

Проте, на нашу думку, у процесі консолідації підросійських та підавстрійських українців ключову роль відіграла така мова. Єдина живорозмовна мова дала українцям у різних імперіях усвідомлення себе як єдиного народу, а вже потім, прийшовши до цього усвідомлення, вони взялися за творення єдиної літературної мови в різних її варіантах – західно та східньоукраїнському. І хоч як це парадоксально, царські заборони в підросійській Україні (Валуєвський циркуляр, Емський указ) стали своєрідним каталізатором цього процесу, оскільки з переміщенням українського книгодрукування в Західню Україну пожвавилася співпраця між українськими діячами в різних імперіях, з'явилися дискусії (1891–1892, 1898–1902, 1906–1913 роки) про шляхи розвитку нової української літературної мови – на основі східньо чи західньоукраїнського варіанту.

Г. Касьянов слушно зауважив, що „об'єктивні” ознаки української нації, у тому числі й мова, мають велике значення тоді, коли відбувається їх „суб'єктивація”, коли вони набувають символічної цінності. Дослідник посилається на думку Дж. Армстронга про те, що українська мова сама по собі не відіграла вирішальної ролі у становленні української національної ідентичності, – ця мова набула значення тільки тоді, коли перетворилася на символічну цінність.

Необхідно відзначити, що в історії українського націєтворення українська мова відіграла особливу роль – незалежно від того, який основний чинник вкладається в поняття „українська нація” – етнічний чи політичний. Відповідно до етнічної концепції, українська мова забезпечувала цілісність української спільноти й виступила одним з основних об'єднуювальних чинників при творенні української нації. Про українську мову як інструмент формування української політичної нації писав мовознавець Юрій Шевельов: „Після свого створення літературна мова перетворилася на гасло, знамено, мету. Наприкінці XIX ст. український національний рух був спрямований передовсім на питання культури, освіти, літератури. Ці питання переростали в політичні проблеми”. На думку вченого, „усупереч звичним теоріям, що розглядають розповсюдження котроїсь мови як наслідок політичного руху, українська літературна мова дає приклад „дива”, коли саме її розповсюдження й поклато початок політичному рухові. Мовний витвір Шевчен-

ка й Куліша вторував шлях, що привів до створення політичних партій, до заснування держав, до формування армій, до воєн, до борні та конфліктів. ... Аматори парадоксів можуть сказати, що поет створив мову, а мова створила націю. Звичайно, нація мала за собою власну довгу традицію, проте ця традиція вже була явно наблизилася до межі розпаду та загину”. Про перерву в цій традиції, у культивуванні культурної та політичної окремішності в середовищі української еліти протягом значної частини XVIII ст. писав і Г. Касьянов. Наприкінці 1990-их років він стверджував, що формування української нації далі відбувалося „на рівні декларацій і частково на рівні суспільної практики” й наприкінці XX ст.. Відбувається воно й сьогодні. І українська мова як державна повинна відіграти в цьому процесі не останню роль.

ПРО АВТОРА:

Інна Яворська – викладач Карпатського університету імені Августина Волошина.

МУДРІ ВИСЛОВИ ПРО МОВУ

„Мов поганих не існує в світі,
Є лише погані мови“.

(А. Бортняк)

„Раби – це нація, котра не має Слова. Тому й не зможе
захистити себе“.

(Оксана Пахльовська)

„Мова – це наша національна ознака, в мові – наша
культура, сутність нашої свідомості“.

(Іван Огієнко)

„Руйнування мови – основи національної культури – це вже не просто вина, а злочин держави перед народом“.

(А. Мокренко)

„Нації вмирають не від інфаркту. Спочатку їм відбирає мову. Ми повинні бути свідомі того, що мовна проблема для нас актуальна і на початку XXI століття, і якщо ми не схаменемося, то матимемо дуже невтішну перспективу“.

(Ліна Костенко)

„Доля народу нерозривно зв'язана з долею мови. В свою чергу, мова народу є тим стержнем, на якому формується культурна самобутність цього народу“.

(Нурмагомед Гаджихмедов)

„Засвоюючи рідну мову, дитина засвоює не самі тільки слова, їх сполучення та видозміни, але безліч понять, поглядів на речі, велику кількість думок, почуттів, художніх образів, логіку і філософію мови...“.

(Костянтин Ушинський)

„Мова – це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється в певній культурі, в певній традиції. В такому разі мова – це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного я... І поки

живе мова – житиме й народ, яко національність... От чому мова завжди має таку велику вагу в національному рухові, от чому ставлять її на перше почесне місце серед головних наших питань“.

(Іван Огієнко)

„Скільки української мовної території, стільки й української державности“.

(Іван Заєць)

Рідна мова – мати єдності, батько громадянства і сторож держави.

(Мікалоюс Даукша)

„Щоб любити – треба знати, а щоб проникнути в таку тонку й неосяжну, величну й багатогранну річ, як мова, треба її любити“.

(Василь Сухомлинський)

„Рідна мова дається народові Богом, чужа – людьми, її приносять на вістрі ворожих списів“.

(В. Захарченко)

„Чужу мову можна вивчити за шість років, а свою треба вчити все життя“.

(Франсуа Вольтер)

„У мові, як загалом у природі, все живе, все рухається...“.

(Ян Нецислав Бодуен де Куртене)

„Чужою мовою розмовляє у державі або гість, або найманець, або окупант, який нав'язує їй свою мову“.

(Карл Маркс)

„Нам... пропонують офіційну двомовність, тобто, по суті, рівні права вовка і зайця з'їсти одне одного“.

(Віталій Радчук)

*„Як парость виноградної лози,
Плекайте мову.
Пильно й ненастанно
Політь бур'ян.
Чистіша від сльози
Вона хай буде.
Вірно і слухняно
Нехай вона щоразу служить вам,
Хоч і живе своїм живим життям.*

(Максим Рильський)

Степан СЛУЦЬКИЙ

ЯК НАРОДЖУЮТЬСЯ ЛЕГЕНДИ або один день в горах

ЗАМІСТЬ ВСТУПУ

Чукча запитує у шамана:

„Зима буде холодна чи тепла?“.

„Скажу їм, що буде тепла, – думає про себе шаман, – не запасуть хмизу. А якщо насправді буде холодна, то відразу ж проженуть! Краще хай думають, що будуть сильні морози“.

„Морозна буде зима, готуйте багато хмизу!“, – виголосив шаман, а сам вирішив довідатися у метеорологів, яка у них прогноза на цю зиму.

„Звичайно, що буде холодна!“ – відповіли йому на метеостанції.

„А як ви дізналися?“

„Та що тут узнавати? Погляньно у вікно: бачиш, як багато цього року хмизу збирають чукчі!“.

ДОЛИНА ГЛЮКІВ – ЗАПОРІЗЬКА ВЕРСІЯ

Кінчались вакації. Згідно мого пляну, потрібно було тільки до-
братись до Борисполя і вилетіти в Нью-Йорк. За проведені 10 днів у
Карпатах було пів сонячного дня, решта – дощ, сніг, туман і хмари.
„Добрі“ люди, яким довірив підібрати відповідні лещета до зимо-
вих Карпат, поставились до прохання абияк, через що виходи на
які-небудь серйозні вершини довелось скасувати, обмежившись
декількома одноденними гірськими прогулянками. Крім того, від-
новитись від передноворічної гарячки на роботі і 7-годинної різ-
ниці в часі так і не зміг. Настрій був ніякий. Заліз у поїзді на верх-
ню полицю, старався забутись і заснути.

Та тут в купе ввійшло троє веселеньких молодих людей, як ви-
явилось пізніше, – лікарів з Запоріжжя, які досить оригінально
провели свої відпустки – бродили зимовими Карпатами без яко-
го-небудь маршруту, пляну, без лиж-снігоступів, без жодної карти,
зате по пояс у снігу та з явними намірами ночувати там, де застане
їх довга зимова ніч. Причому проводили вони так зимові вакації
вже не перший рік.

Відчувши близькі душі, я спустився додола, розговорились.

Виявилось, місило їх сніг п'ятеро. Одного з днів, коли хлопці
плянували вийти на гору Анталовецька Поляна (971м) і спусти-
тись в Турянську долину, через відсутність карти зайшли не туди
і попрямували мало не 120 град. від того напрямку, що хотіли. Що
цікаво, у свій час – у травні 1979-го – я зробив ту саму помилку.

Отож, стемніло, хлопці розставили намет, позасинали.

На ранок виявилось, що всім п'ятьом снівся один і той самий
сон. А саме: довкола їхнього намету ходить сила-силенна людей,
стоїть гамір як на базарі, всі голосно розмовляють, але не кричать.
Розібрати, що саме кажуть – практично неможливо, тільки уривки
фраз. Один з них, прокинувшись, певний час надалі чув голоси,
інший – навіть вийшов з намету перевірити, хто ж там є. Ясна річ,
не було нікого. Всіх їх вразив також і реалізм побаченого-почутого
сну.

Розпитавши хлопців, я зміг відтворити їхній маршрут та місце,
де вони спали, з точністю до 50-100 метрів. Здійснити це можна

було двояко – або в напрямку, в якому вони йшли, або в протилежному. З їхньої розмови виходило, що вони дійшли до кінця танкової дороги, що вище андезитової чаші (джерела „Масарика“), далі ще трішки потоптали сніг в напрямку Анталовецької Поляни і в сутінках, не бачачи ліпшого варіанту, зійшли в долину, де, згідно з їхніми словами, поставили намет на практично єдиній рівній місцині безпосередньо під схилом, з якого спустились. Там вони натопили снігу, зварили їсти і, всівшись на солідній колоді безпосередньо біля намету, повечеряли. Після чого полягали спати, і дружно-хором наслухалися глюків.

Наступного ранку компанія полізла вертикально догори (а схил там між 30 і 35 град.!), дісталась до хребта, пішла по ньому на захід і через 150-200 метрів натрапила на стіни... замку.

„Стіни широкі і досить довгі, одна з них навіть має вікно-бійницю. Видно, як камені на розчин ставили, а над вікном помітні залишки перекриття“, – ділилися своїми архітектурними спостереженнями дипломовані лікарі.

Ага, ось де ви гуляли!– зрадів я, льокалізувавши у своїй уяві місце їхніх пригод, бо якщо йти по ходу їхнього маршруту, то знайти місце нічлігу було б проблематично – десь біля струмка в межах 1 кілометра. Але якщо йти зворотнім шляхом – від стін „замку“, то визначити „глючне“ місце було значно точніше – з похибкою плюс-мінус 100 метрів.

ДІРЯВИЙ КАМІНЬ

Про те, що мова йде не про середньовічну фортецю, а про цікавий, але все ж природний об'єкт, – Дірявий Камінь, я здогадався відразу, але переконувати своїх попутників не став – для чого псувати веселе застілля в такий пізній час?

Для місцевих, наприклад, якщо таких можна назвати ворочівчан (від „замку“ до села – добрі вісім кілометрів букового пралісу і 600 метрів до набору висоти), Дірявий Камінь, як впливає з назви, є витвором природи, об'єктом нерукотворним. Вони ж знають, що ні вони, ні їхні предки ні замку, ні будинку там не будували. По крайній мірі, народної легенди про це я не чув. Що цікаво також, що всі струмки поблизу Ворочева, навіть відносно малі, за винятком того, котрий тече через „Долину Глюків“ мають назву.

Було те в перших числах січня 2003 року. Спочатку самому дуже кортіло побувати в „Долині Глюків“ (саме так називали у розмові між собою мої співбесідники місце своїх незвичайних сновидінь), але з часом почало виглядати, що не скоро я там зможу бути, то ж повідомив на інтернет-форумі карпатське туристичне товариство про цю історію. Відгукнулось двоє. В одного, правда, і-мейл не працював, в другого, як і в мене, – „душа б у рай летіла, та гріхи не пускали“ – своїх клопотів було по вуха.

...Так промайнуло чотири роки. Зрозуміло, весь цей час я не забував про випадок і твердо вирішив при першій нагоді видвідати те містичне місце.

Був сонячний травневий ранок. Проїхавши автобусом від Ужгороду трошки більше 10 км, вийшов біля університетського табору „Скалка“. Місцевий сторож про „Долину Глюків“ ніколи нічого не чув, але попередив, котрий з псів на території табору є найбільш небезпечним. Добре, що хоч самому біля псів не треба було йти: поруч чимчикувало декілька дачників, котрі поспішали з дорогоцінними розсадами до своїх ділянок. Садити була найвища пора – вже початок травня минув, і ось минулої ночі, нарешті, пройшовся перший після 40-денної посухи дощ. Нічній зливі були раді не тільки дачники. Неабияку активність проявили і чорножовті саламандри – за півгодини надібав їх щось зо дві дюжини, і рухались вони не звично – повільно-ліниво, а цілком прудко, наче ящірки.

Не дивлячись на те, що місце містичних сновидінь лежало безпосередньо на дні долини, з викладених вище міркувань, замість того, щоб просто дійти до нього вздовж безіменного струмка, я спочатку мав піднятись від нього на хребет, а потім, дійшовши до прадавньої „замкової“ стіни, знову спуститись в ту ж саму долину. Бо саме так можна було найточніше знайти „глючне“ місце.

На виході на хребет треба було продиратись через вирубані смуги лісу ще „медведчуківського“ періоду – з кущами вище мого зросту, а вже на хребті натрапив ще на дві – цілком ще свіжі – згрібали там буки того (2007-го) або найпізніше попереднього року.

Через годину ходи від дач дістався до Балкону – відкритої горизонтальної місцини недалеко від гребеня хребта – з її південної сторони. Тут, хоч води в межах 20 хвилин ходи немає, досить часто ставлять намети любителі екзотики. Краєвид з Балкону простий і

захоплюючий водночас: безпосередньо під площадкою – провалля глибиною в метрів 150, далі – піднімається рівний і потужний вулканічний хребет з стрімкими боками, що зліва, під небесами, впирається в могутній масив Анталовецької Поляни. Ніякого ні ближнього пляну, ні далеких горизонтів. Все дуже об'ємно і лаконічно. Передати на фотографії такі панорами практично неможливо, тут просто треба бути. Особливо на початку жовтня, коли одноманітні схили загоряються картатими осінніми барвами. Судячи з залишків вогнища, останній раз тут десь тоді і ночували.

А ще через 20 хвилин я вже досліджував „стіни замку“. Форма Дірявого Камня і справді незвична: дві стіни вишикувались рівно по гребені вузького і крутого хребта.

За структурою порода цих каменів дуже нагадує туфовий стовп в підніжжі Замкової гори в Кам'яниці, хібащо більш пориста, особливо по центру. Напевно, саме завдяки цьому, центральна частина верхньої (східної) стіни провалилась, утворивши „вікно“. Причому порода над ним здалеку схожа на бетонне перекриття, в той час як з протилежної сторони стіни, зліва наверху на діркою проглядається, начебто, фрагмент арки.

Що змусило туфовий стовп набрати такої плоскої, орієнтованої строго по гребеню, форми? Припускаю, що колись тут були не стіноподібні камені, а скеля довільної форми. Виглядає, що вирішальну роль у формуванні теперішнього вигляду Дірявого Камня мало те, що його верхній шар значно твердіший за решту частину кам'яної стіни і, наче дах, прикриває її. Та частина каменю, яка не була прикритою, вивітрювалась дуже швидко, і скеля приймала форми, які їм „дозволяла“ горизонтальна проекція „даху“, а часом і дещо меншу – „грибоподібну“. Поступово відламуючись зі сторони схилу, ця скеля звузилась до тої міри, що стала нагадувати стіну. Бо в процесі руйнування її висота не зменшилась – необламана частина „даху“ продовжувала бути на тій самій висоті, що і раніше. А наявність „вікна“ у верхній скелі пов'язана з вищезгаданим „грибоподібним“ руйнуванням.

То ж, камені, начебто, „стіни фортеці“ – це більші кам'яні уламки, які у свій час були втоплені в рідку магму, утворивши досить крихкий вулканічний туф; начебто „розчин“, на який ставили ці камені – власне, це і є затверділа магма; а так зване „перекриття“ – це

і є згаданий повище „дах“ – тобто, твердіший шар вулканічного туфу, який під час виверження вулкану залив нижче лежачий.

ДОЛИНА ГЛЮКІВ – МОЇ ВЕРСІЇ

Нафотографувавши Дірявий Камінь з усіх можливих сторін і промірявши його вздовж, впоперек і по вертикалі, звернув я з хребта вправо вниз – в Долину Глюків. Пам'ятаючи, що запорізька компанія, піднявшись на хребет, тільки через 150-200 метрів дійшла до „замкової стіни“, я пішов у долину безпосередньо від Дірявого Каменя. Спуск був крутим і не надто приємним, час від часу з'їжджав разом з ґрунтом і „сипухою“ на метр-півтора. Скільки часу тут хлопці піднімались та ще в снігу – складно навіть собі уявити...

Спустившись до струмка, пішов вздовж нього вліво вверх. Через 150 метрів – так і є – безпосередньо справа від потічка – рівненька місчинка, а поруч з нею – груба (сантиметрів 70 в діаметрі) колода, яку з того часу вже встигли розпиляти на чотири частини, але вони продовжували лежати там, де колись були ще одним стовбуром. Рівність цієї площі мала просте пояснення: це була не проста ділянка лісу, а невеличке болото, тому й рівне. В його південно-східньому кутку, з-під схилу, витікала вода з невеличкого джерела. Власне, вода цього джерела і створювало болото. Джерело було не надто сильним, болотце – не глибоким. Гадаю, в середині січня що одне, що друге, міцно позамерзали.

А долина в цьому місці – вузька. Часом сюди заїжджають лісовози. Місця для дороги вздовж струмка немає, то ж їдуть безпосередньо по потічку, через камені. Останні, від такого до них ставлення, тріскаються і роздрібнюються на гострі каменючки розміром по 20-30см. А вода потічка, протікаючи поміж тими штучно подрібненими гострими каменючками, шумить неприродно, по-особливому, не по-карпатськи. Прислухаюсь – так і є – шумить, наче гамір на базарі.

То ж його і чула запорізька п'ятірка? Але ж люди вони дорослі і відразу ж здогадалися б що воно є.

Стою, намагаюсь відтворити події чотирирічної давности. Зима. Січень. Ніч. Мороз. Струмок, заметений півметровим снігом. Хлопці-лікарі навіть не підозрюють про його існування, бо воду топлять зі снігу.

Але вода тим часом тече собі вниз під снігом, а можливо ще й під шаром льоду. Її не чути. Поки ходиш. А як всі позамовкали, полягали спати і ПРИТУЛИЛИ голову до чогось, що торкається землі, наприклад, спальника – і ось він, Глюк. Починаєш чути звуки, що передаються тільки в твердому середовищі – в даному випадку – неприродного шуму струмка, що сховався під снігом і льодом. А підняв голову – відірвався від джерела звуку – знов довкола неймовірна тиша...

Це пояснює походження шумів в положенні „голова на спальнику“, але не наявність відповідних снів. Проте ця версія може мати і модифікацію. В кого не було такого випадку: спиш – і сниться тобі музика, виразна, чітка, голосна. Прокидаєшся, і чуєш ту саму музику наяву, але десь здалеку, тиху і невиразну. Тобто реальна наявність певного слабкого звуку (бо ж сильний розбудить) може індукувати відповідний сон. А прокинувся – голова на спальнику – подразник все ще присутній, щось віддалено, невиразно, але ще чуєш. Підняв голову – все зникло. Поставив голову назад, заснув – все знов повторюється...

КАРПАТСЬКА ГРОЗА

Щоб переконатись, що був на потрібному місці, я ще додатково пройшовся вверх-вниз вздовж струмка метрів 200-300 і, не знайшовши нічого ліпшого, що підходить під опис „Долини Глюків“, повернувся на попереднє місце.

Хоч загадку містерії, здається, я щойно розгадав і мав би відчувати полегшення, стало навпаки, трошки моторошно. На годиннику була ще тільки 12-та дня, але в лісі настала мало не нічна темрява. Хмари зібрались дуже серйозні. Ось-ось мало полити, як з відра.

За пляном, мені слід було вертатись вверх на хребет, до Дірявого Камня, а далі, пройшовшись долиною Ворочівки і переваливши ще через один хребет – потрапити до Синіх (Ворочівських) озер. Але куди йти? Блискавки спалахували щоп'ять секунд, деякі з них вдарялись зовсім поруч. Йти на хребет в такий час – безглуздя, тому, відійшовши подалі від великих дерев, вирішив перечекати непогоду в долині.

Безперервно гриміло може хвилин з 20, а дощик, трошки покапавши, перестав. Ну що ж, не йде дощ, іду я.

Не встиг я перевалити через перший хребет, як почалась друга серія вистави „Блискавки над Дірявим Каменем“. Цього разу не обійшлося виключно тільки звуковими ефектами – переді мною постала стіна води. Зупинився, знову вибравши місце подалі від великих дерев, наклався сам, наклав наплечник, який поставив подалі від себе (там було трохи заліза). За 5 хвилин ліс побілів – град покрити все навкруги. Ні лити, ні гриміти не переставало. Довелось хвилин на 40 розслабитись. Коли все стихло, а дощ перейшов у рівномірноморосячу стадію, продовжив спуск. Добре, що прихопив трекінгову палицю – її напевно для таких мокрих слизьких кам'янистих ожинкових схилів і придумали.

Вздовж потоку Ворочівка надібав ще зо дві новесенькі вирубування – по 15 гектарів кожна. Добре олігархи попрацювали – цих вирубувань ні з головної дороги (Ужгород-Перечин), ні з села, ні з вершини не помітиш, хіба з повітря, чи особисто тут побувавши.

Перейшов вирубування – скінчилась дорога. Знов мокрим лісом йти. Але тут дощ, який весь час знов намагався перетворитись у зливу, так само скінчився. Навіть сонце виглянуло, і весь схил почав „диміти“ інтенсивними випарами. Зі „спецефектами“ дряпатися на наступний хребет стало значно веселіше.

Відразу за хребтом, ще перед Синіми озерами, – от чого не сподівався – знайшов залишки старої лісообхідної стежки, зробленої ще за часів Австро-Угорщини, не пізніше 1890-го року і якою, наскільки мені відомо, вже з кінця 1960-их ніхто і не намагався ходити.

ВОРОЧІВСЬКІ ОЗЕРА

Колись давно-давно – наприкінці 1970-их – видавництво “Карпати” випустило невеличку книжку „По вулканічних Карпатах“ (автор Є. Лазаренко). З огляду на брак краєзнавчої і туристської літератури в епоху „розвинутого соціалізму“, це видання стало одкровенням, віддушиною, настільною книгою багатьох любителів мандрівок, альтернативною інформацією, точніше, якою-небудь взагалі туристською інформацією про відносно великий, але при цьому не надто відомий серед туристів район Карпат – Вулканічний масив.

Видання було доповнене низкою чорно-білих фотографій, небачених мною раніше, і водночас близьких скель, кам'яних відро-

гів і вулканічних скульптур, які я з відкритим ротом та захопленням переглядав перед тим як особисто пірнути в той захоплюючий і мальовничий світ.

У тій книжці я вперше побачив які дивні форми можуть мати скелі Зачарованої Долини, як ранкове сонце окреслює профіль Сокольця, і що найхімерніші берези ростуть на хребті Синаторія. Там же я вперше довідався, що найкраще збережений в Карпатах кратер вулкану знаходиться всього в 20 кілометрах на північний схід від батьківської хати, і що неподалік від нього існують загадкові, заховані серед букових пралісів, Ворочівські (Сині) озера.

В книжці згадувалось, що існування озер в тому місці – серед міцних вулканічних порід на довгому, крутому і монотонному схилі древнього вулкану – дивина, щось зовсім нелогічне. Тому і виникнення цих озер-близнюків, – каже автор, – багато-хто старався пояснити якимось екзотичним явищем, наприклад, ударом крупного метеориту.

Привів він цю версію з певною метою – щоб на тому тлі його гіпотеза звучала значно правдоподібніше: мовляв, ніякий метеорит, чи астероїд сюди не залітав, Ворочево – не Сіхоте-Алінь, а котловани озер – це насправді бокові кратери вулкану Анталовецька Поляна.

Ну що ж, логічно. Прочитав – повірив. І не тільки я, а практично всі, хто читав ту книжку чи бував на озерах. Навіть на сайті Державного управління охорони навколишнього природного середовища в Закарпатській області офіційно повідомляється, що „озеро „Ворочівське“, яке є гідрологічною пам'яткою природи місцевого значення, площею 0,3 га, знаходиться в Перечинському районі, в кварталі 15/3 поблизу с. Ворочево, в підпорядкуванні Ужгородського військового лісництва“, і охороняється тут „кратер згаслого вулкану, заповнений водою, який має наукове значення“. Проте через низку неточностей в поданні інших, добре відомих мені інформацій, я не беззастережно довіряв цьому джерелу.

Інформація Географічної енциклопедії України вже більш обережна у висновках: „Озеро вулканічного походження у Перечинському р-ні Закарпатської обл., біля с. Ворочево, лежить у западині на висоті 700 м над р.м. Складається з двох водойм загальною площею 0.4 га (кожна з них круглої форми діаметром до 50 м). Вода дуже прозора. Живиться підземними водами. Оточене

лісом. Важкодоступне“. Хоча і тут – згадування „дуже прозорої води“ наштовшує на думку, що автори цієї інформації безпосередньо на сам об'єкт не виїжджали і на власні очі його не бачили. Бо насправді, озерами ті впадини на крутому, місцями до 35 градусів, схилі назвати можна тільки умовно: хоч ранньою весною глибина води може сягати трьох і більше метрів – тоді два озера зливаються в одне, проте в травні-червні південно-західне озеро здебільшого пересихає, а на місці північно-східного (більшого) залишається неглибоке болото. Ну, а влітку не рідко трапляється, що пересихають обидва, і тоді там, серед сухих кам'яних брил, височіє кропива. Та й висота цих озер над рівнем моря подана не цілком точно – за моїми вимірами виходить, що дно озер знаходиться дещо вище – на висоті приблизно 725 м над рівнем моря, а поверхня води, якщо вона там є, і повище того.

Якби там не було, але щоразу, коли я відвідував ці озера, що далі, то більше закрадалися сумніви: а чи справді колись з цих впадин виливалась розпечена магма?

Перше, що посіяло в мені сумніви в теорію „бокового кратеру“, це те, що як безпосередньо саме ложе озер, так і весь горб, який підтримує озера з північного-заходу – зі сторони спуску – вкриті, а якщо уважніше оглянути, то складені з гострих кам'яних брил різної величини – здебільшого 1-2 метрових, які зовсім нещільно прилягають одне до одного. Таке враження, що їх просто хтось накидав сюди пару десятків років тому. При цьому не видно жодних плавних форм, характерних для місць виливу магми і, взагалі, для всього Вулканічного масиву, в тому числі й для привершинних залишків вулканів. Той самий горб, що відділяє озера від навколишнього схилу, і котрий, начебто, мав бути бортом кратеру – заширокий, майже в півтора рази більший за саму впадину. Довкола озер – в основному на південь – багато нехарактерних дрібних форм рельєфу. В межах 300 метрів, крім цих двох, є ще декілька інших заглиблень по 20-30 метрів в діаметрі (правда, вкритих лісом і не заповнених водою).

Тобто район озер нагадує тіло великого, 200-250 м в напрямку схилу на 500-600 м повздовж, обвалу, який міг виникнути внаслідок, наприклад, сильного землетрусу, і виглядає, що Ворочівські озера є озерами обвального типу, такими, як, наприклад, Синевир.

Крім того, якщо вірити офіційним джерелам, востаннє карпатські вулкани були активними в кінці третинного періоду, тобто приблизно 2 мільйони років тому. Тому наявність двох впадін (якщо вони дійсно були жерлами бічного вулкану) – незруйнованих і незаповнених результатами вивітрювання схилу над ними – просто дивина. Тим більше, що здебільшого околиці озер були вкриті лісами – що мало б прискорити процес їхнього руйнування. Вже не кажучи про те, що і менші явно виражені впадини в районі озер і нерівності на південний-схід від них так само мали б зникнути.

Також є проблеми з тим, щоб визначити, кудю ж витікала лава. Бо дно озера-впадини знаходиться на добрі 15 метрів нижче по вертикалі від найнижчої точки „борта кратера“, в той час як більшість кратерів мають добре виражену лощовину виливу.

А поглянувши на район озер дещо здаля, можна помітити ще одну незвичну річ – вся верхня половина долини лівого притоку потоку Верхній, у верхів'ях якої, власне, і знаходяться озера, не-подібна на інші. Тоді, як всі долини довкола мають V-подібну форму, верхня половина притоку Верхнього – коритоподібна, з двома струмками по боках. Ясна річ, мова йде не про льодовикові трого – зледеніння тут не було. На мій погляд, форма долини та існування озер пов'язані між собою: дно долини заповнилося дрібнішими уламками того самого обвалу, в тілі якого утворились озера. Крупні уламки залишились нагорі, а дрібніші з часом вимились і осіли нижче – в межах наступних 2 км, внаслідок чого долина в тих місцях вирівнялась і стала коритоподібною.

Але... Всі приведені аргументи викладені, виходячи з того загально прийнятого факту, що останнє виреження вулканів у Карпатах, в їх числі і того, що є горою Анталовецька Поляна, сталось мільйони років тому. Проте, як вже згадувалося повище, саме при вершині гори Анталовецька Поляна знаходиться найкраще збережений в Карпатах кратер вулкану (ще три в подібному стані кратери знаходяться на словацькій стороні – в районі гори Вігорлат). А те, що кратер збережений краще, ніж інші, означає лише одне – він є молодшим, ніж інші. Але тоді, судячи зі збереженості стінок кратерів вулкану на вершині і бокового кратеру (якщо припустити, що Сині озера дійсно є жерлами вулкану), можна зробити сенсаційний висновок, що останнє виверження вулкану в Карпатах

було не 2 мільйони років тому, а геологічно зовсім недавно. Мова може йти щонайбільше про декілька сотень тисяч років.

Крім того, у випадку недавньої вулканічної активності і кратерна, і обвальна версії цілком можуть співіснувати – бо ж виверження вулкану можуть супроводжуватися і землетрусами, і гірськими обвалами. Між іншим, недавно, переглядаючи топографічні карти острова Великий, на Гавайях, що по сьогодні є вулканічно активним районом, помітив кратер дуже подібний за формою на ворочівські Сині озера...

СВІТИЛЬНИК

...До озер вже хтось встиг намалювати жовті туристичні помітки, але мені не вдалося дослідити, де вони починаються і куди ведуть, але й не дуже чомусь хотілося, – я йду своєю дорогою: піднімаюсь по схилу, легенько його підрізаючи, і виходжу на хребет, прямісінько до верхнього краю Світильника. Точніше, в те місце, де той край колись був – виявилось, що ліс на місці колишніх пасовиськ вже мало чим відрізняється від навколишніх лісів.

Світильником називалась досить велика, з казковою рослинністю, поляна (1 км вздовж хребта на півкілометра впоперек), яка судячи з рівних зовнішніх країв, виникла на місці дуже старої вирубки (в цьому я пізніше також переконався, переглядаючи найдетальніші топографічні мапи цього регіону за XVIII та XIX століття) і розташована на перемичці між основним хребтом Анталовецька Поляна-Маковиця і хребтом Синаторія. Раніше, з котрої сторони до нього було не підійти, світився він за сотні метрів серед суцільних пралісів. То ж назва „Світильник“ довгі роки себе виправдовувала.

На цю поляну, як на полонину, виганяли випасати на літо свою худобу ворочівські селяни. А щоб пасовисько не заростало, його з року в рік прочищали. Крім того, воно знаходиться на висоті характерних для навколишніх хребтів (Синаторя, Вільшанський Діл) березових рідколісь, і буковий ліс тут швидко не виростає. Після утворення колгоспів випасання на Світильнику не припинилось, але щораз зменшувалось. Поляну вже ніхто не косив і не прочищав, і все менше хто витоптував; і вона поступово перетворилась на дивовижну суміш дрібних галявин, прикрашених ялівцем, па-

поротями і синіми китицями тирличу, та низьких затишних ліщиново-березових лісочків з яфиновими кущами.

З часом галявинки мов танули – зменшувались і кількісно, і в розмірах, а островки беріз, навпаки, розширювались і перетворювались в дедалі більші лісочки. До кінця 1980-их практично вся поляна, за винятком північної частини, вже заросла, проте де-не-де між березами ще росла трава. Між іншим, в ті часи спроби назбирати тут кошик білих грибів ще не були позбавлені сенсу.

Цього разу Світильник був інакшим: піднялась основна порода – бук, витіснивши живописні березові і ліщинові переліски, а колись сонячні галявини біля колишніх загонів увійшли у „чагарникову стадію“. Навіть кимось з любов'ю викладене джерело, з якого починається потік Верхній і біля якого прикрасою стояли папороті, пронизані гострими сизо-зеленими листками відкасника, стало ледь помітним.

Промине ще 30-40 років, – і Світильник остаточно розчиниться серед букових пралісів, залишивши після себе хібащо назву і, можливо, легенду...

Олександр ТОЛПИГІН

БІЛИЛІВКА КРІЗЬ ВІКИ

Здійснити цю подорож нам допоможе відомий художник періоду романтизму Наполеон Орда. Ми з Вами, шановні читачі, вже зустрічались з творами цього митця другої половини XIX ст. Протягом досить довгого періоду свого життя він мандрував землями теперішніх Білорусі, Литви, Польщі, України і малював старовинні замки, маєтки, храми, все те, що є матеріальними пам'ятками, і залишив після себе – без перебільшення – неоціненний духовний спадок.

Досліджуючи монументальні пам'ятки України, автор цих рядків довго мучився питанням: чому в самому серці Руси-України, тобто на Київщині, Житомирщині, Черкащині практично не залишилось наших славних пам'яток минулого? Звичайно, знайдуться опоненти, які будуть стверджувати протилежне, але на сьогодні переважна більшість колись славних пам'яток і навіть назв знаходяться в зоні недослідженої археології.

Колись квітуча земля з замками, храмами, монастирями і палацями старанням кількох поколінь будівників нового ладу, а також руйнаціями двох світових війн духовно відкинута на століття назад. Не можна сказати, що це цілковита духовна пустеля. Ні. Але висота душевного лету значно знизилася.

На одному з малюнків, які зображували пам'ятки України, я помітив старовинну фортечну башту, залишки якихось мурів і храм в клясицистичному стилі. Вони монументально вивисувались на верхівці пагорба, а мальовнича дорога поміж дерев спускалась до води. Під малюнком був напис польською мовою „Бялолувка”. Малюнок був датований 1870 роком. Могутні обриси чотирьохповерхової кам'яної вежі миттєво перенесли мою думку в бурхливе середньовіччя. Вузької форми стрільниці відсували час спорудження башти в темні віки, коли ще не було вогнепальної зброї. Трохи далі, майже на горизонті, виднілися руїни ще однієї башти.

Де ж ця „Бялолувка” і чому я не знаю про цей замок? Спочатку я звернувся до такого перевіреного дослідницьким життям джерела, як „Словник географічний Королівства Польського і інших країв слов'янських” (оригінал польською мовою). В першому томі цього солідного видання XIX ст. я знайшов гасло під назвою „Бялолувка”. Там також були подані і інші існуючі назви цього поселення – Білоловка, Біліловка та Беліловка. Там же було зазначено, що Біліловка – це містечко в Бердичівському повіті над річками Раставицею та Ситною, а також – що містечко знаходиться на відстані 25 верст від Бердичева, 180 верст – від Києва та 7 верст – від Козятина.

На час написання статті до „Словника...” в містечку проживало 3282 православних мешканців, 200 католиків і 1460 юдеїв. Відомо також, що там знаходилось адміністративне і поліційне управління, жваво велась торгівля і діяло кілька дрібних мануфактур.

Ймовірно, свою назву Білілівка отримала від білої глини, поклади якої є в цих місцях.

Як переповідають тутешні мешканці, колись на місці села було велике місто Білілів, в якому було „сорок сороків” церков і багато рицарства, але орда зруйнувала це місто. Перекази не подають точної дати цієї трагедії. Хтось вважає, що ця подія могла трапитись у

1483 році під час нападу перекопських татар на чолі з ханом Менглі-Гіреєм, а хтось вважає це відлунням більш ранніх часів.

В „Повісті минулих літ“ згадується два містечка – Ростовець і Неятин (це сучасні села Ружинського району Житомирської області – Білилівка і Ягнятин) та ще шість городків, що належали кочовим племенам-берендичам. Як вважає Михайло Грушевський, на території краю проживало слов'янське плем'я поляни, яке розміщувалось в городках, а поруч з ним проживали інші різноплеменні жителі, зокрема печеніги, торки, берендичі, каєничі, які в літописі згадуються під однією назвою – чорні клобуки.

Десь наприкінці XVI ст. на цьому місці виникло нове поселення під назвою Білилівка чи Роставиця.

Подальші пошуки історії села привели мене до праць відомого археолога Петра Толочка. В його праці „Київ і Київська земля 12-13 століть“ (оригінал російською мовою) на сторінках 210-211 є схема вторгнення монголо-татарського війська в 1240-1241 роках, де на місці сучасного села позначено поселення під назвою Ростовець, через яке пройшли загарбники. Неоозброєним оком видно близькість назв в цьому регіоні Київської землі – Рось, Росява, Ростов, Ростовець, Роставиця.

Перекази і легенди села набагато пережили старовинні місцеві пам'ятки. Ось одна з них.

Якось до Роставця підійшло велике військо та стало табором на полі, де зараз церква і базар. Загнали воїни коней в річку і стали напувати з Роставиці, та не змогли. Не пили коні воду, бо напередодні були сильні дощі і порозмивало у верхів'ях за лісом яри, де люди білу глину беруть. Злякалися коні тієї води, і всі, якої масті не були, – побілилися. От і прозвали люди з того часу місце перед замковою горою Білилівкою. Тоді перейшло військо до притоки Роставиці і насатило коней.

Так з'явилася назва тієї притоки – Ситна.

Багато разів руйнувалось і знову відроджувалось це поселення. Змінювались і його дідичі. Відомо, що в 1608 році дідичкою містечка стала Анна Корецька з дому Ходкевичів. Вона відродила поселення, збудувала замок, православний монастир, будинок для подорожніх, а Кароль Корецький став фундатором костелу римського обряду. І в подальші часи серед дідичів було багато відомих прізвищ – Любомирські, Браницькі, Радзивілли, Потоць-

кі. Кожний з них намагався залишити по собі нові споруди. Десь наприкінці XVIII ст. Потоцькі збудували для себе палац і заклали парк. Але і від палацу, і від парку вже на середину XIX ст. нічого не залишилось.

Після 1831 року Білилівка була відібрана у Потоцьких за участь у польському повстанні і передана до державних маєтностей. Тоді в селі ще існував католицький костел, закладений 1777 року Марією Радзивілл.

Відомий краєзнавець і дослідник Київської землі Лаврентій Похілевич в своїй фундаментальній праці „Сказання про населені місцевості Київської губернії“ (оригінал російською мовою), яка побачила світ в 1864 році у Києво-Печерській лаврі, зазначає, що „...зі східної сторони, поблизу будинку (палацу) колишніх володарів Білилівського маєтку графів Потоцьких є земляний вал і рів. Верхів'я цього валу, як засвідчують очевидці, „за- Польщі“ було увінчано високим дубовим частоколом. Там, де цей вал по косо-гору спускався до річки, зберіглася якась кам'яна будівля, мабуть башта, яка мала військове призначення. Товстий шар вапна поміж камінням і цеглою, і сама форма цегли нагадує старовинні кам'яні будівлі великих князів Києва. Кожний бік башти має в довжину шість, у висоту – три сажені, а товщею два аршини. Розповідають, що поблизу цієї башти були, років за 80 залізні ворота. Побудову башти і воріт мешканці відносять до найбільш віддаленої давнини“.

Згадуючи християнські храми, Лаврентій Похілевич пише: „На тому місці, де стояла нещодавно монастирська, а тепер стоїть парафіяльна Георгіївська церква, існувала в давнину кам'яна (власне з каміння, а не з цегли) церква, побудована в незапам'ятні часи“.

Війни, руїни, відбудова і знову війни, повстання, переселення. Скільки людської крові пролилося в бурхливому XVII столітті.... Мешканці Білилівки брали активну участь у визвольній війні українського народу під проводом Богдана Хмельницького. Вже у червні 1648 року багато з них пішли козакувати до Паволоцького полку. Цікаві для нас свідчення з тих часів залишили польські офіцери, які після трагічної для України Берестецької битви в червні 1651 року вели військо на Білу Церкву. Вони дивувались квітучому стану господарства за „козацькою лінією“. „...З під Махнівки (нині Вінницька область) ми йшли на Білилівку, містечко, що вже

лежить за лінією, якої вимагають для себе козаки, і там знайшли вже інший край: багато кіп на полі, достаток всякого хліба і на полях худобу“.

Недовгою була свобода. Після Андрусівського перемир'я багато людей в пошуках волі пішли за Дніпро, а хтось залишився і почав відбудовувати зруйноване. На місця втікачів прийшли переселенці з інших теренів. Святе місце порожнім не буває. Відомо, що в 1719 році тут вже були єврейські поселенці, які своєю енергійною діяльністю сприяли відновленню ярмарків. В середині XVIII століття ці ярмарки тривали по два тижні.

Пожвавилось і релігійне життя. Відомо, що протягом усього XVIII століття тут діяв греко-католицький монастир. Після поділу Польщі цей монастир було перетворено на православний. Ігумен монастиря Нікандр Сташевський у 1825 році зруйнував стародавню кам'яну церкву до основи, а на її місці заклав більшу нову, кам'яну церкву, спорудження якої було закінчене у 1832 році.

У 1848 році при церкві було створено парафіяльне училище – найкраще в губернії. Окрім Георгіївської церкви, в селі були ще інші храми, серед яких – одна вірменська.

Місцеві шукачі історії розкажуть, що неподалік села у 1700 році був укріплений табір Фастівського полковника Семена Палія, і покажуть його місце.

Селяни пишаються тим, що під час громадянської війни у них кілька разів зупинявся Симон Петлюра.

Якщо хтось з вас, шановні читачі, колись захоче відвідати село Білилівку Ружинського району Житомирської області, то найкраще буде скористатись залізницею. В Козятині треба сісти на потяг „Козятин-Погребись“, який курсує двічі на день, і доїхати до зупинки „Раставиця“ – це всього 15 кілометрів від Козятина. Оминувши давно не діючу будівлю залізничної станції, ви вийдете на протоптану стежку до Білилівки. За Ружинським комбікормовим заводом треба повернути ліворуч і спуститись униз до села. Перейшовши на інший бік річечки Ситної, варто відвідати дерев'яну церкву, яка стоїть точнісінько посеред села, поруч з базарною площею. Це вже третя від початку XVIII ст. церква на цьому місці. Раджу також придивитись до будинку, де зараз розміщується крамниця з продовольчими товарами. У цій споруді, на нашу думку, ще проглядаються залишки якоїсь давнішої будівлі. Мандруючи далі

вздовж Раставиці по вулиці Прибрежній за територією ветлікарні ви побачите ще одну церкву, яка вже багато років переживає ремонтні роботи. Блукаючи далі по цій же вулиці, варто підійти до невеличкого будиночку з меморіальною дошкою і вдячно схилити голову перед силою і невмирущістю народної пам'яті. Лаконічний напис на дошці сповіщає, що „в цьому будинку жив з 1918 по 1938 рік повний георгіївський кавалер Ямковий Талимон Іванович. Жертва репресій“.

Сьогодні в селі проживає близько 2200 мешканців. Звичайно, це набагато менше ніж було всього 150 років тому, але усі вони пишуться своєю давньою історією і в 2011 році тихо відсвяткували 940 років з дня першої згадки поселення в літописних джерелах. Але археологічна історія села значно перевищує вказану дату, бо в урочищі „Скала“ зберіглося городище і поселення IV–III тисячоліть до нашої ери, та поселення I–V століть нашої ери а в урочищі „Чорний ліс“ – городище X–XIII ст.

І насамкінець. Ми хотіли б ще раз підкреслити легендарний вислів про "сорок сороків церков". Авторів цих рядків раніше доводилось зустрічатися з цим висловом, і стосувався він Москви, а тут – нікому не відоме село в глухому куті історичної Київської землі. Навіть при багаторазовій мітологізації якихось історичних подій цей вислів несе авру християнської побожності мешканців і святість цих місць.

Люди з покоління в покоління створюють легенди, які є відлунням конкретних історичних подій і явищ. Для того, щоб хоч трохи відкрити завісу над віковими таємницями, потрібні конкретні спільні дії істориків та археологів, а також доброзичлива увага державних мужів, які хотіли щоб Україна перетворилась на квітучу, повноцінну європейську державу.

В Україні багато духовних скарбів. Тільки треба вміти збирати їх у спільну національну скарбницю. Ми віримо, що цей час збирання таки прийде.

Нью-Йорк

РЕКЛЯМИ

Многая літа газети
„Свобода“

Члени та управа
Філядельфійської округи
Українського Народного Союзу
вітають
видавництво газети „Свобода“
із 120 річницею.

Бажаємо дальших успіхів
в поширенні своїх
та українських новин.

За управу округи,
Михайло Луців – голова

**САМОПОМІЧ (Н.Дж.)
Федеральна Кредитова Спілка**

**SELF RELIANCE (NJ)
FEDERAL CREDIT UNION**

***ВІТАННЯ ВСІМ ЧЛЕНАМ
УКРАЇНСЬКОГО
НАРОДНОГО СОЮЗУ!***

**Principal Office
851 Allwood Rd.
Clifton, NJ 07012
(973) 471-0700**

**Botany Village Branch
237 Dayton Ave.
Clifton, NJ 07011
(973) 772-0620**

**Toll Free: 1-888-BANK UKE
www.bankuke.com**

**Управа і Члени
194 Відділу УНС „Свобода“
В Нью-Йорку**

вітають

**Головний Уряд
Українського Народного
Союзу**

і бажають успіхів у праці.

Щасти Вам Боже!

За Управу Відділу:

Олександра Юзенів

голова

Оксана Лопатинська

секретар

Your 'future' is our business!

Приєднайтесь до нас:

найкраще місце
щадити і позичати!

<http://www.ukrfutcu.org/>

"Your Financial Partner Since 1961"

Congratulations!

Main Office
26495 Ryan Road
Warren, MI 48091
(586) 757-1980

West Bloomfield Branch
7345 Orchard Lake Road
West Bloomfield, MI
48322
(248) 487-0330
@ Robin's Nest Plaza

Dearborn Heights Branch
5734 N. Telegraph Rd.
Dearborn Hts., MI 48127
(313) 277-4020
@ Tel-Ford Plaza

Hamtramck Branch
11838 Jos. Campau
Hamtramck, MI 48212
(313) 366-0055

THE UKRAINIAN INSTITUTE OF AMERICA**УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ АМЕРИКИ**

*Extends its Best Wishes to "Svoboda"
on its 120th Anniversary!*

*The fundamental purpose of the Ukrainian Institute of America
is to develop, sponsor and promote through educational,
professional and social activities a greater awareness,
understanding, knowledge and appreciation in the United
States of the traditional and contemporary art, literature,
music, culture, history and traditions of Ukraine, as revealed
through its people, both in Ukraine and abroad.*

The Ukrainian Institute of America

2 East 79th Street, New York, NY 10075

Phone: 212-288-8660 Fax: 212-288-2918

mail@ukrainianinstitute.org

www.ukrainianinstitute.org

Personal & Business FINANCIAL SERVICES

SAVINGS Accounts

- ♦ No monthly service fees
- ♦ Higher rates on deposits
- ♦ Money Market
- ♦ 6 month to 5 year terms on Certificates & IRAs

CHECKING Accounts

- ♦ No monthly service fees
- ♦ No minimum balance requirements
- ♦ VISA® Debit Card with access to 28,000 ATMs

VISA® Credit Cards

- ♦ No annual fee
- ♦ Credit limits up to \$10,000
- ♦ APR as low as 9.75%
- ♦ Free Travel & Auto Rental Insurance

LOANS

- ♦ Personal Loans ♦ New & Used Vehicles
- ♦ Overdraft Lines of Credit
- ♦ Recreational Vehicles
- ♦ Business Vehicles & Equipment

MORTGAGES

- ♦ Fixed & Adjustable Rates
- ♦ 5-30 year terms
- ♦ Fast approvals ♦ Closings within 4-8 weeks
- ♦ Business Mortgages

CONVENIENCE Services

- ♦ Online Applications for Mortgages & Loans
- ♦ Online Banking & Bill Pay
- ♦ CO-OP ATM Network®
- ♦ Phone Banking
- ♦ Wire Transfers ♦ Direct Deposit

Other services: *UFCU Scholarships, Member Magazine,
Wire transfers. Membership requirements.*

UKRAINIAN
FEDERAL CREDIT UNION

УКРАЇНСЬКА
ФЕДЕРАЛЬНА КРЕДИТНА СПІЛКА

www.rufcu.org
877-968-7828

MAIN OFFICE | 824 E. Ridge Rd | Rochester, NY 14621 | 585.544.9518 | fax 585.338.2980

BRANCH ALBANY, NY SACRAMENTO, CA SYRACUSE, NY BOSTON, MA PORTLAND, OR
OFFICES 518.266.0791 916.721.1188 315.471.4074 781.493.6733 503.774.1444

Federally insured by NCUA
EQUAL HOUSING LENDER

UKRAINIAN FREE UNIVERSITY FOUNDATION, Inc.
ФУНДАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ, Інк.

**ФУНДАЦІЯ УВУ НА СЛУЖБІ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ,
ДОПОМАГАЄ УВУ В НІМЕЧЧИНІ ТА УКРАЇНСЬКИМ СТУДЕНТАМ
З АМЕРИКИ, ЄВРОПИ ТА УКРАЇНИ.**

Фундація УВУ протягом свого існування уділювала стипендії студентам з Америки, Європи і України та продовжує уділювати і тепер. Два рази в рік – на Різдво і Великдень висилала летючки, в яких інформувала українське громадянство про свою діяльність. Фундація видала або частинно фінансувала кільканадцять книжок, які містять матеріали про білі плями в українській історії, промовчані за окупації України, документи „Акції Вісла“, „Масовий морд у Вінниці“, цінні історичні праці, документи Галицько-Волинської Держави та інші. Два роки тому Фундація УВУ видала унікальну книжку „Що дала Україна світові“. Книжка вийшла в українській і англійській мовах, автора згаданої книжки Володимира Сергійчука, професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка. А також роман-трилогію „Кара історії“, автора – поета, прозаїка, драматурга, члена Національної спілки письменників України, лауреата кількох престижних літературних премій Василя Дергача з Черкащини, з Шевченкового краю України.

Після проголошення незалежності України Фундація УВУ вислала сотки пачок книжок і різного роду журналів виданих у діаспорі для університетів і бібліотек в Україні.

При Львівському Національному університеті ім. Івана Франка створено бібліотеку і архів української діаспори, яку зорганізовано за допомогою Фундації УВУ і її прихильників.

При Фундації УВУ діє Літературний Фонд ім. Воляників-Швабінських, який уділяє кожного року нагороди авторам за найкращі твори з україністики (белетристики, історії, філософії) в українській та інших мовах. Цей конкурс стає все більше популярним в Україні. За останніх вісім років роздано понад пів сотні нагород. Кожна Ваша пожертва, навіть найменша, сприяє розвитку української науки.

Управа Фундації УВУ складає щиру подяку всім шановним жертводавцям, які розуміють корисну працю Фундації УВУ в США для уможливлення молодому поколінню набути найкращу освіту в Америці, Європі, а від 1991 р. в Україні на користь вільної України. Також, тільки завдяки нашим жертводавцям УВУ відсвяткувало у 2011 році 90-річчя заснування цього єдиного університету у вільному світі.

Всі пожертви й вкладки на Фундацію можна відтягати від податку.

УПРАВА ФУНДАЦІЇ УВУ

Mailing Address: UKRAINIAN FREE UNIVERSITY FOUNDATION, Inc., P.O.Box 1028, New York, NY 10276
Office Address: UKRAINIAN FREE UNIVERSITY FOUNDATION, Inc., 136 Second Ave., New York, NY 10003

TEL: 212-353-3029 • FAX: 212-260-5408

UKRAINIAN
SELFRELIANCE
NEW ENGLAND
FEDERAL CREDIT UNION

Вампомир

21 SILAS DEANE HIGHWAY, WETHERSFIELD, CT 06109-1238 PHONES 860-296-4714 • 800-405-4714 FAX 860-296-3499

ВІД ЩИРОГО СЕРЦЯ ВІТАЄМО ГАЗЕТУ „СВОБОДА“ З 120-РІЧЧЯМ.

*НАЗАВЖДИ ЗАЛИШАЄМОСЯ ВАШИМИ
ПРИХИЛЬНИКАМИ І ЧИТАЧАМИ.*

**UKRAINIAN SELFRELIANCE NEW ENGLAND FEDERAL CREDIT
UNION HAS SERVED THE UKRAINIAN COMMUNITY SINCE 1959.**

WE OFFER THE FOLLOWING SERVICES:

- HOME BANKING
- FREE CHECKING ACCOUNTS
- ATM/VISA DEBIT CARDS
- VISA CREDIT CARDS
- TERM SHARE CERTIFICATES
- IRA SHARE ACCOUNTS & TERM SHARE CERTIFICATES
- FIRST MORTGAGE LOANS
- BUSINESS LOANS
- FIXED 5 YR. & 10 YR. HOME EQUITY LOANS
- HOME EQUITY LINE OF CREDIT (HELOC)
- NEW CAR/USED CAR/COMMERCIAL VEHICLE LOANS
- STUDENT LOANS
- SHARE SECURED LOANS
- PERSONAL LOANS
- DIRECT DEPOSIT SERVICE
- FREE NOTARY PUBLIC SERVICE
- AUDIO RESPONSE

**ALL MEMBERS' FUNDS ARE INSURED FOR UP TO \$250,000
IN INDIVIDUAL ACCOUNTS**

**PROFESSIONAL AND CONFIDENTIAL SERVICE IS WAITING FOR YOU.
VISIT OUR WEB SITE AT WWW.USNEFCU.COM**

WESTFIELD BRANCH • 103 NORTH ELM STREET, WESTFIELD, MA 01085 • PHONE 413-568-4948 FAX 413-568-4747
NEW BRITAIN BRANCH • 270 BROAD STREET, NEW BRITAIN, CT 06053 • PHONE 860-801-6095 FAX 860-801-6120

Головна Управа
„Самопоміч“
Об'єднання Українців в Америці

ініціатор і спонзор ряду українських кредитівок,
які стали рушієм економічного руху
української громади в Америці

Вітає

Головний Уряд
Українського Народного Союзу
і бажає успіхів у дальшій праці.

За дирекцію Головної Управи
Об'єднання Українців в Америці
„Самопоміч“

Олег Лопатинський – голова
Надя Савчук – секретар

UNION FUNERAL HOME LYTWYN & LYTWYN

THEODORE M. LYTWYN, Manager
NJ License No. 3212

1600 STUYVESANT AVENUE, UNION, NJ 07083

TEL. 908-964-4222
FAX: 908-964-7569

*As a long time advertiser in the SVOBODA,
it is an honor to congratulate you for
120 years of publication.
An incredible milestone!*

THE LYTWYN FAMILY

Please visit our website
www.unionfuneralhome.com
for information about preplanning funerals
or to take advantage of our grief resources.
Feel free to call us with any questions.
We will be glad to be of assistance.

A brighter financial future begins at
SELF RELIANCE NEW YORK
FEDERAL CREDIT UNION

*Where confidentiality,
 professionalism,
 ultimate value and service
 is always a top priority.*

САМОПОМІЧ НЬЮ ЙОРК
Федеральна Кредитова Кооператива

A full service financial institution serving the Ukrainian American community since 1951!

Main Office: 108 Second Avenue New York, NY 10003
 Tel: 212 473-7310 Fax: 212 473-3251

Kerhonkson:

6329 Route 209
 Kerhonkson, NY 12446
 Tel: 845 626-2938 Fax: 845 626-8636

Uniondale:

226 Uniondale Ave.
 Uniondale, NY 11553
 Tel: 516 565-2393 Fax: 516 565-2097

Astoria:

32-01 31st Avenue
 Astoria, NY 11106
 Tel: 718 626-0506 Fax: 718 626-0458

Lindenhurst:

225 N. 4th Street
 Lindenhurst, NY 11757
 Tel: 631 867-5990 Fax: 631 867-5989

Outside NYC call toll-free: 1-888-SELFREL
 Visit our website at: www.selfrelianceny.org E-mail: info@selfrelianceny.org

Your savings federally insured to at least \$250,000 and
 backed by the full faith and credit of the United States Government

NCUA

National Credit Union Administration, a U.S. Government Agency

Допоможіть Вашим рідним в Україні.
Скористайтесь послугами корпорації "Міст".

дзвоніть безкоштовно:

1 (800) 361-7345

www.meest.net

Фірма "Міст"
гарантує
надійний сервіс
та найкращі ціни

ГРОШОВІ ПЕРЕКАЗИ

в Україну та по цілому світу

- Жодних доплат при отриманні грошового переказу
- У будь-якому з 1400 відділень банків по всій Україні
- Ми доставляємо гроші безпосередньо до рук адресата*

*існують певні обмеження

ПЕРЕСИЛКА ПАЧОК

**Кораблем, авіа або
авіа-експрес в Україну, Росію
та в країни СНД**

- Щоденна висилка контейнерів
- Підбираємо пакки з дому

ДОСТАВКА АВТОМОБІЛІВ

та комерційних вантажів

в контейнерах до України, Росії,
Прибалтики, Грузії
та в усі країни СНД

ДОСТАВКА ПОДАРУНКІВ

**Привітайте Ваших рідних
подарунками, квітами
або тортом через фірму "Міст"**

MEEST Corporation Inc.
97 Six Point Rd.,
Toronto, ON M8Z 2X3
Tel: 416-236-2032

MEEST North York
4136 Bathurst St.,
North York, ON M3H 3P2
Tel: 416-636-0808

Федеральна Кредитова Кооператива СУМА

*Це найкраще місце
для збереження
ваших ощадностей!*

SUMA (Yonkers) Federal Credit Union

Інтернет: www.sumafcu.org

**ДЛЯ КРАЩОГО МАЙБУТНЬОГО – ЗАОЩАДЖУЙТЕ СЬОГОДНІ!
ПОТРІБЕН КРЕДИТ – ЗВЕРТАЙТЕСЬ ДО НАС!**

Спробуйте сучасні методи управління своїми фінансами та оплати рахунків – **Online Banking, BillPay, Paperless Statements!**

Порівняйте умови кредитної картки VISA від СУМА зі своїми іншими картками – **1% Cash Rebate**, що виплачується автоматично; 5 днів Grace Period після Due Date; низький APR – **всього 9%**; не беремо комісійних за Cash Advance та Balance Transfer; немає Annual Fee та Overlimit Fee!

ВЖЕ СКОРО нова послуга – запитуйте про **Mobile Banking!**

Головне Бюро Main Office	Філія в Йонкерсі Yonkers Branch	Філія в Спрінг Велі Spring Valley Branch	Філія в Стамфорді Stamford Branch	Філія в Нью-Гейвені New Haven Branch
125 Corporate Blvd Yonkers, New York 10701 Tel: 914-220-4900 Fax: 914-220-4090 E-mail: memberservice@sumafcu.org	301 Palisade Ave Yonkers, NY 10703 Tel: 914-220-4900 Fax: 914-965-1936 E-mail: palisade@sumafcu.org	16 Twin Ave Spring Valley, NY 10977 Tel: 845-356-0087 Fax: 845-356-5335 E-mail: springvalley@sumafcu.org	39 Clovelly Road Stamford, CT 06902 Tel: 203-969-0498 Fax: 203-316-8246 E-mail: stamford@sumafcu.org	555 George St. New Haven, CT 06511 Tel: 203-785-8805 Fax: 203-785-8677 E-mail: newhaven@sumafcu.org

COMPUTOPRINT CORP.

Established 1972

Марійка Дупляк – власник

1360 CLIFTON AVE. #402, CLIFTON, NJ 07012

Tel.: (973) 574-8800

Fax: (973) 574-8887

E-mail: Computopr@aol.com

ВЖЕ 41 ЛІТ ОБСЛУГОВУЄМО УКРАЇНСЬКУ ГРОМАДУ В США

Виконуємо різного роду друкарські роботи:

книжки, журнали, брошури, коверти,
канцелярйні друки, візитівки
та весільні запрошення

Wedding invitations website:

www.yourinvitationplace.com/Computoprint

**Ваші замовлення виконуємо сумлінно, скоро і на час,
по низьких цінах
та з 41-літнім досвідом!**

(973) 574-8800

Самопоміч
Українсько-Американська Федеральна Кредитова Спілка

Selfreliance
Ukrainian American Federal Credit Union

ВІТАЄМО газету "СВОБОДА" з її 120-літтям

Selfreliance UAFCU Member Benefits:

- Great Rates
- Professional Service
- Free Online access
- No annual fee Visa®
- Open 7 days/week

Для членів Кредитівки "Самопоміч"

- Якнайкращі процентні ставки
- Професійне обслуговування
- Безкоштовні онлай послуги
 - Visa® без річної оплати
- Вигідні години урядування

**Check out all our
fee-free services!**

**Придивіться скільки послуг
без додаткових оплат!**

Home Office
2332 W. Chicago Ave.
Chicago IL 60622
tel. 888.222.8571

Palatine Office
136 E. Illinois Ave.
Palatine IL 60067
tel. 847.359.5911

Northwest Office
5000 N. Cumberland Ave.
Chicago IL 60656
tel. 773.589.0077

Bloomington Office
300 E. Army Trail Road
Bloomington IL 60108
tel. 630.307.0079

Whippany Office
60-C N. Jefferson Road
Whippany NJ 07981
tel. 973.887.2776

Palos Park Office
8410 W. 131st St.
Palos Park IL 60464
tel. 708.923.1912

Newark Office
734 Sanford Ave.
Newark NJ 07106
tel. 973.373.7839

Jersey City Office
558 Summit Ave.
Jersey City NJ 07306
tel. 201.795.4061

**Over 65,000
Surcharge-free ATMs
for SUAFCU members:**

*Subject to terms and conditions described
in our Truth in Savings brochure.

**Account access 24/7/365
online at Selfreliance.Com**

**Full
Financial
Services**

Savings federally insured to at least \$250,000
by the full faith and credit of the United States Government

NCUA

National Credit Union Administration, a U.S. Government Agency

СЛУЖІННЯ

ГРОМАДИ

✓ депозитні рахунки	✓ онлайн-банкінг
✓ ощадні рахунки	✓ ATM та VISA картки
✓ пенсійні рахунки (IRAs)	✓ особисті банківські скриньки
✓ персональні позички	✓ грошові перекази
✓ позички на нерухомість	

**УВЕСЬ СПЕКТР ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ -
ДОСТУПНО, ШВИДКО ТА РІДНОЮ МОВОЮ!**

MAIN OFFICE
ГОЛОВНЕ БЮРО
215 Second Avenue,
New York, NY 10003
Tel.: (212) 533-2980
Fax: (212) 995-5204

SOUTH BOUND BROOK BRANCH
ВІДДІЛЕННЯ В САВТ БАУНД БРУК
35 Main Street,
South Bound Brook, NJ 08880
Tel: (732) 469-9085
Fax: (732) 469-9165

BROOKLYN BRANCH
ВІДДІЛЕННЯ В БРУКЛІНІ
1678 E 17th Street,
Brooklyn, NY 11229
Tel: (718) 376-5057
Fax: (718) 376-5670

CARTERET BRANCH
ВІДДІЛЕННЯ В КАРТЕРЕТІ
691 Roosevelt Avenue,
Carteret, NJ 07008
Tel: (732) 802-0480
Fax: (732) 802-0484

Toll Free: (866) 859-5848

www.UkrNatFCU.org

UKRAINIAN NATIONAL
FEDERAL CREDIT UNION

59 Відділ УНС
тов. Українська Січ

вітає
СВОБОДУ
із її 120-річчям.

За управу Відділу,
Богдан Добощак – секретар

Управа і члени
175 Відділу УНС
ім. св. Миколая у Воррен, Миш.

вітають
всіх членів УНС та читачів „Свободи“,
та бажають успіхів у праці.

Щасти Вам Боже!

За управу Відділу:
д-р Олександр Серафін – голова
Олександра Фльорчук – секретар
Олександра Лаврин – скарбник

LAW OFFICES OF
ZENON B. MASNYJ, ESQ.

In the East Village since 1983

Serious personal injury, real estate for personal and business use, representation of small and mid-size businesses, securities arbitration, divorce, wills and probate.

(By Appointment Only)

**29 EAST 7th STREET
NEW YORK, NY 10003
212 - 477-3002**

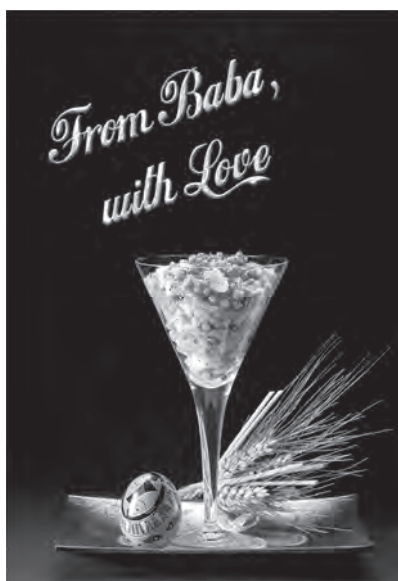

129 East 7th Street
New York, NY 10009
(212) 674-2568
jaremafhome@gmail.com

Peter Jarema Funeral Home, Inc. has been in existence since 1906. We are a family owned and operated funeral home that has served many families of all faiths at affordable costs. The current owners are Robert Buzzetta and his son Daniel. Robert has been an owner since 1987.

Our firm offers families a comforting environment with caring and dignified service. We have members of our staff that are multilingual.

МОЖЕМО ПОМОГТИ РОДИНАМИ ПО УКРАЇНСЬКИ.

BEST SELLER!

Ukrainian cookbook featuring:

- *Original color photography*
- *50-page ethnographic section explaining customs & feast days*
- *57 selected Ukrainian language proverbs*
- *line drawings to illustrate technique*
- *330 recipes - coil bound*

Price: \$35.00 plus shipping

Published by the Ukrainian Women's Association of Canada

- Hanka Romanchych Branch of Saskatoon, SK Canada

Phone: 306-374-7675 / 306-374-2146; E-mail: s.sokyryka@gmail.com

402-ий Відділ УНС ім. Тараса Шевченка в Етобікок, Канада

*вітає Головний Уряд і все членство
Українського Народного Союзу, та бажає багато
успіхів у дальшій праці для добра українського
народу в діаспорі і в Україні.*

За Управу Відділу:

АННА БУРІЙ, секретар

"Try a slice of the **future** today!"

Factory Outlet

106 N Queen St., Etobicoke, Ont.

Tel.: 416-231-1491

St. Lawrence market

93 Front St. E., Toronto, Ont.

416-366-7259

FARMER'S MARKET LOCATIONS

Kitchener • Guelph • Cambridge • Hamilton

C **Chupa Insurance Agency**
REAL ESTATE & INSURANCE
 240 EAST 6TH STREET
 NEW YORK, NY 10003-9998
 TELEPHONE: 212 - 674-5340
 FAX: 212 - 979-1769

BARBARA CHUPA
Licensed Insurance Broker

„Темпо“

Музика на всі оказії

Понад 52 роки...
 немає музики без
 „Темпа“
 (973) 736-5609

Log on to
www.ukrweekly.com
 1933 - 2012

The Ukrainian Weekly archive (1933-2009) is open to the public.

The current year's issues, however, are reserved for online subscribers.

**Read and search The Ukrainian Weekly online.
 Discover our shared past and present.**

ЗМІСТ

1. ЮВІЛЕЇ, КОТРИМИ МОЖЕ ПИШАТИСЯ ВСЕ УКРАЇНСТВО

„СВОБОДА“ – ОЧИМА ПРОВІДНИКІВ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ І ВИДАТНИХ СОЮЗОВЦІВ.....	21
ПРО „СВОБОДУ“ – ЇЇ РЕДАКТОРИ Й АВТОРИ.....	27
В ОЦІНКАХ ЧИТАЧІВ.....	41
З ДЕСЯТИЛІТТЯ В ДЕСЯТИЛІТТЯ – ЖИВИЙ ГОЛОС „СВОБОДИ“.....	50
„СВОБОДА“ – ПРО СЕБЕ І СВІЙ СВІТОГЛЯД.....	55

2. НАША ПРОЙНЯТА ЖАЛЕМ І БОЛЕМ ІСТОРІЯ

Левко ХМЕЛЬКОВСЬКИЙ ПЕРШЕ ВИЗНАННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ (До 95-річчя Брестської мирної угоди).....	59
Людмила ГРИНЕВИЧ ЩЕ В 1930-МУ ПРОТИ ВЛАДИ ПОВСТАВ 1 МЛН. УКРАЇНЦІВ....	72
Андрій КОЗІЦЬКИЙ УКРАЇНЦІ НЕ ЗМОГЛИ ПОМСТИТИСЯ ЗА ГОЛОДОМОР.....	77
Володимир ВАСИЛЕНКО ГОЛОДОМОР ВІДБУВСЯ, БО УКРАЇНА НЕ БУЛА ВІЛЬНОЮ....	82
Олександр КРАМАРЕНКО НЕЗАСВОЄНА НАУКА ГОЛОДОМОРУ.....	88
Олексій КУЗЬМЕНКО ВБИВСТВО ВИКРИВАЧА ГОЛОДОМОРУ ЗАЛИШАЄТЬСЯ ЗАГАДКОЮ.....	94
Григорій ПУСТОВІТ ПРАВДА ПРО ДИВІЗІЮ „ГАЛИЧИНА“	100

3. ДОЛЕ МОЯ, УКРАЇНО

Ланселот ЛОВТОН УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ.....	127
Михайло НІЧОГА ЗІТКНЕННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙ ПОСЕРЕД УКРАЇНИ.....	134
Віктор КАСПРУК РЕСУРСОМОР: ЧОМУ ВИМИРАЄ УКРАЇНА?.....	141
Роман СКЛЯРОВ ЗАХІДНЯ ТОЛЕРАНТНІСТЬ – ШЛЯХ ДО РАБСТВА.....	146
Василь ЯКУБ'ЯК ВІД НЕЗАЛЕЖНОСТІ ДО САМОСТІЙНОСТІ.....	152

4. ДОРОГА ДО ХРАМУ

Ігор ЗАГРЕБЕЛЬНИЙ КАТОЛИЦЬКЕ МОРАЛЬНЕ БОГОСЛОВ'Я І РЕВОЛЮЦІЙНИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ.....	155
Тетяна ТАЛЬКО РЕЛІГІЙНИЙ ДАР ЖІНКИ-УКРАЇНКИ.....	166
о. Олег ГІРНИК ДУХОВНЕ ВІДРОДЖЕННЯ ЧИ ДУХОВНЕ ВИРОДЖЕННЯ?.....	172
Тетяна ШЕВЧЕНКО ТЕОЛОГІЯ ВИЗВОЛЕННЯ: ВІДПОВІДЬ НА НЕСПРАВЕДЛИВІСТЬ СВІТУ ЧИ ЄРЕСЬ?.....	179
Людмила ФИЛИПОВИЧ РЕЛІГІЯ В ГРОМАДСЬКІЙ ДУМЦІ СУЧАСНОЇ АМЕРИКИ.....	186

5. ВИЗНАЧНІ ІМЕНА, БІОГРАФІЇ, ЮВІЛЕЇ

Сергій ЄРМАКОВ БАТЬКО УКРАЇНСЬКОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ (До 140-річчя від народження Івана Боберського).....	195
--	-----

Богдан ЯЦУН ПЕРШИЙ ІДЕОЛОГ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ (До 140-річчя від народження Миколи Міхновсько).....	201
Володимир СИРОТЕНКО-ВЕРБИЦЬКИЙ ПРАВДИВА ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ГИМНУ „ЩЕ НЕ ВМЕРЛИ УКРАЇНИ...“	206
Євген КАЛЬНИК ОСТАННІЙ РОМАТИК (До 120-річчя від народження Миколи Хвильового).....	215
Петро ЧАСТО БЛИЗЬКИЙ ДЛЯ НАС, УКРАЇНЦІВ, АВТОР (До 160-річчя від народження Володимира Соловйова).....	223

6. МОВА – ДУША НАРОДУ

Інна ЯВОРСЬКА УКРАЇНСЬКА МОВА ЯК ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	235
МУДРІ ВИСЛОВИ ПРО МОВУ.....	241

7. ЛЮБИ І ЗНАЙ РІДНИЙ КРАЙ

Степан СЛУЦЬКИЙ ЯК НАРОДЖУЮТЬСЯ ЛЕГЕНДИ АБО ОДИН ДЕНЬ В ГОРАХ.....	245
Олександр ТОЛПИГІН БІЛИЛІВКА КРІЗЬ ВІКИ.....	258

РЕКЛЯМИ